شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى

15

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى

(15)

جۇڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭەشى ش ئۇ ئا ر
كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللىرى تەتقىقات ھەيئىتى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مۇندەرىجە

شىنجاڭدا «11 بىتىم» نىڭ تۈزۈلۈشى ۋە ئۇنىڭ بۇزۇلۇشى .... خېۋىر تۆمۈر 1

11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىم ۋە ئاتالمىش دېموكىراتىك سايلامنىڭ سىرى .... خەلپەت سۈزۈك ھاجىيوپ 23

تىنچلىق بىتىم مەزگىلىدىن ئازاتلىق ھارپىسىغىچە خوتەندە بولۇپ ئۆتكەن ئىشلار .... جاپپار ئەھمەت 41

1945 ـ يىل 8 ـ ئايدىن 1947 ـ يىل 8 ـ ئايغىچە يەكەندە بولغان ۋەقەلەر .... ئىسمايىل ئەسقەرى 65

كۇچار ھورۇنباغ ۋەقەسى توغرىسىدا ئەسلىمە .... ساۋۇر بەكرى 81

1947 ـ يىلدىكى پىچان دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ ئۆتمۈشى .... تېيىپ پولات 94

شىنجاڭ تېخى ئازات بولۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھەربىلىرىنىڭ قاراشەھەر، كۇچاردا يۈرگۈزگەن بۇلاڭچىلىق ۋەقەلىرى توغرىسىدا .... زاكىرنىياز رەتلىگەن. 112

خوجىنىياز ھاجى توغرىسىدا ئەسلىمە .... ھەمدۇللا قۇربانوۋ 127

مافۇشىڭ (ماتىنتەي) توغرىسىدا ئەسلىمە .... مۇھەممەت ئىمىن قۇربان 146

شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى (15)

جۇڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى ش ئۇ ئا ر كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللار تەتقىقات ھەيئىتى

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھەر ئازاتلىق كوچا №306)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ مېدىتسىنا ئىنستىتۇتى باسمازاۋۇتىدا بېسىلدى.
فورماتى: 1092×787 م م 1/32 باسما تاۋىقى 6.75
1984 ـ يىل 12 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
1984 ـ يىل 12 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
كىتاب نومۇرى: M11098.142
تىراژى: 11.000
باھاسى: 0.40 يۈەن
(ئىچكى جەھەتتە تارقىتىلىدۇ)

قاغىلىق تارىخىغا دائىر ئەسلىمىلەردىن پارچىلار .... ئابدۇرىشىت خوجاخمەت 153
سۈرگۈن ۋە نوم .... ئىمىنوپ ئىبلاخۇن 159
گومىنداڭ ـ جياڭ جيېشىنىڭ ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتى «جۇڭتۇڭ» ۋە «جۈنتۇڭ» توغرىسىدا 165
ئازاتلىقتىن بۇرۇن شىنجاڭدا تارقىتىلغان گېزىت ـ ژورناللار .... ئەركىن ھۇشۇر رەتلىگەن 186
قوشۇمچە:
ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ 1 ـ سانىدىن 13 ـ سانىغا قەدەر ئېلان قىلىنغان ماقالىلار 199

شىنجاڭدا «11 بىتىم» نىڭ تۈزۈلۈشى ۋە ئۇنىڭ بۇزۇلۇشى

خېۋىر تۆمۈر

1

شىنجاڭدا 12 يىل قانلىق ھۆكۈمرانلىق يۈرگۈزگەن جاللات شېڭ شىسەي 1942 ـ يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىم يىلىدىن باشلاپ ئۆزىنى گومىنداڭ ـ جياڭ جيېشى قوينىغا ئاتقاندىن كېيىن گومىنداڭ تەدرىجى سىڭىپ كىرىپ 1943 ـ يىلى 1 ـ ئايغا كەلگەندە شىنجاڭدا گومىنداڭ پارتىيىسى رەسمىي قۇرۇلدى.

گومىنداڭ ھاكىمىيىتى باشلانغان بۇ دەۋردە ئىلگىرىكى جەمئىيەت تەرتىپلىرى ئېغىر ھالدا بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى، خىيانەتچىلىك ئەۋج ئالدى، خەلق تۇرمۇشى ئېغىر ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىدى، مەدەنىيەت جەھەتتە ئىلغار كىتابلار كۆيدۈرۈلدى، مەدەنىي ـ مائارىپ ئىشلىرى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى، خۇراپاتلىق ئەۋج ئالدى، جەمئىيەت تەرتىۋى بۇزۇلۇپ قىمار، پاھىشە، ئوغرى ـ بۇلاڭچىلىق كۆپەيدى. يىغىپ ئېيتقاندا گومىنداڭ ھاكىمىيىتى قۇرۇلۇپ بىر ـ ئىككى يىلغا يەتمەيلا خەلقنىڭ نارازىلىقىنى قوزغىغان ئىدى.

1944-يىلى 9-ئاينىڭ 11-كۈنى جاللات شېڭ شىسەي شىنجاڭدىكى ھاكىمىيەت ئورنىدىن ئايرىلىپ چۇڭچىڭغا كەتتى، ئۇنىڭ ئورنىغا سابىق موڭغۇل-شىزاڭ ھەيئىتىنىڭ باشلىقى ۋۇجوڭشىن 1944-يىلى 10-ئاينىڭ 4-كۈنى شىنجاڭغا كېلىپ خىزمەت تاپشۇرۇۋالدى.

ئۈچ ۋىلايەت خەلقلىرىنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى قوراللىق قوزغىلىڭى مۇشۇ ئارىلىقتا، يەنى 1944-يىلى 9-ئايدا نىلقا تاغلىرىدا پارتلاپ چىقتى، شۇ يىلى 11-ئايغا كەلگەندە قوزغىلاڭچىلار غۇلجا شەھىرىنى ئازات قىلىپ ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمەت قۇرۇلغانلىقىنى تەنتەنىلىك جاكالىدى، شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمەتنىڭ رەھبەرلىكىدە ئىنقىلاۋىي كۈچلەر راۋاجلىنىپ ھەرقايسى سەپلەردە شانلىق غەلىبىلەرنى قولغا كەلتۈردى ۋە تارباغاي، ئالتاي ۋىلايەتلىرىنى ئارقىمۇ-ئارقا ئازات قىلدى.

1945-يىلى 9-ئايدا ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى شىخونى ئازات قىلىپ غەلىبە بىلەن ماناس دەرياسىغا كېلىپ تاقالدى. مانا شۇنداق جىددىي ۋەزىيەتتە گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى ۋەكىل ئەۋەتىپ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمەت ۋەكىللىرى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە كىرىشتى.

گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي تەرەپ ۋەكىللىرى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن سابىق سىياسىي ئىشلار بۆلۈمىنىڭ بۇجاڭى جاڭ جىجوڭ ئەپەندىنى تەيىنلەپ شىنجاڭغا ئەۋەتتى. ئۇ كىشى 1945-يىلى 10-ئاينىڭ 14-كۈنى ۋەكىل سۈپىتىدە ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلدى.

ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمىتى تەرەپتىن: رەھىمجان

سابىرھاجىيوپ، ئوبۇلخەيرى تۆرە، ئەھمەتجان قاسىملاردىن تەشكىل تاپقان ۋەكىللەر ئۆمىكى 10-ئاينىڭ 12-كۈنى ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلگەن ئىدى. ئىككى تەرەپ ۋەكىللىرى ئۈرۈمچىگە كېلىپ بولغاندىن كېيىن 10-ئاينىڭ 17-كۈنى ئۆز ئارا ۋەكىللىك سالاھىيەت قەغەزلىرىنى ئالماشتۇرۇپ تۇنجى قېتىم سۆھبەت باشلايدۇ. سۆھبەت شۇ ۋاقىتتىكى شارائىتتا مەخپىي ئېلىپ بېرىلغان ئىدى. سۆھبەت بىر قانچە كۈن داۋام قىلىپ ئىككى تەرەپ ۋەكىللىرى ئۆز پىكىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ پىكىر ئالماشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن بىرىنچى باسقۇچلۇق سۆھبەتنى ئاخىرلاشتۇرىدۇ. ئۈچ ۋىلايەت تەرەپ ۋەكىللىرى 10-ئاينىڭ 22-كۈنى غۇلجىغا قايتىپ كېتىدۇ.

ئۈچ ۋىلايەت تەرەپ ۋەكىللىرى 11-ئاينىڭ 13-كۈنى غۇلجىدىن ئۈرۈمچىگە كەلگەندە 2-قېتىملىق سۆھبەت باشلىنىدۇ. بۇقېتىمقى سۆھبەتتە پىكىرلەر ئاساسى جەھەتتىن يېقىنلىشىدۇ. ئۈچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى يەنە بىر قېتىم غۇلجىغا قايتىپ كېتىدۇ.

3-قېتىمدا ئۈچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى 12-ئاينىڭ 25-كۈنى غۇلجىدىن ئۈرۈمچىگە يېتىپ كېلىشى بىلەن 3-قېتىملىق سۆھبەت باشلىنىدۇ. سۆھبەت بىر قانچە كۈن داۋام قىلغاندىن كېيىن ئاخىرى بىرلىككە كېلىپ، 1946-يىلى 1-ئاينىڭ 2-كۈنى يېڭى زالدا ئىككى تەرەپ ۋەكىللەر «11 بىتىم» گە ئىمزا قويىدۇ.

بۇ 11 بىتىم ئاساسەن گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمەت ۋەكىلى بىلەن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى تەرەپ ۋەكىللىرى ئوتتۇرىسىدا قوراللىق توقۇنۇشنى ھەل قىلىدىغان ماددىلاردىن

ئىبارەت بولۇپ، كونكرېت مەزمۇنى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

1-ماددا: ھۆكۈمەت شىنجاڭ خەلقىغە ئۇلارنىڭ ئىشەنگەن يەرلىك خەلقىدىن مەمۇرىيەت خادىملىرى سايلاش ھوقۇقى بېرىدۇ. بۇ ھوقۇقنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن تۆۋەندىكى تەرتىپلەر بەلگىلىنىدۇ:

ۋەقە ھەل بولغاندىن كېيىن ئۈچ ئاي ئىچىدە ھەر بىر ناھىيىدىكى خەلقلەر ناھىيىلىك كېڭەش ئەزالىرىنى سايلاپ، ناھىيىلىك كېڭەش ھەيئەتلىرىنى تەشكىل قىلىدۇ. ناھىيىلىك كېڭەش ھەيئەتلىرى ھاكىم (ناھىيە باشلىقى) ۋە مۇئاۋىن ھاكىملارنى سايلايدۇ. ناھىيىلىك ئىدارىلارنىڭ بۆلۈم باشلىقلىرىدىن يۇقۇرى خىزمەتچىلىرى ھاكىملار تەرەپتىن تەيىنلىنىدۇ؛

سايلام ئۆتكۈزۈلۈپ بولغانغا قەدەر ۋەقە رايونى بولغان ۋىلايەت (ئۈچ ۋىلايەت) ۋە ناھىيىلەردىكى بار بولغان مەمۇرى ئورۇنلار شۇ پېتىچە ساقلىنىدۇ. ھەر بىر ۋىلايەتنىڭ ۋالىلىرى، مۇئاۋىن ۋالىلىرىمۇ يەرلىك خەلقلەرنىڭ ئىشەنگەن كىشىلىرىدىن كۆرسىتىلىپ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەرەپتىن تەستىقلىنىدۇ.

ۋىلايەت دائىرىسىدىكى ۋەزىپىلەرگە لايىق خىزمەتچىلەر ۋالىلار تەرىپىدىن تەيىنلىنىدۇ.

ناھىيىلىك كېڭەش ھەيئەتلىرى قۇرۇلۇپ بولغاندىن كېيىن ئۇلار قانۇنغا ئاساسەن ئۆلكىلىك كېڭەش ھەيئىتىنى سايلايدۇ. ئۆلكىلىك كېڭەش ھەيئىتى خەلقنىڭ ئارزۇلىرىنى ئاساس قىلغان ھالدا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت خىزمىتىنى تەكشۈرىدۇ ۋە ياردەملىشىدۇ؛

ئاساسي قانۇن ئېلان قىلىنىپ ئومۇمى-دائىمى سايلام ئۆتكۈزۈلگەنگە قەدەر ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنى قۇرۇپ چىقىش چارىلىرى 9 - ماددا بويىچە بەلگىلىنىدۇ.

2-ماددا: ھۆكۈمەت دىنىي كەمسىتىشلەرگە يول قويماي خەلققە دىنغە ئىشىنىش ئەركىنلىكى بېرىدۇ.

3-ماددا: دۆلەت ئىدارىلارنىڭ ۋە سوت ئورگانلىرىنىڭ تۈرلۈك ھۆججەتلىرىنى دۆلەت تىلى ۋە مۇسۇلمان تىللىرىدا يۈرگۈزىدۇ. خەلقنىڭ ھۆكۈمەت ئىدارىلىرىگە يېزىلىدىغان ئەرز-ئىلتىماسلىرى ئۆز تىللىرىدا يېزىلىدۇ.

4-ماددا: باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇش ھەر مىللەتنىڭ ئۆز تىلىدا بولىدۇ. لېكىن ئوتتۇرا مەكتەپلەردە دۆلەت تىلى مەجبۇرى دەرس بولۇپ كىرىدۇ. ئالى مەكتەپلەردە دەرسلەر ئېھتىياجىغا قاراپ دۆلەت تىلى ياكى مۇسۇلمان تىللىرىدا يۈرگۈزۈلىدۇ.

5-ماددا: ھۆكۈمەت مىللى مەدەنىيەت ۋە مىللى سەنئەتنىڭ ئەركىن تەرەققى قىلىشىغا يول قويىدۇ.

6-ماددا: ھۆكۈمەت خەلقلەرگە مەتبۇئات، مەجلىسكە ئۇيۇشۇش ۋە سۆز ئەركىنلىكى بېرىدۇ.

7-ماددا: ھۆكۈمەت ھەقىقى ئىشلەپچىقىرىش ئوبېكتلىرىنى خەلقنىڭ قۇۋۋىتىگە قاراپ بەلگىلەيدۇ. خەلقلەر ھۆكۈمەتكە ئىقتىسادىي ياردەم قىلىشنىڭ لازىملىقىنى چۈشەنگىنى ئۈچۈن بۇ ياردەمنى بېرىشنى لازىم دەپ ھىساپلايدۇ. لېكىن ياردەمنىڭ مىقدارى خەلق تۇرمۇشىغا ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتىن يۈكسىلىشىگە دەخلى يەتكۈزمەسلىك دەرىجىدە بولۇشىنى شەرت قىلىدۇ.

8 - ماددا: ھۆكۈمەت سودا-تىجارەتچىلەرگە ئىچكى ۋە تاشقى سودا ھۆرلىكىنى بېرىدۇ. لېكىن بۇ سودا مەركىزى ھۆكۈمەت خارجى دۆلەتلەر بىلەن تۈزۈلگەن تاشقى سودا قائىدىلىرىگە رىئايە قىلىشنى شەرت قىلىدۇ.

9 - ماددا: شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ تەركىۋى مەركىزى

هۆكۈمەت تەرىپىدىن 25 كىشى قىلىپ بېكىتىلىدۇ. بۇ 25 هۆكۈمەت ئەزاسى ئىچىدىن 10 كىشىنى مەركىزىي هۆكۈمەت تەيىنلەيدۇ. قالغان 15 هۆكۈمەت ئەزاسى ھەر بىر ۋىلايەت خەلق ۋەكىللىرى تەرىپىدىن كۆرسىتىلىپ مەركىزىي هۆكۈمەت تەرىپىدىن تەستىقلىنىدۇ.

مەركىزىي هۆكۈمەت تەرىپىدىن تەيىنلىنىدىغان ئون ئەزا ئىچىگە: هۆكۈمەت رەئىسى؛ باش كاتىپ؛ ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى؛ مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى؛ مائارىپ نازارىتىنىڭ مۇئاۋىنى؛ تەمىرات نازارىتىنىڭ مۇئاۋىنى؛ سەھىيە ئىدارە باشلىقىنىڭ مۇئاۋىنى؛ جەمىيەت ئىدارە باشلىقى؛ مۇندىن باشقا ئىككى هۆكۈمەت ئەزاسى كىرىدۇ.

ھەربىر ۋىلايەت خەلق ۋەكىللىرى تەرىپىدىن كۆرسىتىلىپ مەركىزىي هۆكۈمەت تەرىپىدىن تەستىقلىنىدىغان 15 هۆكۈمەت ئەزاسى ئىچىگە: ئۆلكىلىك هۆكۈمەتنىڭ ئىككى مۇئاۋىن رەئىسى؛ ئىككى مۇئاۋىن باش كاتىپ، مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى، تەمىرات نازارىتىنىڭ نازىرى، سەھىيە ئىدارە باشلىقىنىڭ مۇئاۋىنى، ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ مۇئاۋىنى، مالىيە نازارىتى نازىرىنىڭ مۇئاۋىنى، جەمىيەت ئىشلىرى باشلىقىنىڭ مۇئاۋىنى ۋە بەش هۆكۈمەت ئەزاسى كىرىدۇ. (قالغىنى قوشۇمچىنىڭ بىرىنچىسىدە كۆرسىتىلدى).

10 ـ ماددا: مىللى ھەربى قىسىملار تەشكىل قىلىنىدۇ. بۇ قىسىملارنىڭ تولدۇرۇلۇشى دائىرىدە بەلگە بىلەن مۇسۇلمان خەلقلەردىن بولۇشى شەرت. بۇ مىللى ھەربى قىسىملار قايتىدىن دۆلەت ئەسكىرى تەرتىۋىگە مۇۋاپىق قۇرۇش يولى بىلەن تەشكىل قىلىنىدۇ؛

ئەسكەرلەرنى ئوقۇتۇش، قوماندا بېرىش ئىشلىرى ئۇيغۇر، قازاق تىللىرىدا بولىدۇ.

بۇ قىسىملارنىڭ قوماندانلىرى ئۆز ۋەزىپە ۋە ئۇنۋانلىرىنى ساقلايدۇ ھەم ئۆز دەرىجىسى بىلەن ئۇنۋانىنى ساقلاپ تۇرۇپ بەلگىلىك مۇددەتلەردە تەلىم ـ تەربىيە ئېلىش ئۈچۈن ئەۋەتىلىدۇ. بۇ قىسىملارغا هۆكۈمەت تەرىپىدىن تەلىم ـ تەربىيە بېرىش ئۈچۈن كىشى ئەۋەتىپ تەلىم ـ تەربىيە ئىشلىرىغا ياردەم بېرىدۇ.

مەركەزنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ئەسكىرى قىسىملىرى مىللى ھەربى قىسىملار تۇرغان رايونلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلمايدۇ. مەركەزنىڭ ئەسكەرلىرى ۋە مىللى قىسىملار ئۆز ئارا دوستلۇق مۇناسىۋەتلىرىنى ساقلاشلىرى لازىم ھەمدە ئۆز ئارا بىر ـ بىرىگە ھېچقانداق دۈشمەنلىك ھەركەتلىرى قىلماسلىقلىرى شەرت. بۇ ئەسكىرى قىسىملارنىڭ سانى، تۇرىدىغان ئورۇنلىرى ھەققىدە ئايرىم قوشۇمچە ماددىلار تۈزۈلۈپ ئىمزا قويۇلغاندىن كېيىن كۈچكە ئىگە بولىدۇ. (قالغىنى قوشۇمچىنىڭ 2 ـ قىسمىدا كۆرسىتىلدى).

11 ـ ماددا: ھازىرقى ۋەقەگە ئالاقىدار ھەر ئىككى تەرەپتىن قاماققا ئېلىنغانلار مەسىلە ھەل بولغاندىن كېيىن 10 كۈن ئىچىدە ھەر ئىككى تەرەپ بىرلا ۋاقىتتا قاماقتىن چىقىرىلىپ كېلەچەكتە ئۇلارنىڭ ھەر قانداق سەۋەپلەر بىلەن سىقىلىشقا ئۇچرىماسلىقىنى ھەر ئىككىلا تەرەپ ئوخشاشلا كاپالەتلەندۈرىدۇ.

مەركەز ۋەكىلى : جاڭ جىجۇڭ

خەلق ۋەكىللىرى : رەھىمجان سابىر ھاجىيوپ

ئوبۇلخەيرى تۆرە

ئەخمەتجان قاسىمى

1946 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى.

11 بىتىمنىڭ 9 ـ ماددىسىدا بەلگىلەنگەن شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنى قۇرۇش چارىسى توغرىسىدا ئىككى تەرەپنىڭ ماقۇللىشى بىلەن قوشۇمچە 1 ـ بەلگىلىمە ئىمزالانغاندىن كېيىن 25 ئەزادىن تەركىپ تاپقان شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلدى:

1 مەركىزىي ھۆكۈمەتتىن تەيىنلەنگەن ئەزالار 7:

ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى	جاڭجىجوڭ
ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى	ۋاڭزىڭشەن
باش كاتىپ	لىيۇمىڭچۈن
مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى	لۇيۇۋېن
تەمىرات نازارىتىنىڭ مۇئاۋىنى	گۇجيەنجى
ئۈرۈمچى شەھەرلىك ھۆكۈمەت باشلىقى	چۆي ۋۇ
ئەزا	گۇەنزىلياڭ

ئۈچ ۋىلايەت تەرەپتىن:

مۇئاۋىن رەئىس	ئەخمەتجان قاسىمى
مۇئاۋىن باش كاتىپ	ئابدۇكېرىم ئابباسوپ
مائارىپ نازىرى	سەيپىدىن ئەزىزى
ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ مۇئاۋىنى	رەھىمجان سابىر هاجىيوپ
سەھىيە باشقارمىسىنىڭ باشلىقى	ھەلىلقان سۇگۇرباييوپ
ئەزا	ئوبۇلخەيرى تۆرە
ئەزا	ئوسمان
ئەزا	ئىسھاقبەك

يەرلىكلەردىن:

مۇئاۋىن رەئىس	بۇرھان شەھىدى

مۇئاۋىن باش كاتىپ	سالىس
تەمىرات نازىرى	مەتتىمىن بۇغرا
مائارىپ نازارىتىنىڭ مۇئاۋىنى	سەي زۇڭشەن
مالىيە نازارىتىنىڭ مۇئاۋىنى	ماتىڭشياڭ
جەمئىيەت ئىدارىسىنىڭ باشلىقى	جاۋجەنفىڭ
جەمئىيەت ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىنى	ئېردەنسى
ئەزا	جۇڭ دىخۇا
ئەزا	ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم
ئەزا	ئەيسا بەگ

1946 ـ يىلى 7 ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ئۈرۈمچى تېنچلىق مەيدانىدا 30 مىڭدىن ئارتۇق كىشىنىڭ ئىشتىراكى بىلەن ئاممىۋى يىغىن ئېچىلىپ، 11 بىتىمنىڭ روھى بويىچە شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ قۇرۇلغانلىقى ئېلان قىلىندى. يىغىندا مەركىزىي ھۆكۈمەتتىن كەلگەن سابىق تەپتىش پالاتاسىنىڭ يۈەنجاڭى يۈي يۈرىن بىرلەشمە ھۆكۈمەت ئەزالىرى ۋە رەئىس، مۇئاۋىن رەئىسلەرنىڭ خىزمەت تاپشۇرۇۋېلىشىغا رىياسەتچىلىك قىلدى ۋە قىسقىچە سۆز قىلدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن رەئىس جاڭجىجوڭ ئەپەندى ۋە مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان قاسىمى ۋە باشقا رەھبەرلەر سۆز قىلدى. يىغىن داغدۇغىلىق يېپىلدى. ئەڭ ئاخىرىدا تەنتەنىلىك كوچا نامايىشى بولدى. ھەر مىللەت خەلقلىرى «11 بىتىم» ئارقىلىق بارلىققا كەلگەن تېنچلىق، خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىپ شوئارلار توۋلاشتى.

شۇ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت سىياسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش پىروگرامـ

مەسىنى ئېلان قىلدى. بۇ پىروگىرامما: سىياسى، مىللى، خارجى ئىشلار، قاتناش، مەدەنى - مائارىپ، سەھىيە ئىشلىرى قاتارلىق ساھەلەردە 85 ماددىلىق بەلگىلىمىلەردىن ئىبارەت ئىدى.

«11 بىتىم» ئىمزالىنىپ بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، شىنجاڭدا تىنچلىق، دېموكراتىك، ئىتتىپاقلىقتىن ئىبارەت بىر يېڭى ۋەزىيەت بارلىققا كەلدى. ھەر مىللەت خەلقى بۇ ۋەزىيەتتىن مەمنۇن بولۇپ، ھەر جەھەتتىن ئۈمىدۋار بولغان ئىدى. ئەپسۇسكى، بۇ ۋەزىيەت ئانچە ئۇزۇن داۋام قىلالمىدى. 11 بىتىمدا بەلگىلەنگەن كونكرېت مەسىلىلەرگە ۋە خەلقنىڭ دېموكراتىك سايلام ھەركەتلىرىگە توسقۇنلۇق قىلىدىغان ۋە بۇزغۇنچىلىق قىلىدىغان بىر تۈركۈم ئەشەددى قارا كۈچلەر ئوتتۇرىغا چىقىپ مەيلى يوشۇرۇن، مەيلى ئاشكارا ھالدا بولسۇن 11 بىتىمنىڭ ھەقىقى ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇشىغا ئېغىر ھالدا بۇزغۇنچىلىق قىلدى. ئۇنىڭ كونكرېت ئىپادىلىرى تۆۋەندىكىچە:

2

شىنجاڭدا تىنچلىق، دېموكراتىك، ئىتتىپاقلىقتىن ئىبارەت 11 بىتىم ئىمزالانغاندىن كېيىن بىتىمنى ئىجرا قىلىش مەسىلىسىدە ئىككى خىل كۈچ ئوتتۇرىغا چىقىپ ئۆزئارا كەسكىن كۈرەش باشلىۋەتتى.

بۇ كۈچنىڭ بىرسى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنى ئاساس

قىلغان خەلق دېموكراتىك كۈچلىرى بولۇپ، 11 بىتىمنى ھەقىقى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ شىنجاڭدا تىنچلىق - دېموكراتىيىنى ئىشقا ئاشۇرۇشنى مەقسەت قىلاتتى.

يەنە بىرسى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى گۇرۇھىدىكى (پىرقە ۋە ھەربىيلەر) مۇتەئەسسىپ قارا كۈچلەر بولۇپ، ئۇلار 11 بىتىمنى بۇزۇشنى ئاساسىي مەقسەت قىلاتتى. بۇ قارا كۈچلەر 11 بىتىم ئىمزالىنىش بىلەنلا بىر تەرەپتىن جەنۇبى ۋە شەرقىي شىنجاڭدىكى 7 ۋىلايەتنى ئۆز چاڭگىلىدا چىڭ تۇتۇپ، ئۇ تەرەپلەرگە ئۈچ ۋىلايەت تەسىرىنى ئۆتكۈزمەسلىك؛ يەنە بىر تەرەپتىن ئۈچ ۋىلايەت تەرەپكە ھەربى، سىياسى ۋە تەشكىلى جەھەتتە سىڭىپ كىرىپ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى كۈچلىرىنى ئىچىدىن پارچىلاپ بۇزۇپ تاشلاپ ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىپ ئىلگىرى ئۈچ ۋىلايەت تەرەپتە ئۇچرىغان سىياسى ۋە ھەربى جەھەتتىكى مەغلۇبىيىتىنى ئوڭشىۋالماقچى بولدى.

دېمەك، بىتىمدىن كېيىن شەكىللەنگەن بۇ ئىككى خىل كۈچتە ئىككى خىل مەقسەت ۋە مۇددىئا بولغانلىقتىن بىر - بىرىگە سۇ بىلەن ئوتتەك قارىمۇ - قارشى مەيداندا تۇرۇپ، ئۆزئارا جىددى ۋە كەسكىن كۈرەشلەرنى ئېلىپ باردى، كۈرەش جەريانىدا مەلۇم جايلاردا گومىنداڭچىلار ئاق تېررورلۇق يۈرگۈزدى. ئەڭ ئاخىرىدا شىنجاڭدا ئىمزالانغان 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىم بىر يىلغا يەتمەستىنلا بۇزۇلدى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ 11 بىتىمگە ئوچۇقتىن - ئوچۇق بۇزغۇنچىلىق قىلىشى ھەرگىز تاسادىپى بولماستىن، بەلكى پىلانلىق ۋە مەقسەتلىك بولغان ئىدى. چۈنكى گومىن-

داك ئەكسىيەتچىلىرىدە بىتىم تۈزۈشكە نىسبەتەن قىلچە سەممىيەت يوق ئىدى. ئۇلارنىڭ بۇ مەسىلىدىكى مۇددىئاسىنى چۈشىنىش ئۈچۈن، دۆلىتىمىزنىڭ ئىچكى ۋەزىيىتى ئۈستىدە بىر ئاز توختاپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ:

1945 - يىلى ياپون تاجاۋۇزچىلىرى شەرتسىز تەسلىم بولغاندىن كېيىن، جياڭجېيشى ئەكسىيەتچى گورۇھى كەڭ كۆلەمدە ئىچكى ئۇرۇش قوزغاپ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى خەلق دېموكراتىك كۈچلىرىنى باستۇرۇپ تاشلاشنى پىلانلىغان ئىدى. ئەمما بۇ مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن، تەييارلىق كۆرۈش، قانات - قۇيرۇغىنى تەڭشىۋېلىشقا بىر ئاز ۋاقىت كېتەتتى. شۇڭا ئۇلار گومىنداڭ بىلەن كومپارتىيىنىڭ تەنپەن قىلىش مەسىلىسىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىپ شۇ پۇرسەتتە ئۆز تەييارلىقىنى قىلماقچى بولدى. بۇ تەنپەن 1945 - يىلى 10 - ئاينىڭ 10 - كۈنى چۈڭچىڭدا ئىمزالاندى. لېكىن گومىنداڭ جياڭجېيشى ئەكسىيەتچى گورۇھى بىر تەرەپتىن تەنپەن ئۆتكۈزسە، يەنە بىر تەرەپتىن شەنشى، گەنسۇ، نىڭشيا چېگرا رايونلارنى مۇھاسىرە قىلدى ۋە 800 مىڭ كىشىلىك زور قوشۇن توپلاپ، ئازات رايونلارغا ھۇجۇم قىلىشقا تەييارلاندى.

خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش، شىنجاڭدا بىتىم تۈزۈشنىڭ دەسلەپكى سۆھبىتى دەل شۇ چۈڭچىڭ تەنپەنى ئىمزالىنىپ بىر قانچە كۈندىن كېيىنلا، يەنى 1945 - يىلى 10 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ئۈرۈمچىدە باشلاندى. بۇ يەردىمۇ گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىر تەرەپتىن سۆھبەت ئۆتكۈزسە، يەنە بىر تەرەپتىن پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ كۈچ توپلاۋاتاتتى. شۇ يىلى 10 -

ئايغىچە مىللىتارىست مابۇفاڭنىڭ قارمىقىدىكى ئاتلىق 5 - كورپۇسى شىنجاڭغا يۆتكەپ ئۈچ ۋىلايەت كۈچلىرىگە تاقابىل تۇرۇشنى ئورۇنلاپ بولغان ئىدى. دېمەك، شىنجاڭدا ئۈچ ۋىلايەت تەرەپ بىلەن بولغان سۆھبەتتىمۇ يۇقۇرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك گومىنداڭ - جياڭ جېيشى ئەكسىيەتچى گورۇھىنىڭ قىلچە سەممىيىتى يوق ئىدى.

مەملىكەت ئىچىدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى چۈڭچىڭ تەنپەنىگە ئاشكارا بۇزغۇنچىلىق قىلىپ ئازات رايونلارغا كەڭ كۆلەمدە ھۇجۇم باشلاپ ئىچكى ئۇرۇش قوزغىدى. بۇ چاغدا جۇڭگو كومپارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى خەلق ئىنقىلاۋىي كۈچلىرى مەلۇم ۋاقىتلاردا ئىستىراتېگىيىلىك چېكىنىپ بېرىش تاكتىكىسىنى قوللانغانلىقتىن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلەر گورۇھى بىر مەزگىل ئىنتايىن كۆرەڭلەپ كەتكەن ئىدى. ئىچكى ئۆلكىلەردە ئەھۋال شۇنداق بولغان ئىكەن، شىنجاڭدىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچى گورۇھى تېخىمۇ كۆرەڭلەپ، يېڭىدىن ئىمزالانغان 11 بىتىمگە ئوچۇقتىن - ئوچۇق بۇزغۇنچىلىق قىلىشقا كىرىشتى.

11 بىتىمنىڭ 1 - ماددىسىدا: «ۋەقە ھەل بولغاندىن كېيىنكى 3 ئاي ئىچىدە ھەر بىر ناھىيىدىكى خەلقلەر ناھىيىلىك كېڭەش ئەزالىرىنى سايلاپ ناھىيىلىك كېڭەش ھەيئەتلىرىنى تەشكىل قىلىدۇ. ناھىيىلىك كېڭەش ھەيئەتلىرى ھاكىم ۋە مۇئاۋىن ھاكىملارنى سايلايدۇ، ناھىيىلىك ئىدارىلارنىڭ بۆلۈم باشلىقلىرىدىن يۇقۇرى خىزمەتچىلىرى ھاكىملار تەرىپىدىن تەيىنلىنىدۇ» دەپ ئوچۇق بەلگىلەنگەن. ئەمما گومىنداڭ دائىرىلىرى 46 - يىلى 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى

بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلۇپ 11 بىتىم ماددىلىرى ئىلان قىلىنغانغا قەدەر ئۆز ئادەملىرىنى ۋىلايەت، ناھىيىلەرگە، ساقچى ئورۇنلىرىغا ئەۋەتىپ ئورۇنلاشتۇرۇپ بولغان ئىدى. بىتىم ئىلان قىلىنىپ ئۈچ ئاي ئىچىدە ئۆتكۈزۈلىدىغان سايلام ھەركەتلىرىدە ئىلگىركى ۋالى، ھاكىملەرنى، جۈيجاڭلارنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ خەلق ئاممىسى ئۆزى ئىشەنگەن ئادەملىرىنى سايلاپ چىقىشقا توغرا كېلەتتى. كونا ئەمەلدارلار ئۆز ئورنىنى بوشىتىپ بېرىشنى ئەلۋەتتە خالىمايتتى. ئۇلار ئۆزىنى قوغداپ قېلىش ئۈچۈن ئەتراپىغا قالاق كىشىلەرنى توپلاپ بىر گۇرۇھ قارا كۈچ تەشكىللەش لازىم بولاتتى. بۇ قارا كۈچلەرگە سابىق ساقچى ئورۇنلىرى، گومىنداڭ ھەربى دائىرىلىرى يوشۇرۇن ۋە ئاشكارا ھالدا ئارقىدا تۇرۇپ قۇترىتقۇلۇق قىلىشتى. دېمەك خەلق دېموكراتىك كۈچلىرى بىتىم ماددىلىرىدا كۆرسىتىلگەن بەلگىلىمىلەرنى ئىجرا قىلماقچى بولسا، ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر ھەر خىل رەزىل ئۇسۇللار بىلەن بىتىم ماددىلىرىنىڭ ئىجرا قىلىنىشىغا توسقۇنلۇق ھەم بۇزغۇنچىلىق قىلىدۇ. نەتىجىدە خەلق دېموكراتىك كۈچلىرى بىلەن مۇتەئەسسىپ قارا كۈچلەر ئوتتۇرىسىدا ھايات - ماماتلىق كۈرەشلەر يۈز بەردى.

ھالبۇكى، خەلق دېموكراتىك كۈچلىرى 7 ۋىلايەت دائىرىسىدە قەغەز ئۈستىگە يېزىلغان 11 بىتىم ماددىلىرىغا، ھەققانى پىكىر - تەلەپلىرىگىلا ئىگە ئىدى. ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەردە بولسا، ھوقۇق، قورال - ياراق، ئىقتىسات ۋە ھەر خىل رەزىل ۋاستىلار بار ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن 7 ۋىلايەت، ناھىيىلەردە يۈرگۈزۈلگەن سايلام ھەركەتلىرىدە خەلق

دېموكراتىك كۈچلىرى ھەققانى مەيداندا تۇرۇپ ئېگىلمەي - سۇنماي باتۇرانە كۈرەش قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئاخىرقى ھېساپتا گومىنداڭ ئەكسىيەتچى قوراللىق كۈچلىرىنىڭ قانلىق باستۇرۇشىغا ئۇچراپ تۈرمىلەرگە تاشلاندى. شۇنىڭ بىلەن ھەر قايسى سايلام رايونلىرىدا ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر ئاممىنى قورقۇتۇش، بېسىم ئىشلىتىش، بىر قىسىم ئەكسىيەتچىلەرنى سېتىۋېلىش ئارقىلىق ئۆزلىرى بەلگىلەپ بەرگەن ئادەملەرنى ھاكىملىققا، ۋالىلىققا سايلاپ چىقىشقا مەجبۇر قىلدى. سايلام مەيدانىدا، ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر تەرىپىدىن ئويۇشتۇرۇلغان مىڭلىغان كالتەكچىلەر ۋە پۇقراچە كىيىنگەن يۈزلەرچە ھەربىلەر چاپانىنىڭ ئىچىگە كالتەك، تاپانچا يوشۇرۇپ ھېلىقى كالتەكچىلەر بىلەن بىرلىكتە سايلامغا بېسىم ئىشلەتتى. گومىنداڭ تەرەپ بەلگىلەپ قويغان ئادەملەرنى سايلىمايمىز دىگۈچىلەر بولسا شۇيەردىلا كالتەكلەپ ئۇرۇپ ئۆلتۈردى ياكى ئېغىر يارىدار قىلدى. بەزەن ناھىيىلەردە ئوق چىقىرىپ بىرقانچىلىغان سايلامچى ئاممىنى ئۆلتۈردى ۋە يارىدار قىلدى.

مەسىلەن: خوتەن ئىلچىدە ئۆتكۈزۈلگەن سايلامدا بىرلەشمە ھۆكۈمەت نامىدىن بارغان سايلام ھەيئەتلىرى گەرچە 11 بىتىمدا بەلگىلەنگەن ماددىلار بويىچە سايلام ئۆتكۈزۈشكە رىياسەتچىلىك قىلماقچى بولسىمۇ، ئەمما يەرلىك ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر ھەربى باشلىق ۋە گومىنداڭ ۋالىلىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە بىر قىسىم مۇتەئەسسىپ بەگلەرنىڭ باشلامچىلىقىدا بىر قانچە يۈز چوماقچىلارنى ۋە پۇقراچە كىيىنگەن ئىچكى قورال بىلەن قوراللانغان ھەربىلەرنى سايلام مەيدانىغا باشلاپ كېلىپ، ئۆز بېشىمچىلىق قىلىپ، سايلام

هەركىمگە ئېغىر بۇزغۇنچىلىق قىلىدۇ. دېموكراتىك ئىلغار كۈچلەرنى ئۇرۇپ يارىدار قىلغاندىن تاشقىرى بىر قانچە ئون كىشىنى قولغا ئالىدۇ.

شۇنىڭدەك كۇچار ناھىيىسىدە سايلام ئوتكۈزۈشتىن سەل ئىلگىرى بىر قېتىم ئاممىۋى يىغىن ئۆتكۈزۈلىدۇ. بۇ يىغىن كۇچار ھورۇنباغدا ئوتكۈزىلىدۇ يىغىن مەيدانىنى قوراللىق ھەربىلەر يوشۇرۇن مۇھاسىرە قىلىپ ئاخىرىدا تويۇقسىز ئوق چىقىرىپ ئاممىنى ئوققا تۇتىدۇ. نەق مەيداندا 3 ئادەم ئۆلۈپ، 4 ئادەم يارىدار بولىدۇ. ھەربىلەرنىڭ ئاممىغا ئوق ئېتىشى، كەلگۈسى سايلام يىغىنىدا بىزنىڭ مەقسىدىمىز بويىچە ئىش قىلمىساڭ مۇشۇنداق ئوققا تۇتىمىز دىگەننى كۆرسىتىپ قويۇش ئىدى. مۇنداق قانلىق ۋەقەلەر بۇ ئىككى ئورۇندىلا بولماستىن ھەر قايسى ۋىلايەت ناھىيە، شەھەرلەردىمۇ بولغان ئىدى.

سايلام يۈرگۈزۈلگەن جەريانلاردا جەنۇبىي شىنجاڭ تەرەپلەردە ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر شۇ قەدەر پەسلەشكەن ئىدىكى، ئاقسۇ، كۇچار ئارىلىقلىرىدا بېشىغا قىزىل دوپپا كىيگەن سودىگەرلەرنىمۇ نازارەت ئاستىغا ئېلىپ پەيتىنى تاپقاندا «قىزىل پاچاقلار» دەپ زىيانكەشلىك قىلغان ئىدى.

مائارىپ ئىشلىرىنى تەكشۈرگۈچى ئەنۋەر يۈسۈپ (22 ياش) يەكەنگە بارغاندا ئۇنىڭغا زىيانكەشلىك پىلانلىغان ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر، ئەنۋەر يۈسۈپنىڭ شەرىپىگە بىر كىشىنىڭ ئۆيىدە ئاددى زىياپەت ئويۇشتۇرۇپ، ئەنۋەر يۈسۈپ ئولتۇرىدىغان تۆردىكى ئورۇنغا سېلىنغان كىگىز ئاستىغا ئالدىن - ئالا بىر پارچە نەشىنى تاشلاپ قويغان. زىياپەت يېرىم سائەتلەر داۋام قىلغان بىر ۋاقىتتا، 3 ، 4 ساقچى بېسىپ كىرىپ

«نىمە قىلىۋاتىسىلەر؟» دەپ سورىغان بولۇپ، ئەنۋەر يۈسۈپتىن «نەدىن كەلدىڭ؟ تونۇشتۇرۇشۇڭ بارمۇ؟» دىگەندەك سوئاللارنى سوراپ، ھەممە كىشىنى تەك ئاختۇرغان بولۇپ، دەل شۇ ئەنۋەر يۈسۈپ ئولتۇرغان ئورۇندىكى كىگىزنى قايرىپ كىگىز قېتىدىن قاقتەك نەشىنى ئالغان، شۇنىڭ بىلەن ئەنۋەرنى: «ئۈرۈمچىدىن نەشە ئېلىپ كېلىپسەن» دەپ قولغا ئېلىپ قاتتىق ئازاپ سالغان. (ئەنۋەر يۈسۈپ تاماكىمۇ چەكمەيدىغان زىيالى ئىدى.) سوراق داۋامىدا ئۇنىڭ ئۈرۈمچىدىن ئالغاچ كەلگەن گېزىت - ژورنال قاتارلىقلارنى چوڭ گۇنا قىلىپ ئارتىپ، ئاخىرى يەكەن ساقچى ئىدارىسى ئەنۋەر يۈسۈپنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن.

دىمەك ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر يۇقۇرقىدەك ھەرخىل ئۇسۇل ھەم ۋاستىلەرنى قوللىنىپ 11 بىتىمنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا توسقۇنلۇق قىلدى ۋە بۇزغۇنچىلىق سالدى. ئىلغار ئىدىيىدىكى ياشلار ئۆز يۇرتلىرىدا تۇرالماي ئۈرۈمچى تەرەپكە تۈركۈم - تۈركۈملەپ قېچىپ كېتەتتى.

ۋەزىيەت تېخىمۇ كەسكىنلەشتى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ھەددىدىن ئېشىپ كىشىنى تاقەتسىزلەندۈرىدىغان ئەسكىلىكلەرنى قىلغانلىقتىن زىددىيەت ئىلگىرىكىدىن نەچچە ھەسسە چوڭقۇرلاشتى. خەلق دېموكراتىك كۈچلىرى ئىجتىمائى ئاساسقا، ئادالەت ھەققانىيەتكە ئىگە بولغانلىقتىن كۈنسايىن ئۇلغىيىپ راۋاجلاندى. كەڭ خەلق ئاممىسى تەرەپ - تەرەپتىن پىكىر ۋە ھەققانى تەلەپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا باشلىدى. لېكىن گومىنداڭ ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر ئۆزىنىڭ قورال كۈچىگە تايىنىپ ئاممىنىڭ ھەققانى پىكىرلىرىگە قۇلاق سالمىدى،

«قولىدىن نېمە كېلىدۇ» دەپ خەلقنى كۆزىگە ئىلمايتتى.

مۇشۇنداق ئەھۋالدا، 1947 - يىلى كىرىشى بىلەن ھەر قايسى جايلاردا 11 بىتىمنى ھەقىقىي ئىجرا قىلىشنى تەلەپ قىلىدىغان ئاممىۋى نامايىش دولقۇنى كۆتۈرۈلدى. ئاممىۋى نامايىش دولقۇنى كۆرەشنىڭ 2 - باسقۇچى ھېساپلىناتتى.

3

1947 - يىل كىرىش بىلەن ھەر قايسى جايلاردا ئاممىۋى نامايىش دولقۇنى كۆتۈرۈلدى. بۇ نامايىشلار ئاساسەن ئۈرۈمچى ۋە قەشقەردە بىر قەدەر مەركەزلىك ۋە كۈچلۈك بولدى. مەسىلەن: ئۈرۈمچىدە 1947 - يىلى 2 - ئاينىڭ 20 - كۈنى بىر قانچە يۈز كىشى (ئۇيغۇرلارنى ئاساس قىلغان) مەركىزىي ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا توپلىنىپ جۇڭچۇەندە ھادىسىگە ئۇچراپ ئۆلگەن بىر نەپەر ئۇيغۇر ئىشچىنىڭ جەسىدىنى ئالدۇرۇشنى تەلەپ قىلىپ نامايىش قىلدى. نامايىشچىلار ئالدى بىلەن قاتناش ئىدارىسى ئالدىدا ئۆز تەلەپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ شوئارلار توۋلىغاندىن كېيىن، ئاخىرى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە بېرىپ ئۆز - پىكىر تەلەپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ شۇ كۈنى كەچ سائەت 5 لەردە تارقاپ كېتىشتى. شۇ ئاينىڭ 22 - كۈنى خەلق ئاممىسى ئابلەت مەخسۇم باشچىلىقىدا يەنە بىر قېتىم نامايىش ئۆتكۈزۈپ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە بېرىپ ئۆزلىرىنىڭ 11 بىتىمنى ھەقىقىي ئەمەلگە ئاشۇرۇش توغرىسىدىكى تەلەپ - پىكىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇنىڭ ئارقىسىدىن ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەرمۇ ئىلغار كۈچلەرنىڭ قىلغان نامايىشىنى باستۇرۇش ئۈچۈن، رەزىل ئەپتى - بەشىرىسىنى ئاشكارىلايدىغان نامايىشلارنى ئۇيۇشتۇردى. جۈملىدىن 2 - ئاينىڭ 24 - كۈنى بىر تۈركۈم ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەرنى ۋە ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق ئاتلىق 5 - كورپۇسنىڭ قوراللىق ئادەملىرى قاتناشقان نامايىشنى ئۇيۇشتۇرۇپ ئوچۇقتىن - ئوچۇق گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتىنى ھىمايە قىلىمىز! ئۈچ ۋىلايەتنىڭ ئايرىم بولنۇۋېلىشىغا يول قويمايمىز! دېگەندەك شوئارلارنى توۋلاشتى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بۇنىڭ بىلەن قانائەتلىنىپ قالماستىن 2 - ئاينىڭ 25 - كۈنىگە كەلگەندە پۇقراچە كىيىنگەن ھەربىيلەرنىڭ ئىشتىراكى بىلەن زوراۋانلىق ھەرىكىتىگە ئايلانغان قانلىق 25 - فېۋرال نامايىشىنى ئۇيۇشتۇردى. 10 نەچچە كىشى ئۆلدى. ھەربىي ھالەت ئېلان قىلىندى.

دېمەك 2 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىن 25 - كۈنىگىچە بولغان 5 كۈن ئىچىدە ۋەزىيەت جىددىيلىشىپ ئەھۋال كەسكىنلەشتى. ئومۇمەن، كۆرەش سېپى خەلق دېموكراتىك كۈچلىرى بىلەن گومىنداڭ ئەكسىيەتچى گۇرۇھىدىكى قارا كۈچلەردىن ئىبارەت ئىككى چوڭ گۇرۇھقا بۆلۈنگەن ئىدى.

كۈلكىلىك يېرى شۇ بولدىكى، قارا كۈچلەردىن تەركىب تاپقان ئەكسىيەتچى نامايىش قوشۇنىمۇ ئۇيالماستىن: «11 بىتىمنى ھەقىقىي ئىجرا قىلىمىز» دەپ شوئار توۋلاشاتتى. ئەمەلىيەتتە بولسا 11 بىتىمگە بۇزغۇنچىلىق قىلىۋاتقانلار دەل ئۆزلىرى ئىدى. ئۇلارنىڭ جىنايى قىلمىشلىرى ئېنىق تۇرسىمۇ، بۇ مەسئۇلىيەتنى ئۈستىگە ئالماستىن گويا 11 بىتىمنى قوغدىغۇچى قىياپەتكە كىرىۋېلىپ خەلقنى ئالدىماقچى بولاتتى.

ئەمما «25 - فېۋرال قانلىق ۋەقە» سىدە قان تۆكۈش ئارقىلىق ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر ئۆزلىرىنىڭ ھەقىقى قىياپىتىنى ئاشكارىلىدى.

5 - ئايغا كەلگەندە قەشقەردە خەلق دېموكراتىك كۈچلىرىنىڭ كۈچلۈك نامايىشى بولدى. بۇ نامايىش جەنۇبىي شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈرۈش ئۈچۈن ماڭغان بىرلەشمە ھۆكۈمەت رەئىسى جاڭجىجۇڭ ئەپەندى قەشقەرگە بارغاندا بولغان ئىدى. 10 مىڭغا يېقىن نامايىشچى ئامما جاڭجىجۇڭ ئەپەندىگە 11 بىتىمنى قەتئىي ئىجرا قىلىشنى تەلەپ قىلدى.

دىمەك جاڭجىجۇڭ ئەپەندى 1947 - يىلى 4 - ئاينىڭ 16 - كۈنىدىن 5 - ئاينىڭ 8 - كۈنىگىچە داۋام قىلغان جەنۇبىي شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈرۈش سەپىرىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئايروپىلان بىلەن توپ - توغرا ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلدى. ئۈرۈمچىدىمۇ ئۇزۇن تۇرماستىن لەنجۇغا قايتىپ كېتىپ، شىنجاڭدا قوشۇمچە ئۆتەۋاتقان ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت رەئىسلىكىدىن ئىستىپا بەردى. گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى ئۇنىڭ ئىستىپاسىنى ماقۇل كۆرۈپ ئۇنىڭ ئورنىغا شىنجاڭ ئۆلكىلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى مەسئۇت سەبرىنى ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت رەئىسلىكىگە تەيىنلىدى. شۇنىڭ بىلەن خەلق دېموكراتىك كۈچلىرى بىلەن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلەر گۇرۇھى ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش كەسكىنلىشىپ 11 بىتىمنىڭ بۇزۇلۇشىنى تېخىمۇ تېزلەتتى. مەسئۇت سەبرىنىڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتكە رەئىس بولۇپ تەيىنلىنىشى 11 بىتىمنىڭ روھىغا ئۇيغۇن ئەمەس ئىدى، چۈنكى گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى مەسئۇتنى ئۆلكە

رەئىسلىكىگە تەيىنلەشتە ئالدى بىلەن خەلقنىڭ ۋە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ھەيئەتلىرىنىڭ پىكرىنى ئېلىش لازىم ئىدى، ئۇلار ئۇنداق قىلماستىن بىر تەرەپلىمىلىك ھالدا ئۇنى ئۆلكە رەئىسى قىلغانلىقىغا خەلق نارازى بولدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ئەكسىيەتچى ھەربىي دائىرىلەر مەسئۇتنى ئىشقاسىلىپ 11 بىتىمگە ئوچۇقتىن - ئوچۇق بۇزغۇنچىلىق قىلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن خەلق دېموكراتىك كۈچلىرى غەزەپكە كېلىپ تەرەپ - تەرەپتىن نامايىشلار ئۇيۇشتۇرۇپ مەسئۇتنىڭ ئۆلكە رەئىسى بولغانلىقىغا قارشى چىقتى. مەسئۇت ئەمەلدىن قالدۇرۇلسۇن، جاڭجىجۇڭ ئەپەندى رەئىسلىك ۋەزىپىسىنى داۋاملىق ئۆتىسۇن دەپ قاتتىق تەلەپ قىلىشتى، لېكىن گومىنداڭ ئەكسىيەتچى گۇرۇھى خەلقنىڭ ھەققانى پىكىر - تەلەپلىرىگە قۇلاق سالماستىن، مەسئۇتنىڭ رەئىس بولۇشىنى ھىمايە قىلدى.

نامايىش قىلىش، پىكىر - تەلەپ قويۇش ئارقىلىق ھېچقانداق ئىشنى ۋۇجۇتقا چىقىرىشقا خەلقنىڭ كۆزى يەتمىدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ 11 بىتىم ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان تۇرپان، پىچان، توخسۇن ناھىيىلىرىدە 1947 - يىلى 7 - ئاينىڭ 13 - كۈنى خەلقنىڭ قوراللىق كۆرىشى پارتلىدى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچى گۇرۇھى 100 نەچچە تال قورال بىلەن كۆتىرىلگەن تۇرپان، پىچان، توخسۇن ناھىيىلىرىدىكى دىخانلار قوزغىلىڭىنى باستۇرۇش ئۈچۈن ئۈرۈمچى، قۇمۇل، تۇرپان، قاراشەھەر قاتارلىق ئورۇنلاردا تۇرۇشلۇق ئىككى پولك 7 باتالىيون ئەسكىرىنى ئىشقا سېلىپ قانلىق باستۇرۇش يۈرگۈزدى (تولۇقسىز مەلۇماتلارغا قارىغاندا ئۇلارنىڭ

قانلىق قىلىچى ئاستىدا بۇ ئۈچ ناھىيىدە 500 دىن ئارتۇق دېخانلار، زىيالىي ياشلار قۇربان بولغان.) شۇ مۇناسىۋەت بىلەن قەشقەر، خوتەن، ئاقسۇ، كۇچار ۋە باشقا جايلاردىمۇ كۆپلىگەن زىيالىلارنى قاماققا ئالدى ۋە زىيانكەشلىك قىلدى.

تۇرپان دېخانلار قوزغىلىڭى باستۇرۇلۇپ، بىر تۈركۈم كىشىلەر ئابدۇراخمان مۇھىتى باشچىلىقىدا ئۈچ ۋىلايەت تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇرۇمچى باش شتاپ لىخۇڭيۈن باشچىلىقىدا تېررورلۇق گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ تۇرپاندا نۇرغۇنلىغان كىشىلەرنى ئۆلتۈردى ۋە قولغا ئالدى. لىخۇڭيۈن گۇرۇپپىسى يۈرگۈزگەن تېررورلۇق تولىمۇ دەھشەتلىك بولغىنى ئۈچۈن ھازىرغىچە تۇرپان خەلقىنىڭ ئېسىدىن چىقمايدۇ.

دېمەك، 1946-يىلى 7-ئاينىڭ 1-كۈنى كۈچكە ئىگە بولغان «11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمى» 1947-يىلى 7-ئايغىچە بولغان بىر يىل ۋاقىت ئىچىدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ تۈرلۈك يولسىزلىق قىلىشى ۋە قان تۆكۈپ تېررورلۇق قىلىشى ئارقىسىدا بۇزۇلدى.

1947-يىلى 8-ئايغا كەلگەندە ئەخمەتجان قاسىمى باشچىلىقىدىكى ئۈچ ۋىلايەت خادىملىرى غۇلجىغا قايتىپ كەتتى. شۇ كۈنلەردە ئۇرۇمچىدە ئۆلكىلىك كېڭەش يىغىنىغا قاتنىشىۋاتقان بىر تۈركۈم ۋەكىللەرمۇ غۇلجىغا كەتتى.

11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىم ۋە ئاتالمىش دېموكراتىك سايلامنىڭ سىرى

خەلپەت سۇزۇك ھاجىيوپ

زۇلۇم، تەڭسىزلىك ھۆكۈم سۈرگەن ھەر زامان ۋە ھەر ماكاندا زۇلۇمغا، تەڭسىزلىك ۋە خورلىنىشقا قارشى كۆتۈرۈلۈش بولماي قالمايدۇ. بۇ ھەر قانداق جەمئىيەتنىڭ ۋە پۈتكۈل ئىجتىمائىي ھاياتنىڭ ئۆزگەرمەس قانۇنىيىتى. رايونىمىز شىنجاڭدىمۇ ھەر مىللەت ئەمگەكچى خەلقىمىز، ئۇلۇغ، شەرەپلىك جۇڭگو كومپارتىيىسى رەھبەرلىكىدە تولۇق ئازاتلىققا ئېرىشكەنگە قەدەر بولغان ئۇزۇن تارىخى جەرياندا چىرىكلەشكەن چىڭ خاندانلىقى، بانىدىت-جاللات شېڭ شىسەي ۋە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى، يەرلىك فېئودال مۇستەبىت كۈچلەرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، روھىي ۋە جىسمانىي جەھەتتىكى ئېزىشى ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىشىغا قارشى بىر قانچە قېتىم قوزغىلاڭ ۋە ئىنقىلابلارنى ئېلىپ بارغان ئىدى.

1

1944-يىلى 9-ئايدا ئىلى ۋىلايىتىنىڭ نىلقا ناھە-

يىسىدىن قوزغالغان ئۈچ ۋىلايەت (ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي) ئىنقىلاۋىمۇ ئەينى ۋاقىتتا شىڭ شىسەي ۋە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ، يەرلىك فېئودال مۇستەبىتلەرنىڭ قاتمۇقات زۇلمى، تەڭسىزلىگى ۋە كەمسىتىشىگە قارشى كۆتىرىلگەن ئىنقىلاپ ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بۇ ئىنقىلاپ ئاز ۋاقىت ئىچىدىلا ئۈچ ۋىلايەت دائىرىسىدىكى ھەر مىللەت ئېزىلگۈچى خەلقلەرنىڭ بىردەك قوللىشى ئارقىسىدا تولۇق غەلىبىگە ئېرىشكەندىن باشقا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ھۆكۈمرانلىغىدا تۇرۇۋاتقان قۇمۇل، ئۈرۈمچى، قاراشەھەر، ئاقسۇ، قەشقەر، يەكەن ۋە خوتەن ۋىلايەتلىرىدىمۇ چوڭقۇر تەسىر قىلدى ۋە ئۇ يەرلەردىكى ئېزىلىشكە ئۇچرىغان ھەر مىللەت خەلقلىرىنىڭ قوللىشى ۋە ھەركەتكە كېلىپ قوزغىلىشىغا سەۋەپچى بولدى.

مۇشۇنداق بىر شارائىتتا يەنى 45 - يىلى 10 - ئايدا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى گېنېرال جاڭ جىجۇڭ ئەپەندىنى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى تەرەپ بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ، قوراللىق توقۇنۇشنى توختۇتۇشقا، كېلىشىم ئىمزالاپ شىنجاڭدا بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇشقا ئەۋەتتى. ئۈچ ۋىلايەت مىللى ئىنقىلاۋى تەرەپمۇ گومىنداڭ ۋەكىللىرى بىلەن تېچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن مەرھۇم رەھىمجان سابىر ھاجىيوپ، ئوبۇلخەيرى تۆرە، ئەخمەتجان قاسىملەرنى سۆھبەت ۋەكىلى قىلىپ ئۈرۈمچىگە ئەۋەتتى. بۇلار ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۇزۇن قىيىنلىق سۆھبەت، كەسكىن تالاش - تارتىشلاردىن كېيىن 46 - يىل 1 - ئاينىڭ 2 - كۈنى 11 ماددىلىق تېچلىق بىتىمى ئىمزالاندى.

بىتىمگە ئاساسەن، 46 - يىلى 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى

شىنجاڭدا گومىنداڭ نەنجىڭ ھۆكۈمىتى ۋەكىللىرى بىلەن ئۈچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى قاتناشقان شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمىتى قۇرۇلۇپ، بۇ ھۆكۈمەتكە گېنېرال جاڭجىجۇڭ ئەپەندى قوشۇمچە رەئىس، ئەخمەتجان قاسىمى ۋە بۇرھان شەھىدىلەر مۇئاۋىن رەئىسلىككە بەلگىلەندى. شۇندىن كېيىن شىنجاڭدا بىر مەزگىل تېچلىق ئورنىتۇلدى، قامالغانلارمۇ ھەر ئىككى تەرەپتىن تەڭ قويۇپ بېرىلدى. گېنېرال جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى 1946 - يىلى 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى تەرەپ بىلەن بىتىم ھاسىل قىلىنغانلىق مۇناسىۋىتى بىلەن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت ھەر ساھە قېرىنداشلارغا «ئورتاق تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ مەڭگۈ تېچلىقنى قولغا كەلتۈرەيلى» دىگەن مەزمۇندا مۇراجەتنامە ئېلان قىلدى.

2

كۆپچىلىك ۋە جامائەتچىلىككە مەلۇمكى، بىز يۇقۇرىدا سۆزلەپ ئۆتكىنىمىزدەك، گومىنداڭ نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىلى گېنېرال جاڭجىجۇڭ ئەپەندى بىلەن ئۈچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى ئوتتۇرىسىدا تۈزۈلگەن 11 ماددىلىق تېچلىق بىتىمى، بىتىم تۈزۈلگەندىن كېيىنكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى گېنېرال جاڭ جىجۇڭ ئەپەندىنىڭ شىنجاڭ خەلقىگە قىلغان مۇراجەتنامىسىدە ئېيتىلغان: شىنجاڭ خەلقىنى ئازاپ - ئوقۇبەتتىن قۇتقۇزۇپ، تېچ، ئىتتىپاق، بەختىيار تۇرمۇشقا ئىگە قىلىدىغانلىق توغرىسىدىكى بايان قىلىنغان سۆز ھەم ۋەدىلەر، پۈتۈن خەلقىمىزنى ناھايىتى زور ئۈمىتۋار-

ئىق ھەممىياتىغا چۈمدۈرگەن ئىدى. بىتىمدىكى شەرتلەرگە ئاساسەن شىنجاڭ ھەر دەرىجىلىك ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىنىڭ ھاكىملىرى، ناھىيىلىك ۋە ئۆلكىلىك كېڭەش ئەزالىرىنى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئۆزى ياقتۇرغان ۋە ئىشەنگەن كىشىلىرى ئىچىدىن دېموكراتىك ئۇسۇل بىلەن سايلاپ چىقىش ئۈچۈن مەخسۇس سايلام نىزامنامىسىمۇ تۈزۈپ چىقىلغان ئىدى. بۇ سايلامنى توغرا - ئادىل، ئىزچىل يۈرگۈزۈش ئۈچۈن ئۈرۈمچىگە چۈي ۋۇ، قۇمۇلغا ئۇيغۇر سايرانى، قاراشەھەرگە ئىبراھىم تۇردى، ئاقسۇغا ئابدۇرېھىم ئەيسا، قەشقەرگە سەيپىدىن ئەزىزى، يەكەنگە بۇرھان شەھىدى، خوتەنگە مەمتىمىن ھەزرەت، ئىلىغا جۇڭ دىخۇا، تارباغاتايغا تۈركىستان، ئالتايغا سالىس قاتارلىق كىشىلەر يېتەكچىلىكىدە مەخسۇس سايلام گۇرۇپپىلىرىمۇ ئەۋەتىلگەن ئىدى.

بۇ گۇرۇپپىلارنىڭ ۋەزىپىسى شىنجاڭ بويىچە ناھىيىلەرنىڭ ھاكىملىرى، ناھىيىلىك كېڭەش ئەزالىرى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك كېڭەش ئەزالىرىنى ھەر مىللەت خەلقلىرىنىڭ ئۆز ئىختىيارى بىلەن دېموكراتىك ئاساستا سايلاپ چىقىشىغا نازارەتچىلىك قىلىش؛ ھاكىمىيەتنى سايلانغان كىشىلەرنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇش ئارقىلىق مۇندىن كېيىن دېموكراتىيىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، شىنجاڭنى ئومۇمىي يۈزلۈك گۈللەندۈرۈشنى مەقسەت قىلاتتى. ۋىلايەتلەرنىڭ ۋالىلىرىمۇ بىتىمدىكى شەرتلەرگە ئاساسلانغاندا يەرلىك خەلقلەر تەرىپىدىن دېموكراتىك ئاساستا سايلىنىپ چىقىشى كېرەك ئىدى. ئەمما گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بۇ ئورۇنلارغا، ئۈچ ۋىلايەت (ئىلى، ئالتاي، تارباغاتاي) ۋە قەشقەرلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا،

ئۈرۈمچىگە خاداۋاڭ، قۇمۇلغا يولۋاس، قاراشەھەرگە زوشۇپىڭ، يەكەنگە جۇفاڭگاڭ، خوتەنگە خودىڭباڭ (نۇربەگ)، ئاقسۇغا سىيىت ئەخمەت خوجىغا ئوخشاش قورچاقلارنى خەلقنىڭ ئىرادىسىگە خىلاپ ھالدا تىكلەپ قويغاچقا ئەمدىلا تىنچىشقا ۋە بىرلىشىشكە قاراپ ماڭغان جەمئىيەت، قايتىدىن ئىككى سەپكە بۆلۈنۈپ بۇ سەپلەر ئوتتۇرىسىدا كەسكىن، ئۆتكۈر سىياسىي كۈرەش يېڭىۋاشتىن ئەۋج ئېلىشقا باشلىدى. دېمەك، 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمى ئاساسىدا ئېلىپ بېرىلىدىغان دېموكراتىك سايلام مۇشۇنداق جىددىي ۋەزىيەت ۋە كەسكىن سىياسىي كۈرەش ئاستىدا باشلاندى.

بىز يۇقۇرىدا كۆرسەتكەندەك، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سايلام گۇرۇپپىسىغا يولداش سەيپىدىن ئەزىزى مەسئۇل بولۇپ بارغاندىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايەتلىك سايلام ھەيئىتىنى تەشكىل قىلىپ ئىش باشلىدى. قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سايلىمىمۇ جىددىي ۋە كەسكىن كۈرەشلەر بىلەن ئۆتكەن بولسىمۇ، ئەمما، بۇ ۋىلايەتنىڭ سايلىمىدا ئىلغار، دېموكراتىك كۈچلەر ئۈستۈنلۈكنى ئېلىپ، ھاكىم، ناھىيىلىك كېڭەش ئەزالىرى ۋە ئۆلكىلىك كېڭەش ئەزالىقىغا سايلانغانلارنىڭ 70 پىرسەنتىدىن ئارتۇقراقىنى تەشكىل قىلدى. لېكىن بۇ زېمىنى كەڭ شىنجاڭ رايونىدا قانلىق جەڭ ۋە جىددىي سىياسىي كۈرەشلەر ئارقىسىدا خەلق قولىغا كەلتۈرگەن ئازغىنا ھوقۇقنىمۇ چىدىمىغان جياڭ جېيشى، ئەكسىيەتچى گورۇھى، ئۇلۇغ داھىيمىز ماۋجۇشى ئېيتقاندەك «ئۆزىنىڭ ھاكىم مۇتلەقلىق ۋە ئىچكى ئۇرۇش قىلىشتىن ئىبارەت ئەكسىيەتچىل فاڭجېنىدا چىڭ تۇرىدىغانلىقىنى، خەلققە نىسبەتەن قىلچە مەنپەئەت بەرمەيدىغانلىقىنى، ھېچقانداق ھوقۇق-

قىمۇ ئىگە قىلمايدىغانلىقىنى» بىرىنچى قەدەمدىكى ئەمەلىيىتىدىلا ئىسپاتلاشقا باشلىدى. شۇڭا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى پۈتۈن ئاساسىدىكى دېموكراتىك سايلام يۈرگۈزۈلۈش بىلەن تەڭلا، گومىنداڭنىڭ جايلاردا تۇرۇشلۇق ھەربىي، ساقچى ئورگانلىرىنى ئوچۇق ئاشكارا ئىشقا سېلىپ سايلامغا بۇزغۇنچىلىق قىلىش بىلەن خەلقنىڭ ئىرادىسىنى يېسىپ، سايلامنى قۇرۇق شەكىلگە ئايلاندۇرۇۋېتىشكە جېنىنىڭ بېرىچە ئۇرۇندى. ئەكسىيەتچىلەر ئۆز مەقسىدىگە يېتەلمىگەن جايلاردا بولسا خەلق تەرىپىدىن سايلانغان ھاكىم ۋە كېڭەش ئەزالىرىغا ھەر خىل بەتناملارنى چاپلاپ، ئۇلارنى نەزەربەنت قىلدى، قامىدى. مەسىلەن: كۈ- چاردا سايلام ئالدىدا ئېچىلغان بىر چوڭ يىغىندا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىسى قوراللىق كۈچلىرى يىغىن مەيدانىنى قامال قىلىپ بىگۇنا خەلقنى ئوققا تۇتۇپ، بىر قىسىم كىشىلەرنى نەق مەيداندا ئۆلتۈرۈپ كەلگۈسى بولىدىغان سايلامغا بۇز- غۇنچىلىق قىلدى. شۇنىڭ بىلەن تەڭلا پۈتۈننى ھىمايە قىلغۇچى ئىلغار كۈچلەر بىلەن ئۇنىڭغا قارشى تۇرغۇچى ئەكسىيەتچى كۈچلەر ئوتتۇرىسىدا تېخىمۇ كەسكىن ۋە جىددىي سىياسىي كۈرەشلەر باشلىنىپ كەتتى. نەتىجىدە ئۈرۈمچى، قەشقەر شە- ھەرلىرى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ بېسىمى ۋە تەھدىتىگە ئۇچرىغان ئىلغار كۈچلەر ۋە ياشلارنىڭ ئىنقىلاۋىي پائالىيەت مەيدانىغا ئايلاندى. يېڭى سايلانغان ھاكىملارنىڭ بىر قىسمى مەلۇم ۋاقىت خەلق تەلىۋىگە لايىق خىزمەت قىلىپ، خەلقنى ئاز-تولا خاتىرجەم قىلالىغان بولسىمۇ، ئەمما گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تەرىپىدىن يۆلەپ تۇرغۇزۇلغان ئەكسىيەتچىلەر يەنىلا خەلقنىڭ بېشىغا چۈشكەن ئېغىر بالايى-ئاپەت بولدى. شۇنداق قىلىپ بۇ ئاتالمىش

دېموكراتىك ھاكىمىيەت سايلىمى 46 - يىل 9 - ئايدا باشلىنىپ 11 - ئاينىڭ ئاخىرىدا ئاساسەن ئاياقلاشتى. ئەمما، يەتتە ۋىلايەت- تىكى بىر قىسىم ئىلغار ئىنقىلاۋى كۈچلەر گومىنداڭ ئەكسىيەتچى- لىرىنىڭ ھەر خىل تەھدىت ۋە بېسىمىغا ئۇچرىغانلىقتىن ئۈرۈمچى ئارقىلىق ئۈچ ۋىلايەتكە كېتىشكە مەجبۇر بولدى. ئۇلار ئۈچ ۋىلايەتكە بېرىپ ئىنقىلاۋىي سەپنى تېخىمۇ ئۇلا- غايتتى ۋە كۈچەيتتى.

3

47 - يىلى 4 - ئايدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆ- كۈمەتنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك كېڭەش ھەيئىتىنى تەشكىل قىلىپ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسلىرىنى دېموكراتىك ئاساستا سايلاپ چىقىش ئۈچۈن شىنجاڭ بويىچە جايلاردىن سايلانغان ئۆلكىلىك كېڭەش ئەزالىرىنى ئۈرۈمچىدە ئۆتكۈزۈلمەكچى بولغان سايلام يىغىنىغا چاقىردى. بۇ تەكلىپكە ئاساسەن جايلارنىڭ ئۆلكى- لىك كېڭەش ئەزالىرى 4 - ئايدىن باشلاپ ئۈرۈمچىگە يىغى- لىشقا باشلىدى. بىز قەشقەر ۋىلايىتىدىن ئۆلكىلىك كېڭەش ئەزالىقىغا سايلانغانلار: كونىشەھەر ناھىيىسىدىن ئوسمان داموللام، يۈسۈپ قارى ھاجىم، ئەمەت قازى ئاخۇنۇم، سۈزۈك ھاجىيوپ، سىدىق مۇسايوپ؛ يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىن ئابدۇ- رىشىت ئەلەم ئاخۇنۇم، ئەمەت خۇيجاڭ، ئابدۇرىز ھاجى، تۇردى ئابدۇرېھىم؛ يوپۇرغا ناھىيىسىدىن سوپى سەلەي، ئابدۇراخمان قارى ھاجىم؛ يېڭىسار ناھىيىسىدىن ئىمىرباقى، ئىسمايىل ئىبراھىم، روزى ئەيىۋوپ؛ پەيزىۋات ناھىيىسىدىن ئابدىكېرىم ھاشىم،

ئەسئەت ياقۇپ، ئابلىز نىياز، نىغمەت ئەشرەپ؛ ئۇلۇغچات ناھىيىسىدىن مەھەممەت ھەسەن، مەھەممەت تۇرسۇن؛ تاشقورغان ناھىيىسىدىن سىدىق خان غوجا، قۇربان دۆلەت؛ مارالۋېشى ناھىيىسىدىن ئىسمايىل ئىبراھىم، ئابدىرېھىم لىتىپ، مۇسا سايىتلار 4 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەر شەھىرىگە يىغىلدۇق. قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى ۋالىيسى ئابدىكېرىم مەخسۇم، قاسىمجان قەمبىرىلەر، مېنى ئومۇمى ئىشلار باشقۇرۇش خىزمىتىگە، ئابدىراخمان روزى ھاجىنى تەمىنات ئىشىغا مەسئۇل قىلىپ تەيىنلىدى. بىز 4 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئۈرۈمچىگە قاراپ يولغا چىققاندىن كېيىن ئاقسۇغا يېتىپ كەلدۇق. بۇ ۋاقىتتا ئاقسۇ ۋىلايىتىگە گومىنداڭ ئارمىيىسى 65 - بىرىگادىسىنىڭ كوماندىرى خۇشىڭ ھۆكۈمرانلىق قىلىدىكەن. گەرچە ئۇ ھەربى ئادەم بولسىمۇ، ئەمما ئۆز ۋەزىپىسىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ جەمىيەتنىڭ بارلىق ساھەلىرىگە — سىياسى - قانۇن، پارتىيە - مەمۇرى، مالىيە - ئىقتىسات، مەدىنى - مائارىپ تارماقلىرىنىڭ ھەممىسىگە تەڭ قول سېلىپ ئۇنى تىزگىنلەپ تۇرۇش ئۈچۈن مەخسۇس خىزمەت گۇرۇپپىسى قۇرۇپ، ئۇنىڭغا ئاتالمىش «ئامانلىقنى ساقلاش، غەيرى نىيەتلىك ئۇنسۇرلارنى يوقىتىش» دىگەن نامنى بېرىپ، بۇ گۇرۇپپىغا ئۆزىنىڭ مۇئاۋىنى لى زوتاڭنى باشلىق قىلىپ، ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە كەڭ دائىرىلىك ئىشپىيونلۇق تورىنى تەشكىللەپ ھەممە يەرگە قاپقان قۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، ئۆزى پەردە ئارقىسىدا قوماندانلىق قىلىپ ئۆتكۈزگەن ساختا سايلىمى ئارقىلىق بىر مۇنچە مۇتەئەسسىپ ئەكسىيەتچى كىشىلەرنى ئاتالمىش ئۆلكىلىنىڭ كېڭەش ئەزاسى قىلىپ سايلاپ بولغان ئىكەن. ئاقسۇ-

دىكى بۇ ئەكسىيەتچىلەر توپى بىز ئاقسۇغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن بىزنىڭ ئارىمىزغا بۆلگۈنچىلىك سېلىش ئۈچۈن، بىر تەرەپتىن ئالداش، يەنە بىر تەرەپتىن تەھدىت سېلىش قاتارلىق رەزىل ئۇسۇللارنى ئىشقا سالدى. جۈملىدىن بىزلەرنى مېھمان قىلىمىز، دىگەن چىرايلىق ناملار بىلەن بىرقانچە كۈن ئۇ باغ - بۇ باغقا باشلاپ سەيلە قىلدۇرغان بولدى، يەنە بىر تەرەپتىن ئەترىتىمىزنى قوراللىق كۈچلەر بىلەن قورشاپ ئوق ئېتىپ تەھدىت سېلىپ قورقۇتۇپ ئىرادىمىزنى بوشاتماقچى بولۇشتى، لېكىن ئاخىرى ھېچقانداق ئۈنۈمگە ئېگە بولالماي بىزنى يولغا سېلىۋېتىشكە مەجبۇر بولدى. ئەمما، ئۇلار بىز ئۈچۈن چوڭ توساق ۋە قاپقاننى ئاللىقاچان كۈچاردا قۇرۇپ قويۇپ، بىزنى ئاندىن ئاقسۇدىن مېڭىشقا رۇخسەت قىلغانلىقىنى كۈچارغا كەلگەندىن كېيىنكى دۇچ كەلگەن ئەھۋاللاردىن بىلىدۇق. بىز كۈچارغا يېتىپ كېلىشىمىز بىلەنلا ئۈچ ۋىلايەتتىن قېچىپ چىققان ياسىن قارى، تۇردى قارى دىگەنلەر بىزنىڭ سېپىمىزنى بۇزۇش ئۈچۈن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنى ھاقارەتلەپ تۈرلۈك - تۈمەن تۆھمەتلەرنى چاپلاپ «خۇدا» ۋە «قۇرئان» ئۈستىدە قەسەم قىلىپ، خۇددى ئاقسۇ ئەكسىيەتچىلىرى ئاقسۇدا ئوينىغان كومېدىيىدىن چوڭراق كومېدىيىنى ئوينىدى، بىزنىڭ ئىچىمىزدىكى قىسمەن دىنى زاتلارنى روھى جەھەتتىن تەۋرىتىپ قويدى. ئەمما بىز بۇ روھى ھۇجۇمغا ئۇزۇل - كېسىل تاقابىل تۇردۇق. كۈچاردىمۇ خۇددى ئاقسۇدىكىگە ئوخشاش

«باغ سەيلىسى»، قورالىق تەھدىت قاتارلىق ئويۇنلار بىرقانچە كۈن داۋام قىلدى.

كۆچار ئەكسىيەتچىلىرى يۇقۇرقى ئۇسۇللاردىن ئۆزى رازى بولغىدەك بىرەر مەنپەئەت ئالالمىغاچقا ئاخىرى ئاقسۇ كېڭەش ئەزالىرىنى بىزگە يولبويى تەسىر كۆرسىتىشكە تاپىلاپ ماشىنىغا ئارىلاش ئولتۇرغۇزۇپ ماڭغۇزۇش ئويۇنىنى ئوينىدى. شۇندىن كېيىن ماڭغان يولىمىز، چۈشكەن ئۆتەڭلىرىمىز كەسكىن ۋە جىددى كۆرەش مەيدانىغا ئايلاندى، ھەتتا ئۇلارنىڭ خېلى كۆپچىلىكىدە يان قورالىرىمۇ بار ئىدى. ئەھۋالنىڭ شۇنداق ئېغىر، جىددىلىكىگە قارىماي، بىزمۇ ئۆز پائالىيىتىمىز ۋە تەسىرىمىزنى داۋاملىق كۈچەيتكەن ھالدا ئۇلار بىلەن تىغمۇ-تىغ كۆرەش قىلىپ قارا شەھەرگە يېتىپ كەلدۇق. قارا شەھەردىكى ئەكسىيەتچى گومىنداڭ ھەربى ئەمەلدارلىرى ۋە ئۇ يەرنىڭ ۋالىسى زوشۇپىڭ بىز كېلىشتىن بۇرۇنلا يۇقۇرى خەلق سودىنىڭ رەئىسى ناسىر داموللا باشچىلىغىدىكى ئەكسىيەتچىلەر توپىنى تەربىيىلەپ، بىزگە قارشى تەييارلاپ قويغان ئىكەن. بىز قارا شەھەرگە يېتىپ كېلىشىمىز بىلەن بۇ ئەكسىيەتچى توپ ئاقسۇ ئەكسىيەتچى كۈچىگە قوشۇلۇپ بىزگە تېخىمۇ جىددى روھىي ھۇجۇم قوزغىدى. ئاقسۇنىڭ ئەكسىيەتچى كېڭەش ئەزالىرى بىلەن قارا شەھەرنىڭ قارا كۈچلىرى بىرلىشىپ دىنى مۇتەئەسسىپلىكىنى بايراق قىلغان ھالدا ئىچىمىزدىكى ئاخۇنلىرىمىز ۋە مۆتىۋەرزاتلىرىمىزنى بىزدىن تارتىۋالماقچى بولدى. دىمەك قاراشەھەرمۇ بىز ئۈچۈن خۇددى ئاقسۇ، كۆچارغا ئوخشاش قاپقان قويۇلغان ئۆچىنچى چوڭ ئۆتكەل بولدى. قارا شەھەردە ناسىر

داموللا دىگەن يالىڭاچ ھالدا ئوتتۇرىغا چىقىپ قۇرئان تۇتۇپ قەسەم ئىچىش قاتارلىق ئۇسۇللار بىلەن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنى قارىلاپ تەشۋىقات ئېلىپ بارغاچقا، ئاقسۇ، كۆچارلاردا قىسمەن تەۋرىنىپ قالغان دىنى زات ۋە مۆتىۋەرلىرىمىزنى خېلىلا ئىككىلەندۇرۇپ قويدى. نەتىجىدە ئەھۋالىمىز تېخىمۇ مۇرەككەپلەشتى. ئارىمىزدىكى كۆرەش تېخىمۇ كەسكىن تۈس ئالدى. ئۈرۈمچىگە يېتىپ كېلىش ئۈچۈن ئالدىمىزدا يەنە بىر نەچچە كۈنلۈك يول بار ئىدى (ئۇ ۋاقىتتا يول-قاتناش ناچار بولغاچقا ماشىنىمۇ ناھايىتى ئاستا ماڭاتتى). بۇ يوللارنى بىز گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ خالىشىچە بولغاندا ئاقسۇ ۋە قارا شەھەرنىڭ ئەكسىيەتچى كېڭەش ئەزالىرى بىلەن بىللە بېسىشىمىز لازىم ئىدى ۋە مۇنداق ۋەزىيەت ئۇلار ئۈچۈن ئەلۋەتتە پايدىلىق بولاتتى.

بىز سېپىمىزنىڭ ئىتتىپاقلىغىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىپ، ئۇلاردىن ئايرىلىپ، مېڭىشنى قارار قىلدۇق. يول ئۈستىدە ۋە چۈشكەن جايلىرىمىزدا بىز ئاقسۇ، قاراشەھەر ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ئارىمىزنى بۇزۇش ئۈچۈن قىلغان قۇۋلۇق-شۇملۇقلىرى، ھىلە-نەيرەڭلىرى، ئەكسىيەتچى تەشۋىقاتلىرى، دىنى جەھەتتە مۇناپىقلارچە قىلغان قەسەملىرىنى پاش قىلىپ ئۆزئارا ئىتتىپاقىمىزنى چىڭىتىپ ئۇلارنىڭ سۇيىقەستلىرىنى تار-مار قىلدۇق. بىزنىڭ بۇ چارە-تەدبىرلىرىمىزنىڭ ئۈنۈمى خېلى چوڭ بولدى.

بىز ئۈرۈمچىگە يېتىپ كېلىپ، ئۇدۇل ئەخمەتجان قاسىمى تۇرغان نەنخۇايۈەنگە (ھازىرقى مائارىپ نازارىتىنىڭ ئورنى) بېرىپ، ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن خۇشال ھالدا

كۆرۈشتۇق. بۇ كىشى بىزنى قىزغىن كۈتىۋېلىپ، ھال - ئەھۋال سورىغاندىن كېيىن، جىلانوپنىڭ قوشۇپ ئۈچ ۋىلايەت كېڭەش ئەزالىرى تۇرغان شىنجاڭ شۆيۈەنىنىڭ قىزىل بىناسىغا ئەۋەتتى. بۇ يەردە بىزنى يولداش سەيپۇللايوپ باشلىق ئۈچ ۋىلايەت كېڭەش ئەزالىرى قىزغىن كۈتىۋالدى. شۇندىن كېيىن بىز بارلىق پائالىيەتلىرىمىزنى ئۈچ ۋىلايەت كېڭەش ئەزالىرى بىلەن بىرلىكتە، بىر نىيەت - بىر مەقسەتتە ئېلىپ بېرىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدۇق. يۇقۇرىدا ئېيتقاندەك بىزنىڭ بۇ سەپىرىمىزنىڭ پۈتۈن جەريانى دۈشمەنگە قارشى ئۆتكۈر سىياسى كۈرەش بىلەن تولغان سەپەر بولدى.

4

بىز يۇقۇرىدا بايان قىلغان ئاقسۇ، كۇچار، قاراشەھەر قاتارلىق جايلار بىز ئۈچۈن ئۆتكۈنچى خاراكتېرلىق سىياسى جەڭ مەيدانى بولغان بولسا، ئەمدى ئالدىمىزدىكى ئۈرۈمچى ئەڭ ئاخىرقى ھەل قىلغۇچ ئۆتكەل ۋە تېخىمۇ كەسكىن سىياسى جەڭ مەيدانى ئىدى. بۇ مەيداندىكى كۈرەشتە بىزنىڭ ئاساسى مەقسىتىمىز ۋە نىشانىمىز شىنجاڭ ئۆلكىلىك كېڭەش ھەيئەتلىرىنى سايلاپ، ئۇنىڭ تەشكىلى ئاپاراتىنى قۇرۇپ چىققاندىن كېيىن، خەلق ئىشەنگەن ۋە خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنى ۋە ئۇنىڭ ئەزالىرىنى دېموكراتىك ئۇسۇل بىلەن سايلاپ چىقىش بولغاچقا، بىز ئۈچۈن مەقسەت ئېنىق، نىشان ئايدىڭ ئىدى. ئەمما بۇ مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن

شۇ ۋاقىتتىكى ئۈرۈمچى شارائىتىدا، بىزنىڭ قەتئى ئىرادىگە كېلىپ، چىش - تىرناقلىرىغىچە قوراللانغان دۈشمەنگە تاقابىل تۇرۇشىمىز، رەقىپلىرىمىز بىلەن تىغمۇ - تىغ ئېلىشىپ، قەتئى كۈرەش قىلىش ئارقىلىق خەلقىمىزنىڭ بىزدىن كۈتكەن ئۈمىدىنى ئاقلاش ۋە ئەمەلگە ئاشۇرۇشىمىز لازىم ئىدى. لېكىن جەمئىيەتنىڭ سىياسى ۋەزىيىتى بىز ئۈچۈن پايدىسىز ھەر خىل كەسكىن كۈرەشلەر بىلەن تولۇپ - تاشقاچقا يۇقۇرىدىكى ئۈمىتنى ئاسانلىقچە قولغا كەلتۈرگىلى بولمايتتى، چۈنكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئۈستۈنلۈكنى ئىگەللىگەن ۋىلايەتلەرنىڭ كېڭەش ئەزالىرىنى گومىنداڭچىلار توخسۇنغىچە ئالدىغا چىقىپ كۈتىۋېلىپ، ئۇلارنى شەھەر ئىچىدىكى ئەڭ ئالى ئورۇنلارغا ئورۇنلاشتۇردى، راھەت - پاراغەت تۇرمۇش ئۆتكۈزۈشكە جەلپ قىلىپ، پۇل ۋە مەنسەپ بىلەن سېتىۋېلىپ بىزگە قارشى قويدى. دىمەك ئۈرۈمچىنىڭ سىياسى ھاۋاسى ئىنتايىن مۇرەككەپ بولۇپ، گەرچە كۈندۈزلىرى ھېچ ئىش بولمىغاندەك تېچ كۆرۈنسىمۇ، كېچىلىرى شەھەر ئىچى ۋە شەھەر سىرتىدا تولىمۇ ئەنسىزلىك — خاتىرجەمسىزلىكلەر يۈز بېرىپ، ھەر خىل ۋەقەلەر بولۇپ تۇراتتى. بىزنىڭمۇ ئۈرۈمچىنىڭ مۇشۇنداق مۇرەككەپ شارائىتىغا ماسلىشىپ ئۆز پائالىيىتىمىزنى باشلىشىمىزغا توغرا كەلدى.

بىز ئۈرۈمچىگە كەلگەندىن كېيىن ئۈرۈمچىنىڭ سىياسى ھاۋاسىنى ئاستا - ئاستا چۈشەندۇق، ئۈرۈمچىمۇ مەيدانىدا مۇستەھكەم تۇرالمىغان، تەۋرىنىپ قالغان كىشىلەرنى پۇلغا، مەنسەپكە، راھەت - پاراغەتكە قىزىقتۇرۇپ، ئۆزىگە تارتىپ ئىنقىلاپقا - خەلققە قارشى ئىشقا سالىدىغان بىر ئوچاققا ئايلىنىپ-

مۇ قالغان ئىكەن. بۇنداق رەزىل ئويۇنلارنى ئويناشتا گومىنداڭ
سابىق ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت خەلق ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى
ۋاڭ زىڭشەن قاتارلىقلار، بىرسى ئەمەل تامغىسىنى كۆرسەتسە، يەنە
بىرسى تاغارلاپ پۇللارنى تەڭلەپ ئىرادىسىز كىشىلەرنى سېتىۋېلىش
ئىشلىرى بىلەن بىۋاستە شۇغۇللىنىدىكەن. بۇنداق ئەھۋال
بىزنىڭ ئىچىمىزگىمۇ مەلۇم تەسىرنى كۆرسىتىپ ئىچىمىزدىكى
بەزى ئىرادىسىز كىشىلەرنى تەۋرىتىپمۇ قويغان ئىدى. بۇنداق
ئىشلاردا مەلۇم بولغان ئەڭ چوڭ ۋە ئاشكارا بىر ئىش، ئەيسا
بەگنىڭ «سەنمىن جۇيىچىلار ياشلار ئىتتىپاقى» نامىدا چاقىرغان
چوڭ - تەنتەنىلىك بىر زىياپىتىدە ئاشكارا بولدى. بۇ زىيا-
پەت پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە ئۆلكىلىك كېڭەش ئەزالىرىنى
كۈتۈۋېلىش يۈزىسىدىن ئۆتكۈزۈلگەن بولۇپ، زىياپەتنىڭ ساھىپ-
خانى بولغان ئەيسا ئالپتېكىن ئىدى. بۇ ئادەم زىياپەتتە
زىياپەت قاتناشچىلىرىنى ئۆزىگە تارتىش مەقسىدىدە تەشۋىقات
خاراكتېرلىق سۆز قىلدى. مېھمانلارمۇ داستىخان ئۈستىدە
ئارىلاش ئولتۇرغاچقا ئۆز ئارا بىر بىرىگە تەسىر كۆرسىتىش
ئويۇنلىرىنىمۇ ئوينىدى. زىياپەت ئاخىرىدا ئەيسا بەگ بىز
تەرەپتىكى كېڭەش ئەزالىرىدىن بىرقانچە كىشىنى مەخسۇس
ئۆيىگە باشلاپ كىرىپ سۆھبەتلەشتى. سۆھبەتتە ئاۋال ئەيسا
بەگ سۆز ئېلىپ سوۋېت ھۆكۈمىتىنى تىللاش، ئۈچ ۋىلايەت
ئىنقىلاۋىنى قارىلاش ئارقىلىق بىزنى ئۆزىگە تارتماقچى بولدى.
كېيىنرەك بەزى كىشىلىرىمىزگە خېلى كۆپ مىقداردا پۇل بېرىشنى
ۋەدە قىلىپ ئۆزىگە تارتىش ئارقىلىق ئارىمىزنى بۇزۇشقا، بۆلۈ-
ۋېتىشكە ئۇرۇنغان بولسىمۇ، بىزنىڭ كىشىلىرىمىز بۇلارنىڭ بۇن-
داق سۇيىقەستىگە ئالدانماي ئەھۋالنى بىزگە مەلۇم قىلىپ تۇردى.

ئۇلارنىڭ بۇنداق قىلىشتىكى مەقسىدى، بىزنىڭ ئادەم-
لىرىمىزنى ئۆزىگە كۆپرەك قارىتىۋېلىپ، كەلگۈسىدىكى ھۆكۈ-
مەت سايلىمىدا ئۈستۈنلۈككە ئىگە ئاۋاز سانىنى كۆپەيتىۋې-
لىش ئىدى. لېكىن خەلق تەرىپىدىن، توغرا مەيداندا تۇرغۇ-
چىلار ھېلىمۇ كۆپچىلىكنى تەشكىل قىلغىنى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ
دېپىغا ئۇسۇل ئوينايدىغانلار بولمىغاچقا سايلامدا غەلىبە
قىلالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ ئىككىنچى بىر يول، سايلام
ۋاقتىنى كېچىكتۈرۈش، ھەر خىل چاتاق چىقىرىش قاتارلىق
ئۇسۇللارنى قوللىنىشقا باشلىدى. شۇنداق قىلىپ بىزنىڭ
ئارىمىزدىكى بۇنداق جىددىي كۈرەش ۋە ئېلىشىش يېرىم ئاي-
چە داۋام قىلغاندىن كېيىن، گېنېرال جاڭجىجۇڭ ئەپەندى
ھازىرقى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ غەربىي بىناسىغا
ھەممە ۋىلايەتلەردىن كەلگەن كېڭەش ئەزالىرىنى چاقىرىپ گو-
مىنداڭ نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ مەسئۇت سەبرىنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك
ھۆكۈمەتكە رەئىس قىلىپ بېكىتكەنلىكى توغرىسىدىكى قارارىنى
ئېلان قىلدى. شۇنىدىن كېيىنلا يېڭىدىن تالاش - تارتىش ۋە
جىددىي سىياسىي كۈرەش مەيدانىغا ئايلىنىپ ھەممىمىزگە
(ئىلغارلارغا) ۋاكالىتەن قەشقەر كېڭەش ئەزاسى ئابدىرىشىت
ئەلەم ئاخۇنۇم سەللىسىنى قولىغا ئېلىپ شىرەگە ئۇرۇپ تۇرۇپ
قارشىلىق كۆرسىتىپ نارازىلىق بىلدۈردى.

دېمەك، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى 11 بىتىم ئاساسىدا
قۇرۇلغان بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ رەھبەرلىك ئاپپاراتىغا بۇزغۇن-
چىلىق قىلىپ مەسئۇت سەبرىنى بىرتەرەپلىمە ھالدا قورچاق
رەئىسلىككە تەيىنلەپ قويۇشى پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت
خەلقىنى قاتتىق غەزەپلەندۈردى. شۇنىڭ بىلەن جايلاردا مەس-

ئۇنىڭ قورچاق رەئىسلىكىدىكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە قارشى خەلق نامايىشلىرى ئارقىمۇ-ئارقا قوزغىلىپ، سىياسىي ۋەزىيەت تېخىمۇ جىددىيلىشىشكە باشلىدى. شۇندىن كېيىن ۋەزىيەت بارغانچە كەسكىنلەشتى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئىنقىلاۋىي خەلقچىل كۈچلەرنى ئۇچراتقاندا ئۇرۇپ كېتىدىغان، تۇتۇپ كېتىدىغان ھەتتا يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈۋېتىدىغان ئەھۋاللار تېخىمۇ ئەۋج ئالدى. بۇ ئەھۋال گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنى يېرىم يولدا تۇنجۇقتۇرۇۋېتىش ئۈچۈنلا يالغان تېنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈپ 11 بىتىمگە ئىمزا قويۇش ھىيلە-نەيرىڭىنى ئويناۋاتقانلىقىنىڭ سىرىنى تېخىمۇ ئېچىپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ تېرورلۇقى ئاشكارا باشلىنىپ، كېڭەش ئەزالىرىمىزنىڭ ھاياتىغا كاپالەتلىك قىلىش قىيىنلاشقانلىقى ئۈچۈن، مەسلىھەتلىشىپ 47-يىلى 7-ئاينىڭ 7-كۈنى ئايروپىلان بىلەن غۇلجىغا كەتتۇق. شۇ كۈنلەردە ئۈرۈمچىدە قالغان مەرھۇم ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق رەھبەرلەر ۋە ئۈچ ۋىلايەتتىن بارغان كادىرلارمۇ بىزدىن كېيىن ئۇزاققا قالماي ئارقىمۇ-ئارقا ئۈرۈمچىدىن غۇلجىغا قايتىپ كەلدى.

5

بىزلەر ئىلىغا يېتىپ بېرىشىمىز بىلەن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمىتى ۋە خەلقى بىزنى چەكسىز قىزغىنلىق بىلەن كۈتىۋالدى. بىز ئىلىغا كېلىشىمىز بىلەنلا كېڭەش ئەزالىرى نامىدىن 7 ۋىلايەت خەلقىگە قارىتىپ مۇراجىئەتنامە

ئېلان قىلدۇق. ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمىتى بىزنىڭ ئەھۋالىمىزغا قاراپ ھەر خىل تارماقلارغا خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇردى. ئەڭ مۇھىمى، بىز ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمىتىنىڭ بىۋاسىتە غەمخورلۇقىدا «7 ۋىلايەت خەلقچىللار بىرلەشمىسى»نى تەشكىل قىلىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ كونتروللۇقىدىكى 7 ۋىلايەتتىن غۇلجىغا ئۆتكەن ئىلغار ئىنقىلاۋىي ياشلار ۋە مەرھۇم ئابدۇراخمان مۇھىتى باشچىلىقىدىكى تۇرپان قوزغىلىڭىدا دۈشمەن مۇھاسىرىسىنى پاتۇرلۇق بىلەن بۆسۈپ ئۆتۈپ غۇلجىغا يېتىپ كەلگەن ئىنقىلاۋىي پارتىزانلارنى كۈتۈۋېلىپ، ئۇلار بىلەن بىللە، ئىنقىلاپ سېپىنىڭ مۇستەھكەملىنىشى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇق ۋە ھەممىمىز ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمىتىنىڭ رەسمىي ئىشتاتلىق كادىرلىرى قاتارىغا قوشۇلدۇق. ئۆلكىمىز شىنجاڭغا ئۇلۇغ جۇڭگو كومپارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى خەلق ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ پارلاق تاڭ نۇرى يېتىپ كېلىپ شىنجاڭ تېنچلىق بىلەن ئازات بولغاندىن كېيىن، سەيپۇللايوپ، ئىمىنوپ، مەمتىمىن خەلپەت ھاجىيوپ، سىدىق مۇساييوپ قاتارلىق يولداشلارنىڭ يېتەكچىلىكىدە ھەربىي ۋە مەمۇرىي تەشۋىقات ئۆمىكى تەشكىل قىلىنىپ مۇزداۋان ئارقىلىق ئاقسۇغا چۈشۈپ خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى بىلەن ئۇچرىشىپ ئازادلىق تەنتەنىسى قىلدۇق. شۇندىن كېيىن، ئۇلار پارتىيىنى، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ غەلىبىسىنى، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئېسىل خىسلەت-پەزىلەتلىرىنى جەنۇبتىكى ھەممە ۋىلايەتلەرگە كەڭ تەشۋىق قىلىپ، جۇڭگو كوممۇنىستلار پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ مەمۇرىي، سىياسىي، مالىيە،

مائارىپ ئورگانلىرىنى قۇرۇپ چىقىشتەك مۇھىم ئىشلارنى قىلدى. بۇ ئورۇنلارغا خەلقنىڭ ھىمايىسىگە ئىگە ئادىل كىشىلەرنى بېكىتىپ، ئەكسىيەتچىلەر قولىدىكى ھوقۇقنىڭ ھەممىسىنى قايتۇرۇپ ئېلىپ خەلق خىزمەتچىلىرىنىڭ قولىغا ئۆتكۈزۈپ، خەلقنى ئەركىن نەپەس ئېلىشقا مۇيەسسەر قىلدى.

قالغان بىر قىسىم كېڭەش ئەزالىرى ئۈچ ۋىلايەت مەمۇرى، ھەربى كادىرلىرى بىلەن ئۈرۈمچىگە كېلىپ بۇ يەر- دىكى چوڭ تەنتەنىنىڭ ئىشتىراكچىسى بولۇپ، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مۇقەددەس بەش يۇلتۇزلۇق قىزىل بايرى- قىنى شىنجاڭنىڭ مەركىزى شەھرى ئۈرۈمچىگە قاداشقا شە- رەپ بىلەن قاتناشتى.

تېچلىق بىتىم مەزگىلىدىن ئازاتلىق ھارپىسىغىچە خوتەندە بولۇپ ئۆتكەن ئىشلار

جاپپار ئەمەت

1946 - يىلى ئۈچ ۋىلايەت تەرەپ بىلەن گومىنداڭ ئوتتۇرىسىدا 11 ماددىلىق تېچلىق بىتىم ئىمزالانغاندىن كې- يىن، 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى بىرلەشمە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت قۇرۇلدى. بىتىم بويىچە گومىنداڭ مەركىزى ھۆكۈمىتى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى ھۆكۈمىتىنى ۋە مىللى ئارمىيىنى ئېتىراپ قىلىشقا مەجبۇر بولدى؛ تۈرمىدىكى بارلىق سىياسى مەھبۇس- لار ئازات قىلىندى؛ گومىنداڭ دائىرىلىرى خەلقنىڭ دېموك- راتىك ھوقۇقلىرىنى — سۆز - مەتبۇئات ئەركىنلىكى، تەشكى- لاتلارغا ئۇيۇشۇش، يىغىن ئۆتكۈزۈش، نامايىش قىلىش، ئول- تۇراقلىشىش ۋە كۆچۈش ھوقۇقلىرىنى — ئېتىراپ قىلىشقا مەجبۇر بولدى. بۇ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى، قوراللىق كۈچ ئارقىلىق ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي ۋىلايەتلىرىنى گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىدىن ئازات قىلغاندىن كېيىن، سىياسى جەھەتتە قازانغان يەنە بىر چوڭ غەلىبە ئىدى. غەلىبە خەۋىرى

تىيانشاننىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىغا تېزلىكتە تارقىلىپ، خەلققە زور ئىلھام ۋە ئىشەنچ بېغىشلىدى. خۇددى كەلكۈن سۇ ھەممە جايىنى قاپلىغاندەك، خەلقنىڭ گومىنداڭغا قارشى غەزەپ ـ نەپرىتى، ئازاتلىق ۋە ئەركىنلىك يولىدىكى ئىنتىلىشلىرى بارغانسېرى يۇقۇرى ئۆرلەپ، ئىنقىلاپنىڭ ئوت ـ يالقۇنى ھەممە جايىنى قاپلىدى.

ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى ئاچقان يول ۋە ئۇنىڭ تەجرىبىلىرى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىغە ئۇيۇشقان كۈچنىڭ تەڭداشسىز ئىكەنلىگىنى تونۇتقان ئىدى. شۇڭا بىتىمدىن كېيىن شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا گومىنداڭغا قارشى ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتلار ۋە قارشىلىق كۆرسىتىش گۇرۇپپىلىرى ئارقا ـ ئارقىدىن بارلىققا كېلىشكە باشلىدى. جۈملىدىن، ئۈچ ۋىلايەت خەلقىنىڭ غەلىبىسىدىن ئىلھاملانغان خوتەن ياشلىرىمۇ «ئىنقىلاپچى ياشلار تەشكىلاتى»نى قۇرۇپ، ئويغانغان كۈچلەرنىڭ يېڭى ئىتتىپاقلىشىنى نامايەن قىلدى.

تېچلىق بىتىمىنىڭ بىر ماددىسىدا: «شىنجاڭ خەلقىغە ئۆزى ئىشەنگەن يەرلىك زاتلاردىن مەمۇرى ئەمەلدارلارنى سايلاش ھوقۇقى بېرىلىدۇ، ناھىيىلەردە كېڭەش ھەيئەتلىرىنى خەلق بىۋاستە سايلاپ چىقىدۇ، كېڭەش ھەيئىتى ھاكىملارنى سايلاپ چىقىدۇ»دەپ بەلگىلەنگەن ئىدى. بۇ بەلگىلىمىگە ئاساسەن، شۇ يىلى كۈزدە شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئومۇمىي سايلام باشلىنىپ كەتتى. سايلامدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى بارلىق چارە ـ ئاماللار بىلەن ئۆزىنىڭ كونا ئەمەلدارلىرىنىڭ ئورۇن ۋە ھوقۇقىنى ساقلاپ قېلىشقا، ھېچ بولمىغاندا ئۆز يالاقچىلىرىنى، يەرلىك مۇتەئەسسىپ

كۈچلەرنى ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىرىشقا تىرىشاتتى: ئويغانغان خەلق ئاممىسى بولسا گومىنداڭنىڭ زالىم، قانخور، پارىخور، خىيانەتچى ئەمەلدارلىرىنى ۋە گومىنداڭ پەرەس ئۇنسۇرلارنى مەنسەپتىن قالدۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا ئادىل، خەلقپەرۋەر، ۋىجدانلىق كىشىلەرنى ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىرىشقا تىرىشاتتى. شۇڭا بۇ قېتىمقى سايلام ئەمەلىيەتتە ئىنقىلاۋىي كۈچلەر بىلەن ئەكسىيەتچى كۈچلەر ئوتتۇرىسىدىكى بىر مەيدان چوڭ سىياسى كۈرەش ئىدى.

خوتەن ۋىلايىتىنىڭ سايلام خىزمىتى 1946 ـ يىلى 11 ـ ئايدا باشلاندى. خوتەننىڭ سايلام ئىشلىرىغا نازارەت قىلىش ئۈچۈن مۇھەممەت ئىمىن بۇغرا (شۇ ۋاقىتتا تەمرات نازارىتىنىڭ نازىرى ئىدى، كېيىن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مائاۋىن رەئىسى بولغان، ئازاتلىق ھارپىسىدا چەتئەلگە چىقىپ كەتكەن)ئۈچ ۋىلايەت تەرەپتىن ئىمىن مەخسۇم باشچىلىقىدا بىر قانچە كىشىلەر كەلگەن ئىدى. سايلامنىڭ بېشىدىلا«ئىنقىلاپچى ياشلار تەشكىلاتى» گومىنداڭغا قارشى كۈچلەرنىڭ ئاساسىي گەۋدىسى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقتى. بۇ تەشكىلاتنىڭ پائالىيىتىنى شۇ چاغدىكى ئاممىۋىي تەشكىلاتلاردىن ئۇيغۇر مەدەنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى، سودا ـ سانائەتچىلەر ئۇيۇشمىسى، «خوتەن گېزىتى» ئىدارىسى، دېخانچىلىق ـ چارۋىچىلىق ئىدارىسى، دارىلمۇئەللىمىن مەكتىۋى، چايخانا، مەكتەپ قاتارلىق ئاممىۋىي تەشكىلات ۋە مەدەنى ـ مائارىپ ئورۇنلىرىنىڭ ئاساسىي مەسئۇللىرى ۋە مۇتلەق كۆپچىلىك ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر، ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلار ھەم شەھەر ئاھالىسى قوللايتتى. ياشلار تەشكىلاتىنىڭ ھەر قايسى ناھىيىلەردە گۇرۇپپىلىرى بولمىسىمۇ، لې-

كىن بۇ تەشكىلات ھەر قايسى ناھىيىلەردىكى ئىلغار ياشلار ۋە دېموكراتىك ئىدىيىدىكى كىشىلەر بىلەن قويۇق مۇناسىۋەت ئورناتقان ئىدى. سايلام مەزگىلىدە ياشلار تەشكىلاتى كۈچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ، ھەر ساھە خەلقلىرىنى ئويغىتىپ ۋە ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، سايلام غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈشنى ئۆزىنىڭ مەركىزىي ۋەزىپىسى قىلغان ئىدى. شۇڭا سايلامنىڭ بېشىدىلا خوتەن، قارىقاش، لوپ، كېرىيە قاتارلىق ناھىيىلەردە ئىلغار كۈچلەر ئۈستۈنلۈك قازىنىپ، سايلامغا يېتەكچىلىك قىلىش ئۈچۈن قۇرۇلغان «سايلام ھەيئىتى» ئىچىدە ئاساسىي سالماقنى ئىگەللىدى. خوتەن ناھىيىسىدىكى سايلام تەييارلىق ھەيئىتى قارمىقىدا قۇرۇلغان سايلام تەشۋىقات گۇرۇپپىسىدىكى 160 نەچچە كىشى ئىچىدە ياشلار تەشكىلاتىنىڭ ئەزالىرى ئاساسىي گەۋدە بولغاندىن تاشقىرى، شىڭ شىسەي ۋاقتىدا شىنجاڭ دارىلفۇنۇنى، ئۈرۈمچى دارىلمۇئەللىمىن، مەدىنىيەت كادىرلىرى كۇرسى قاتارلىق مەكتەپلەردە ئوقۇغان، ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىۋاتقان، ئەينى ۋاقىتتا چېن تەنچيۇ، ماۋزېمىن قاتارلىق كوممۇنىستىك پارتىيە ئەزالىرىنىڭ تەربىيىسىدە ئىلغار ئىدىيىنى قوبۇل قىلغان زىيالىيلار كۆپچىلىكنى ئىگەللەيتتى، «سايلام خەۋەرلىرى» گېزىتىنى مەن ۋە زۇنۇن رۇستەم بىرلىكتە ئىشلەيتتۇق.

سايلام تەشۋىقات گۇرۇپپىسى بارغانلا يېرىدە ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ غەلىبىسىنى ئاممىغا يەتكۈزدى. تېچلىق بىتىمىنى تەشۋىق قىلدى، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ خەلق ئۈستىدىكى زۇلمىنى، بەگ - بوجاڭلارنىڭ زوراۋانلىقىنى دادىل پاش قىلدى. خەلقنى بۇ قېتىمقى سايلامدا يەنە

زۇلۇم - كۈلپەتكە ئۇچراپ قالماسلىق ئۈچۈن ئۆزى ئىشىنىدىغان ياخشى كىشىلەرنى ھاكىمىيەت بېشىغا سايلاشقا چاقىردى. سايلام تەشۋىقاتى مەزگىلىدە شەھەردىن يېزىغا قەدەر كەڭ ئەمگەكچى خەلق زور كۆلەمدە كۆتۈرۈلۈپ گومىنداڭغا قارشى نارازىلىق ئاۋازلىرى تېخىمۇ ياڭرىدى. پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ كۈچ سېلىشتۇرمىسىدا ئىلغار، دېموكراتىك كۈچلەر ئۈستۈنلۈككە ئىگە بولۇپ، گومىنداڭنىڭ مەمۇرى ئورۇنلىرى ۋە ئەمەلدارلىرى پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالدى. سايلام رەسمىي باشلانغاندا خوتەن ناھىيىسىنىڭ سايلام نەتىجىسى گومىنداڭچىلارنى تېخىمۇ ئالاقزادە قىلىۋەتتى. چۈنكى بۇ ناھىيىدە يېزىلاردىن سايلانغان360 نەپەر ۋەكىل ئىچىدە ئىلغار كۈچلەر $\frac{2}{3}$ قىسمىدىن كۆپرەكىنى تەشكىل قىلغان بولسا، ناھىيىلىك كېڭەش ھەيئىتىنىڭ سايلىمىدا 25 نەپەر كېڭەش ئەزاسى ئىچىدە ئىلغار كۈچلەر 21 ئورۇننى ئىگەللەپ، خوتەندىكى ياشلار تەشكىلاتىنىڭ يېتەكچىسى ئابدۇقادىر ھەسەن (ھازىر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم مەسلىھەتچىلەر كومىتېتى ئەزاسى) ناھىيىنىڭ ھاكىملىقىغا سايلانغان ئىدى.

سايلامدا ئۈزۈل - كېسەل مەغلۇپ بولۇش ئالدىدا تۇرغان گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ھەربىي ۋە ساقچى ژاندارمىلىرىنى، كونا ئەمەلدارلىرىنى ئىشقا سېلىپ، ئۆزلىرى ئىگەللەپ تۇرغان ھوقۇققا تايىنىپ، خەلققە قارشى يېڭى زوراۋانلىق باشلىدى. ئۇلار خوتەن ناھىيىسىنىڭ سايلىمىدا پۈتۈنلەي مەغلۇپ بولغاچقا، «يۇقۇرىدىن تەستىق كەلمىدى» دېگەننى بانا قىلىپ، يېڭى سايلانغان ھاكىمغا تامغىنى ئۆتكۈزۈپ بېرىشنى رەت قىلدى. قارىقاش ناھىيىسىدە بىر توپ ئىشپىيون-

لار ۋە لۈكچەكلەرنى قوزغاپ، ئابدىخالىق ساقى، نەسىردىن
سىدىق، مەمتىمىن توختى قاتارلىق ياشلارنى ئۇرۇپ جاراھەت-
لەندۈردى ۋە قانۇنسىز ھالدا قولغا ئالدى. كېرىيە ناھىيىسىدە
ئىمىن تۇرسۇننى «ياقا يۇرتلۇق» دەپ چەتكە قاقتى. ھەر
قايسى ناھىيىلەردە ھەربىي ھالەت ئېلان قىلىپ، قوراللىق
تەھدىت سالدى، ئىرادىلىك كىشىلەرنى باستۇردى، ئىرادىسىز
كىشىلەرنى سېتىۋالدى، بۇ ئارقىلىق سايلامغا زور دەرىجىدە
بۇزغۇنچىلىق قىلىپ، خەلقنىڭ ئۆزى خالىغان كىشىلەرنى
سايلىۋېلىشىغا يول قويمىدى. شۇڭا خوتەننىڭ سايلام مەسىلىسىنى
ھەل قىلىش ئۈچۈن شۇ مەزگىلدە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ سايلام
خىزمىتىگە يېتەكچىلىك قىلىشقا كەلگەن سەيپىدىن ئەزىزى،
يەكەن ۋىلايىتىگە كەلگەن بۇرھان شەھىدى 12-ئاينىڭ
ئاخىرلىرى خوتەنگە كەلدى. گومىنداڭچىلار قارىقاشتا قولغا
ئېلىنغان ياشلارنى تۈرمىدىن بوشىتىشقا مەجبۇر بولدى. خوتەن
ناھىيىسىنىڭ سايلىمىنى ئېتىراپ قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ
تامغىسى ئۆتكۈزۈپ بېرىشكە ماقۇل بولدى. ئەمما سايلامغا
نازارەت قىلىشقا كەلگەنلەر خوتەندىن قايتقان كۈننىڭ ئەتىسىدىن
باشلاپلا تېخىمۇ غالجىرلىشىپ ئىنقىلاۋىي ياشلارنىڭ كۆزگە
كۆرۈنگەن كىشىلىرىنى بىر-بىرلەپ قولغا ئېلىش ئۈچۈن پىلان
تۈزۈشكە كىرىشتى. بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان «ياشلار
تەشكىلاتى» ئىمىن ئىسلام (خوتەن دارىلمۇئەللىمىنىنىڭ
مۇدىرى)، ئابدىخالىق ساقى، يۈسۈپ سەئىدى (شۇ چاغدىكى
خوتەن گېزىت ئىدارىسىنىڭ باش مۇھەررىرى) قاتارلىق
كىشىلەرنى قوغداپ قېلىش يۈزىسىدىن ئۇرۇمچى ۋە قەشقەرگە
يولغا سېلىۋەتتى. ئۇزۇن ئۆتمەي خوتەن ھاكىمى ئابدىقادىر

ھەسەن قولغا ئېلىندى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا گومىنداڭنىڭ
خوتەندە تۇرۇشلۇق 8-پولكى شەھەر ئىچىدە ھەربىي ھالەت
ئېلان قىلىپ، شەھەر ۋە يېزا ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقىنى چەكلىدى.
ناماز شامدىن كېيىن ئۆيدىن سىرتقا چىقىشنى مەنئى قىلدى.
قارىقاش ناھىيىسىدە قانۇنسىز «تەكشۈرۈش پونكىتى» قۇرۇپ
خوتەن ۋىلايىتىنىڭ باشقا ۋىلايەتلەر بىلەن بولغان ئالاقىسىنى
ئۈزۈپ تاشلىدى. سىرتتىن خوتەنگە كەلگەن ياكى خوتەندىن
سىرتقا چىقماقچى بولغانلارنى قارىقاش ناھىيىسىدە تۇتۇۋېلىپ
مال-مۈلكىنى بۇلىدى، بەزىلىرىنى ئۇرۇپ جاراھەتلەندۈردى
ياكى قولغا ئالدى. جۈملىدىن سايلام ۋاقتىدا تەشۋىقات
ئىشلىرىغا ئاكتىپ قاتناشقان پېشقەدەم ئارتىست ۋە ئوقۇتقۇچى
ئەمەت ئۆمەر (ھازىر ئاپتونوم رايونلۇق دىراما تىياتىرىدا)
قەشقەرگە تۇققان يوقلاشقا ماڭغاندا قارىقاشتا تۇتۇۋېلىنىپ
قاتتىق ئۇردى ۋە مال-مۈلكىنى بۇلىۋالدى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى يەنە خەلقنىڭ دىنىي ھېسسى-
ياتىدىن پايدىلىنىپ، «ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنى كوممۇنىستلار
قوزغىغان، ئۇلار غەلىبە قىلسا دىنىنى يوقىتىدۇ، مىچىتلەرنى
چاقىدۇ» دەپ ئىغۋا تارقىتىپ، ئىنقىلاۋىي كۈچلەرنىڭ
ئىتتىپاقلىقىغا بۆلگۈنچىلىك سالدى. كىمكى ئۈچ ۋىلايەت
ئىنقىلاۋىنى ھىمايە قىلغان، سايلامدا خەلق تەرىپىدە تۇرغان
بولسا، ئۇنى «كوممۇنىست»، «قىزىل پاچاق»، «دەھرى»
دەپ ئاتىدى. شۇ قېتىمقى سايلام تەشۋىقاتىدا ئوتتۇرا، باشلان-
غۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ئالدىنقى
قاتاردا تۇرغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلارنى ئىقتىسادىي جەھەتتىن
بوغۇپ باش ئەگدۈرۈش مەقسىتىدە «يۇقۇرىدىن پۇل كەلمىدى»

دىگەن بانا بىلەن (ئۇ چاغدا ھەر دەرىجىلىك ئورۇنلارنىڭ مائاش سوممىسى بىۋاستە ئۈرۈمچىدىن ئەۋەتىلەتتى) بىر قانچە ئايغىچە مائاش تارقىتىشنى توختىتىپ قويدى.

مۇنداق ئەھۋالدا «ئىنقىلابچى ياشلار تەشكىلاتى» ئۈرۈمچىگە مەخپى ئادەم ئەۋەتىش ئارقىلىق گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ زوراۋانلىقىنى شىكايەت قىلغاندىن تاشقىرى، ھەر ساھەدىكىلەرنى ھەركەتلەندۈرۈپ، نارازىلىق ئەرزلىرىنى يازدۇرۇپ ئۈرۈمچىگە ئەۋەتتى.

1947 - يىل 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى غەربىي شىمال مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى، قوشۇمچە ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت رەئىسى جاڭ جىجوڭ، ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق كىشىلەر خوتەنگە كەلدى.

ئۈرۈمچىدىن كەلگەن بۇ كىشىلەر بىلەن، بولۇپمۇ ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن خەلق ئاممىسىنىڭ ئۇچرىشىشىنى چەكلەش ئۈچۈن گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى «قوغداش» نامى بىلەن ھەربىي ۋە ساقچى ئىشپىيونلىرىنى ئىشقا سېلىپ، ئەخمەتجان قاسىمى ئورۇنلاشقان ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ ئەتراپىنى قاتتىق كونترول قىلدى. كىچىككىنە ئىلچى بازىرى (خوتەن شەھەر رايونى) ئىككى چوڭ بۆلەككە بۆلۈندى. گۈلباغنى مەركەز قىلغان ھالدا يېڭىشەھەر رايونى گومىنداڭچىلارنىڭ كونتروللىقىدا بولۇپ، قورچاق 8 - پولك سېپىل ئۈستىگە ئەسكەر چىقىرىپ، پىلىموت، توپ، زەمبىرەكلەرنى تىكلەپ ھەيۋە قىلسا، پۇقراچە كىيىنگەن ئەسكەر ۋە ساقچى ژاندارمىلىرى بىر توپ لۈكچەكلەرنى ئارقىسىغا سېلىپ، خالىغانچە زورلۇق قىلدى؛

كونىشەھەر رايونى ۋە قىزىق دەرۋازىسى ئىلغار كۈچلەرنىڭ كونتروللۇقىدا بولۇپ، شەھەر كوچىسى يېزىدىن كىرگەن دېخانلار بىلەن تولغان ئىدى. «ياشىسۇن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى!»، «گومىنداڭنىڭ زوراۋانلىقىغا قارشى تۇرايلى!» دېگەن شوئار سادالىرى ھەر تەرەپتە ياڭرايتتى. شۇ كۈنلەردە خوتەننىڭ قورچاق ۋالىيسى نۇربەگ (خودبېكباڭ) مۇئاۋىن ۋالىي ئەخمەتتوختى ئەلەم، خوتەن ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى روزى مەمەت بەگ (نەن شۈسەن)، ئۇيغۇر ئۇيۇشما مۇئاۋىن رەئىسى تۇرسۇننىياز ھاجىلار خاتەم ھاجى، قازىبەگ، ئىمىن بەگ، ئوبۇلقاسىم بەگ، زىكرۇللا بەگ قاتارلىقلارنى ئىشقا سېلىپ، ئۇلار ئارقىلىق يېزىلاردىن پىچاق، چوماق بىلەن قوراللانغان ئادەملەرنى كۆپلەپ كەلتۈرۈپ، ئىلغار ياشلارنى ۋە ۋىجدانلىق كىشىلەرنى تۇتۇش، ئۇرۇپ - سوقۇش بىلەن شۇغۇللىنىپ، خەلقنىڭ قانۇنىي ھوقۇقىنى زوراۋانلىق كۈچ ئارقىلىق ئاياق - ئاستى قىلماقچى بولدى. لېكىن خەلق كۈچلىرىمۇ بوش كەلمىدى. ئۇلار ئەخمەتجان قاسىمغا ئەرز - دات قىلىشقا ماڭغاندا، بىر تۈركۈم لۈكچەكلەر يولنى توسىۋالغانلىقتىن، جىددىي توقۇنۇش يۈز بەردى. خەلق توپى ئەخمەتتوختى ئەلەمنىڭ سەللىسىنى تارتىۋېلىپ، چوڭ پومىششىك خاتەم ھاجىنى ئۇرۇپ خېمىر قىلىۋەتتى، بەگلەر تەشكىللىگەن لۈكچەكلەر شايكىسىنى سۈر - توقاي قىلىۋەتتى.

ئەنە شۇنداق جىددىي بىر پەيتتە، ئەخمەتجان قاسىمى ئەكسىيەتچى كۈچلەرنىڭ ھەيۋىسىگە پىسەنت قىلماي، ئۇلارنىڭ سۈيىقەستىدىن قورقماي، كونىشەھەر رايونىغا بېرىپ ئامما بىلەن بىۋاستە يۈز كۆرۈشتى. بىر مۇنچە ئائىلىلەرنى

زىيارەت قىلدى. شەھەردىن 8 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى پىلە-
ئۆزۈمچىلىك كارخانىسىغا چىقىپ ئىشچىلارنى يوقلىدى.
بارغانلا يېرىدە خەلقنىڭ ئەرز - شىكايەتلىرىنى ئاڭلاپ، ئۇلارنىڭ
قەيسەر روھىنى مەدھىيىلىدى، ئۇلارغا ئىلھام ۋە مەدەت بەردى.

ئۈرۈمچىدىن كەلگەن باشلىقلار قاتنىشىش بىلەن خوتەندە
يىغىن ئاچماقچى بولغاندا ئالدىن خەۋەر تاپقان گومىنداڭ
دائىرىلىرى يەرلىك ئەكسىيەتچى كۈچلەر بىلەن بىرلىشىپ
يېڭى بىر كومېدىيە ئوينىدى. ئۇلار ئاتارمەن - چاپارمەنلىرىنى
يېزا - يېزىلارغا ئەۋەتىپ، رايون - يېزىلاردىكى ھاكىمىيەت
ئورۇنلىرىنىڭ ئۆز قولىدا ئىمكانلىكىدىن پايدىلىنىپ، بىر
نەچچە ئون مىڭ چوماق ياسىتىپ، دېخانلارنى چوماق كۆتۈرۈپ
شەھەرگە كىرىشكە ۋە «نامايىش قىلىش» قا زورلىدى. يىغىن
كۈنى كىشىلەر توپى ئىلچى بازىرىنىڭ سىرتىدىكى «راۋاق»
دەپ ئاتىلىدىغان تەنتەربىيە مەيدانىغا قاراپ ئاقماقتا ئىدى.
چوماقلىرىنى قارا رەڭدە بويىغان «نامايىشچىلار» 3 دىن سەپ
بولۇپ، يېڭى بازاردىن شەھەرگە قاراپ ماڭدى. ئۇلارنىڭ
ئىچىدە پۇقراچە كىيىنگەن گومىنداڭ ئەسكەرلىرى، ساقچى
ئىشپىيونلىرى بار ئىدى. سەپنىڭ ئالدىدا قازاندەك سەللىسىنى
لەپىلدەتكەن ئەخمەتتوختى ئەلەم، قوللىرىغا قامچا تۇتقان
قازى بەگ، ئىمىن بەگلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئاتارمەن - چاپارمەنلىرى
ئاتلىق كېلىۋاتاتتى. ئۇلار قامچىلىرىنى ئىشقا سېلىپ
دېخانلارنى «يوقالسۇن كوممۇنىستلار»، «يوقالسۇن ئۈچ ۋىلايەت
ئوغرىلىرى»، «يوقالسۇن ئەخمەتجان»، «خوتەننىڭ سايلىمىنى
ئېتىراپ قىلمايمىز» دېگەندەك ئەكسىيەتچى شوئارلارنى توۋلاشقا
زورلايتتى. «نامايىشچىلار» ئارىسىغا يوشۇرۇنغان لۈكچەكلەر

يول بويى ئالدىغا ئۇچرىغانلىكى ئىلغار كىشىلەرنى ئۇرۇپ
جاراھەتلەندۈردى. جۈملىدىن شۇ كۈنى ياشلار تەشكىلاتىنىڭ
مەسئۇللىرىدىن بىرى ۋە خوتەن ناھىيىلىك سودا - سانائەتچىلەر
ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى ئابلىز خۇيىجاڭ، ئىلغار سودىگەر
مۇھەممەدىن ھاجى قاتارلىق بىر قانچە كىشى ئېغىر يارىلاندى.
ئەكسىيەتچى كۈچلەر بۇ گۈنكى نامايىشنىڭ ھەيۋىسىگە تايىنىپ
خەلق كۈچلىرىنى بېسىپ چۈشمەكچى ئىدى.

30 مىڭ كىشىلىك چوڭ يىغىن باشلاندى. يىغىن مەيدانىمۇ
ئىككىگە بۆلۈنگەن بولۇپ، يىغىن سەھنىسىنىڭ ئالدىنى «ناما-
يىشچىلار قوشۇنى» ئىگەللىگەن ئىدى. بىتىمنى ھىمايە
قىلغۇچى كۈچلەر يىغىن مەيدانىنىڭ سول تەرىپىدە قىستىلىشىپ
ئولتۇرۇشاتتى، كۆرۈنۈشتە «نامايىشچىلار» كۆپ سانلىق، بىز
«ئاز سانلىق» بولساقمۇ، لېكىن يېزىلاردىن مەجبۇرى ھەيدەپ
كېلىنگەن دېخانلارنىڭ قەلبى بىزگە مايىل ئىدى. گومىنداڭچىلار
خەلقنى «ئەخمەق، دۆت»، «بىز نېمىگە زورلىساق
شۇنى قىلىشقا مەجبۇر» دەپ ئويلىغاچقا، ئۇلار ناھايىتى
مەغرۇر ئىدى.

ئالدى بىلەن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە ۋاكالىتەن جاڭ جى-
جوڭ ئەپەندى سۆزگە چىقىپ، گومىنداڭ دېموكراتىيىسىنى
سۆزلەپ، «ھۆكۈمەت سايلام مەسىلىسىنى چوقۇم كەڭ خەلقنىڭ
ئاۋاز بېرىشىگە ئاساسەن ھەل قىلىدىغانلىقىنى» ئېلان قىلدى.
ئارقىدىن تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى مەسئۇت سەبرى
ئاۋاز بېرىشنىڭ باشلانغانلىقىنى جاكالاپ: «ئاۋال ئىلگىرىكى
سايلام كۆچكە ئىگە دېگۈچىلەر قول كۆتۈرىڭلار» دېدى. مەي-
داندا بىرنەچچە مىڭ قول ئېگىز كۆتۈرۈلدى. بۇ قوللار

ئىچىدە يېزىدىن مەجبۇرى ھەيدەپ كىرىلگەن دىخانلارنىڭ قولى ھەممىدىن كۆپ ئىدى. «قولۇڭنى تاشلا» دىگەن ۋاقىراش-لار بىلەن تەڭ بەگ، بوجاڭلارنىڭ قامچىلىرى ۋە لۆكچەكلەر-نىڭ چوماقلىرى دىخانلارنىڭ بېشىغا چۈشۈشكە باشلىدى. لېكىن شۇنچە كۆپ قوللارنى بىر ئوچۇم كىشىلەرنىڭ زوراۋان-لىقى قانداقمۇ پەسكە چۈشۈرەلىسۇن! «سايلامنى كۆچكە ئىگە ئەمەس دىگۈچىلەر قول كۆتىرىڭلار!» دىگەن ئاۋاز ئاڭلانغاندا، خۇددى ساسلىقتا ئۈنگەن شالاڭ جىگدىدەك، ئۇ يەردە بىر قول، بۇ يەردە بىر قول كۆتىرىلدى. بۇلار ئاساسەن كونا ئەمەلدارلار، بەگ، بوجاڭلار ۋە «نامايىشچىلار» ئىچىگە يوشۇ-رۇنغان ئەسكەرلەر، لۆكچەكلەر، يەر ئىگىلىرى ئىدى، مەيدان ئىچى مەسخىرە كۈلكىلىرى بىلەن تولدى.

— جاپاكەش خوتەن خەلقى! — دىدى ئەخمەتجان قاسىمى سۆزگە چىقىپ، ئۇنىڭ ئاۋازى گۈلدۈرمامىدەك ياڭراپ، خەلق قەلبى-نى ھاياجانغا سالدى، — سىلەر تارىختا ئەڭ كۆپ ئېزىلگەن خەلق، نامراتلىق دەردىنى ئەڭ كۆپ تارتقان خەلق؛ شۇڭا سىلەر ھاكىمىيەتنىڭ توغرا، ئادىل، خەلقپەرۋەر كىشىلەرنىڭ قولىدا بولۇشىغا بەكمۇ مۇھتاج، بىز، ئۆتكەندىكى سايلامنى ھىمايە قىلىپ، ئاسمانغا كۆتىرىلگەن قوللارنىڭ كۆپلىگىدىن سىلەرنىڭ قەلبىڭلارنى چۈشەندۇق، خۇددى جاڭ جىژجۇڭ ئەپەندىم كۆرسە-تىپ ئۆتكەندەك، — دىدى ئۇ جاڭ جىژجۇڭ ئەپەندىنىڭ سۆزىنى تەكرارلاپ، — ھۆكۈمەت سايلام مەسىلىسىنى چوقۇم سىلەرنىڭ ئاۋازىڭلار بويىچە ھەل قىلىدۇ!

ئۇنىڭ ئاخىرقى سۆزى جاڭ جىژجۇڭ ئەپەندىنى تېخىمۇ ئېغىر ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويىدى. شۇ كۈنى گومىنداڭ ئەكس-

يەتچىلىرى ئۆزلىرى ئۇيۇشتۇرغان ساختا نامايىش ئارقىلىق ناھايىتى كۆرەڭلەپ كەتكەن بولسىمۇ، مانا ئەمدى ئۇلار سۇغا چۈشۈپ كەتكەن مۈشۈكتەك سولىشىپ كەتتى. ئەخمەتجان ئەپەن-دى ۋە جاڭ جىژجۇڭ ئەپەندىلەر خوتەندىن قايتىپ كەتكەندىن كېيىن، ئەكسىيەتچى كۈچلەر تېخىمۇ غالجىرلاشتى. ئۇلار بىز-نىڭ ئۇرۇمچىگە ئەرز - دات قىلىشقا ئەۋەتكەن ۋەكىلىمىز ئىمىن ئىسلامنىڭ خوتەنگە قايتىپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، يەكەن ۋىلايىتىنىڭ قورچاق ۋالىسى جۇ فاڭگاڭ ۋە پاسار بەگلەرگە مەخپى خەت يېزىپ ئۇنى يەكەندە قولغا ئالدى. ئىمىن ئىسلام ئەسلى خوتەننىڭ تەۋەككۇل رايونىدىن بولۇپ، شېڭ ش-سەي ۋاقتىدا شىنجاڭ دارىلفۇنۇنىنى پۈتتۈرگەن، جۇڭگو كوم-مۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ تەسىرىدە ماركسىزىم - لېنىنىزىم ئىدىيىسىنى قوبۇل قىلغان ئىلغار ياش ئىدى (ئازاتلىقتىن كېيىن يولداش ئىمىن ئىسلامنىڭ گومىنداڭچىلار تەرىپىدىن يەكەن سېپىلى ئاستىغا تىرىك كۆمۈلگەنلىگى ئېنىقلاندى، ئۇ خوتەن خەلقىنىڭ مەڭگۈ پەرزەنتى بولۇشقا مۇناسىپ!)

شۇ يىلى 5 - ئايدا ئەكسىيەتچى كۈچلەر خوتەندىكى ئىلغار كۈچلەرنى ئازايتىش ۋە ئۇلارغا زەربە بېرىش ئۈچۈن «ياقا يۇرتلۇقلار خوتەندىن چىقىپ كەتسۇن» دىگەن ئەكسىيەتچى شوئارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، چەت ۋىلايەتلەردىن كېلىپ خوتەندە خىزمەت قىلىۋاتقان ئىلغار ياشلاردىن سىيىت توختى، مۇھەممەت خۇداۋەدى، ئەزىمىتى، ئابدۇرۇسۇل قاتارلىق 50 نەچچە كىشىنى خىزمەتتىن بوشىتىپ، مەجبۇرى ھالدا ئۆز يۇرتىغا ھەيدىدى.

1947 - يىلى 5 - ئايدا گومىنداڭ دائىرىلىرى تىنچلىق بىتىمىگە خىلاپ ھالدا، ئۈچ ۋىلايەت ۋەكىللىرىنىڭ رازىلىقىنى

ئالماي تۇرۇپلا، مەسئۇت سەبرىنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى قىلىپ بەلگىلىدى، بۇ ئىشتىن ئىلگىرى ۋە كېيىن بولۇپ، يۇقۇرى - تۆۋەن ماسلىشىپ ھەرقايسى جايلاردا ئۆز ئالدىغا سايلام ئۆتكۈزۈپ، ئەكسىيەتچىلىكتە ئۇچىغا چىققان بىر ئوچۇم غالچىلىرىنى تەختكە چىقاردى. جۈملىدىن جىن شۇرېن ۋاقتىدا خەنزۇچە مەكتەپتە (شۆتاڭدا) ئوقۇغان روزىمەممەت بەگ (نەن شۇسەن) نى خوتەن ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا، ئوبۇلقاسىم بەگنى ناھىيىلىك كېڭەش ھەيئىتىنىڭ باشلىقلىقىغا سايلىدى، قارىقاش ناھىيىسىدە مەتقۇۋان پازىل، لوپ ناھىيىسىدە ئاخۇن زاكىر ئىسمايىل خان؛ چىرىيە ناھىيىسىدە چوڭ ئاخۇن؛ نىيە ناھىيىسىدە ئابدۇۋاقى قاتارلىق كىشىلەر ھاكىملىققا بەلگىلەندى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئەكسىيەتچىلىكتە ۋە مۇتەئەسسىپلىكتە ئۇچىغا چىققان قارا قوساقلار بولۇپ، گومىنداڭچى خوجايىنلار قاياققا يېتىلىسە شۇياققا چاپاتتى، خەلقنىڭ غەم - قايغۇسى ئۇخلىسا چۈشىگىمۇ كىرمەيتتى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى تېچلىق بىتىمىگە خىلاپلىق قىلىپ، زورلۇق - زوراۋانلىقنى كۈچەيتكەنسېرى خەلقنىڭ قارشىلىقى شۇنچە ئۇلغايدى. 1947 - يىلى 7 - ئايدا تۇرپان، پىچان، توقسۇن دىخانلىرى گومىنداڭغا قارشى قورال-لىق قوزغىلاڭ كۆتەردى. بۇنىڭدىن قورقۇپ كەتكەن گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى تۇرپان خەلقى ئۈستىدىن ۋەھشىلەرچە قىرغىنچىلىق يۈرگۈزۈپلا قالماي، شىنجاڭ بويىچە كەڭ كۆلەمدە ئاق تېرورلۇق يۈرگۈزۈپ، ئىنقىلاۋىي كۈچلەرنى ۋە ئىلغار ئىدىيىدىكى كىشىلەرنى باستۇردى. شۇ يىل 7 - ئاينىڭ 17 - كۈنى (ھىجرىيە كالىندارى بويىچە رامىزان ھېيت ئىدى) بىر

كۈنىنىڭ ئىچىدىلا خوتەن ناھىيىسىدە 86 ئادەمنى قولغا ئالدى، قارىقاش، چىرىيە، گۇما، لوپ قاتارلىق ناھىيىلەردىمۇ 150 دىن ئارتۇق كىشى قاماققا ئېلىندى، گومىنداڭ ساقچىلىرى شۇ قېتىمقى قولغا ئېلىشتا قولىدا تۆمۈرنىڭ سۇنىقى بولمىغان ھوشۇر ئەيسانى چىرىيىدىن خوتەنگە ئەكىلىۋېتىپ، يورۇڭقاش دەرياسىغا كەلگەندە «قارشىلىق كۆرسەتتى» دېگەن بانا بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈردى. ئەمدىلا 24 ياشقا كىرگەن بۇ يىگىت خوتەن ۋىلايىتى بويىچە ئاتاقلىق ئىسكىرىپكا چېلىش ماھىرى، ئون مىڭ مېتىرلىق يۈگۈرۈشنىڭ چېمپىيونى ئىدى. ئۇ، ئۈچ ۋىلا-يەت ئىنقىلاۋىنى تەشۋىق قىلغانلىقى ئۈچۈن 1945 - يىلى مەن بىلەن قولغا ئېلىنىپ، تېچلىق بىتىمىدىن كېيىن تۈرمىدىن چىققان ئىدى. ئۇ، جىگەرلىك يىگىت بولغاچقا، گومىنداڭ ساقچى - ژاندارمىلىرىنىڭ دىخانلارنى بوزەك قىلىش، ئايالLARغا زورلۇق قىلىش قاتارلىق جىنايەتلىرىنى ئۇچراتقاندا بىر قانچە قېتىم ساقچىلار بىلەن ئېلىشىپ ئۇلارنىڭ ئەدىۋىنى بەرگەن ئىدى. بىتىم مەزگىلىدە ئۇ، ئۆزىنىڭ جاراڭلىق ئىسكىرىپكىسى ۋە ياڭراق ناخشىلىرى بىلەن خەلقنى ئويغىتىش ئىشلىرىدا زور تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن ئىدى.

خوتەن ناھىيىسىدە قولغا ئېلىنغان كىشىلەرنىڭ ھەممى-سى شۇ كېچىسى بىر پەي ئەسكەرنىڭ قوراللىق ھەيۋىسى ئىچىدە گومىنداڭ 8 - پولكىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىل-دى، بىز قامالغان تۈرمە خوتەن سېپىلى ئىچىدىكى ھەربى گازارمىنىڭ يېنىغا جايلاشقان بولۇپ، «قارىقاش دەرۋازىسى» تەرەپتىكى «سىنىرە خوجام» مازىرىنىڭ ئۇدۇلىدا ئىدى. تۈر-مىدە «جىگىمىشى» دەپ ئاتىلىدىغان 3 ئېغىزلىق تار كامېر

ۋە بىر ئېغىزلىق چوڭ ئۆي بولۇپ، ئالدى تەرىپى چوشقا قوتىنى جايلاشقان باغ ئىدى، 18 - كۈنى ئەتىگەندە 26 كىشىنى تاللاپ ھېلىقى «جىڭبېيشى» گە ئەكىلىپ قاماشتى. تۈرمە تار، كۈن ئىسسىق، قوساق ئاچ بولغانلىقى ئۈچۈن ھەددىدىن زىيادە قىيىنىلاتتۇق. قامالغانىمىزنىڭ 3 - كۈنى پولكنىڭ مۇئاۋىن كوماندىرى ۋاڭ ئىشىكنى ئاچقۇزۇپ، 3 كامېردىكى 26 كىشىنى بىر جايغا يىغدى. «سەنلەر بىزگە قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، بىزنى ئۆلتۈرمەكچى بولۇشاتتىڭمۇ؟— دېدى ئۇ ۋاقىراپ،— لېكىن بىز سەنلەرگە تاماق بېرىشنى لايىق تاپتۇق». شۇنىڭدىن باشلاپ كۈنىگە ئىككى قېتىم تاماق بېرىدىغان بولدى. ھەر قېتىمدا 100 گىراملىقتىن 2 جىڭمۇما ۋە بىر ساپلىقتىن قايناقسۇ بېرەتتى، ئەتىگەندە ۋە كەچتە 2 قېتىم تەرەتكە ئېلىپ چىقىدىغان بولدى.

10 - ئاينىڭ باشلىرى 8 - پولك بىزنى بىر بىرلەپ سوراق قىلىشقا باشلىدى. ئالدى بىلەن «خەۋپلىك ئۇنسۇر» دەپ ئاتالغان 26 كىشى سوراققا تارتىلدى. سوراقنى پولكنىڭ مۇئاۋىن كوماندىرلىرى ۋاڭ ۋە ليۇلار قىلدى. گومىنداڭنىڭ بىزنى قارىلايدىغان ھېچقانداق دەلىل - ئىسپاتى يوق ئىدى. پەقەت ئۇلارنىڭ ئالدىن - ئالا تۈزۈۋالغان 10 نەچچە سوئالى بولۇپ: «تەشكىلاتىنىڭ نامى نېمە؟ قاچان قۇرۇلغان، باشلىقى كىم؟ ئاساسلىق كىشىلىرى كىم؟ سېنىڭ ۋەزىپەڭ نېمە؟ قاچان قوزغالماقچى بولغان؟» دېگەنلەردىن ئىبارەت ئىدى. ئىقرار قىلمىغانلارغا بۇ سوئاللارنىڭ جاۋابىنى ئۆزى ئېيتىپ بېرەتتى، ئەگەر ئەيىپكار بۇ جاۋابنى رەت قىلسا مۇزلۇق ئۆيگە سولاپ ئاچ قالدۇرۇش، ئالقانغا 3 قىرلىق تاياق بىلەن ئۇرۇش، قولنى

ئارقىغا قىلىپ ئېسىپ قويۇش، ھاۋا تاپان قىلىپ ئېسىپ قويۇش، تىرنىقىغا مىق قېقىش قاتارلىق فاشىستىك ۋاستىلار بىلەن ئازابلاشقا ئۇچرايتتى. ئىرادىسى ئاجىزلاردىن بىرسى «قورالنى سوۋېت ئىتتىپاقى ئايروپىلان ئارقىلىق تەكلىماكان چۆلىگە تاشلاپ بەرمەكچى ئىدى» دەپ ئىقرار قىلغان ئىكەن، كېيىن بۇ جاۋاپ ھەممە كىشىنى ئىقرار قىلدۇرۇشنىڭ بىر مەزمۇنى بولۇپ قالدى. تۈرمىدە ياتقانلار ئىچىدە «ئىنقىلاپچى ياشلار تەشكىلاتى» نىڭ ئەزالىرىدىن بىر قانچە كىشى بولسىمۇ، لېكىن ھېچكىم بۇ تەشكىلاتنىڭ سىرىنى دۈشمەنگە پاش قىلىپ قويمىدى. ئۇلارنىڭ قىيىن - قىستاق ئارقىلىق ئىگە بولغىنى پۈتۈنلەي يالغان جاۋابلار ئىدى، لېكىن ئۇلار مۇشۇنداق ھېچقانداق دەلىل - ئىسپاتى بولمىغان «ئىقرارنامە» لارغا ئاساسەن «خوتەن ۋىلايىتىدە قوراللىق ئىسيان كۆتۈرۈش ئەنزىسى» دېگەن بىر نەرسىنى قۇراشتۇرۇپ چىقتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا سىرتتىكى يالاقچىلىرىنى كۈشكۈرتۈپ «ئىسيانچىلارغا ئۆلۈم جازاسى بېرىش شىكايەتنامە» لىرىنى يازدۇرۇپ، ئەكسىلئىنقىلاۋىي جامائەت پىكرى توپلىدى. گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچى تەشۋىقات كارنىيى بولغان ئۈرۈمچىدە چىقىدىغان «خەلق ئاۋازى» مەجمۇئەسى ۋە باشقا ئەكسىيەتچى گېزىتلەر جايلاردا قولغا ئېلىنغانلارنى «كوممۇنىستلارنىڭ قۇيرۇغى، ئۇلار بېسىقتۇرۇلمىسا، جاھان تىنجىمايدۇ» دەپ يېزىشتى. خوتەندىكى ئىسھاق قاتارلىقلار «تۇرپان ۋەقەسى» دېگەن سەھنە ئەسىرىنى يېزىپ چىقىپ، سەھنىلەردە قويۇش بىلەن گومىنداڭغا قارشى كۈچلەرنى «ئوغرى، بۇلاڭچى، چەتئەلگە سېتىلغان» قىلىپ كۆرسىتىشتى. لېكىن خەلق ئامىسىمۇ ئارقا - ئارقىدىن ئۈرۈمچىگە

نارازىلىق ئەرزلىرىنى يېزىپ گومىنداڭچىلارنىڭ ھىلە - نەيرەڭلىرىنى پاش قىلدى ۋە ئۇلارنىڭ جىنايى قىلمىشلىرىغا غەزەپ - نەپرەت ياغدۇردى، تۈرمىدىكىلەرمۇ مەخپى نارازىلىق ئەرزلىرىنى يېزىپ يۇقۇرىغا يوللىدۇق.

شۇ يىلى 11 - ئايدا يۇقۇرىدىن ھەربىيلەردىن تەركىب تاپقان بىر ئەنزە تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى خوتەنگە يېتىپ كېلىپ قايتا سوراق باشلىدى. سوراقتا يەرلىك ئورۇنلارنىڭ ۋەكىللىرى سۈپىتىدە ناھىيىلىك قورچاق ساقچى ئىدارىسىدىن سادەيىيى (ئۇيغۇر)، ناھىيىلىك كېڭەش ھەيئىتىنىڭ باشلىقى ئوبۇلقاسىم بەگلەرمۇ قاتناشتى. مۇتلەق كۆپ قىسىم يولداشلار بىسوراق ئۈستىدە ئاتالمىش «ئىسيان كۆتىرىش ئەنزىسى» نىڭ پۈتۈنلەي يالغانلىقىنى پاش قىلدى. ئىلگىرى قىيىن - قىستاق ئاستىدا ئىقرار قىلغانلارمۇ ئىقرارنامىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىدى. ھېچقانداق دەلىل - ئىسپاتى بولمىغان گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى 1947 - يىلىنىڭ ئاخىرى ۋە 1948 - يىلىنىڭ 9 - ئايلىرىدا قاماقتىكىلەرنى ئىككى تۈركۈمگە بۆلۈپ، تۈرمىدىن بوشىتىشقا مەجبۇر بولدى.

1949 - يىلى جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى غەربىي شىمال رايونىغا قاراپ چوڭ يۈرۈش باشلىدى. گومىنداڭ ئارمىيىسى تەرەپ - تەرەپتە مەغلۇپ بولۇپ، جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن خوتەندىكى ئەكسىيەتچى كۈچلەر خۇددى بېشى ئۈزۈلگەن ئىلاننىڭ قۇيرۇغى ھەركەتتىن توختىمىغاندەك، ئەكسىلئىنقىلابىي ھەركىتىنى توختاتمىغان ئىدى. 1948 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئۆتكۈزۈلگەن ۋالى سايلىمىدا روزى مەممەت بەگ (نەن شۈسەن) ۋالىلىققا، ۋاڭ جاۋجى مۇئاۋىن

ۋالىيلىققا سايلانغاندىن كېيىن ئۇلار تېخىمۇ كۆرەڭلەپ كەتتى. ۋاڭ جاۋجى گومىنداڭ «جۇڭتۇڭ سىستېمىسى» نىڭ ئىشپىيونى بولۇپ، ھەم جاھىل، ھەم ھىلىگەر ئىدى، روزى مەممەت بەگ گەرچە ۋالى بولسىمۇ، ئۇنىڭ تىزگىنى ۋاڭ جاۋجىنىڭ قولىدا ئىدى. ۋاڭ جاۋجىنىڭ پىلانلىشى بىلەن 1949 - يىلى 6 - ئايدا خوتەندە «ياشلارنىڭ جەمئىيەتكە خىزمەت قىلىش ئىدارىسى» (قىسقارتىلغان ئىسمى ياشلار جەمئىيىتى) قۇرۇلدى. بۇ ئورۇننىڭ كونكرېت خىزمىتى ياشلار ئىچىدە گومىنداڭ تەشۋىقاتىنى ئېلىپ بېرىشتىن ئىبارەت بولۇپ، ھەر 15 كۈندە بىر قېتىم «پەنتى مۇزاكىرە يىغىنى» دىگەن نام بىلەن دوكلات يىغىنى ئۆتكۈزۈلەتتى. 8 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئۆتكۈزۈلگەن بىرىنچى قېتىملىق يىغىندا 8 - پولك كوماندىرى لۇ گۇاڭيۈەن ۋەزىيەت ھەققىدە دوكلات بېرىپ، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ «غەلىبە» قىلىشىدىن ئىبارەت سەپسەتىنى بازارغا سالدى. ئۇ: «گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئامېرىكىدەك كۈچلۈك ئارقا تىرەككە، سان جەھەتتىن ئۈستۈن بولغان قوراللىق كۈچكە ئىگە، بىز چوقۇم غەلىبە قىلىمىز، كوممۇنىستلار چوقۇم مەغلۇپ بولىدۇ» دەپ كاپىشىدى. شۇ يىلى 8 - ئايدا يەكەندىكى 4 - ئاتلىق بىرىگادىنىڭ 7 - پولكى پولك كوماندىرى خۇڭ يادۇڭ يېتەكچىلىكىدە بىرىگادا كوماندىرى ماڭ جىڭرۇنىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ ھەربى تەمىناتىغا خىيانەت قىلىپ، ئۆزىنى بېيىتقانلىقىغا قارشى ئىسيان كۆتەرگەن ئىدى. بۇ چاغدا خوتەندە لۇ گۇاڭيۈەن، ۋاڭ جاۋجى قاتارلىق ئەكسىيەتچىلەر كۆرۈنۈشتە «يەكەن ئىسيانىدىن مۇداپىئە كۆرۈش» دىگەننى بانا قىلىپ، ئەمەلىيەتتە خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىگە قارشىلىق كۆرسىتىش ئۈچۈن ھەرقايسى ناھىيىلەردە «ئۆز - ئۆزىنى قوغداش ئەترىتى» دىگەن

بىر نىمىلەرنى تەشكىل قىلىپ، ئۆزىنىڭ قول - چوماقلىرىغا ھەربىي تەلىم - تەربىيە ئېلىپ باردى. ئۇلار خوتەندە دارىلمۇئەللىمىن ۋە سانائەت مەكتىۋى قاتارلىق ئوتتۇرا دەرىجىلىك مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى بۇ ئەترەتنىڭ تەلىم - تەربىيە ئوبيېكتى قىلماقچى بولسىمۇ، ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۈچلۈك قارشىلىقىغا ئۇچرىدى.

شۇ يىلى 9 - ئاينىڭ باشلىرىدا، خوتەن تېلېگراف ئىدارىسى ۋە سانائەت مەكتىۋى ئوقۇتقۇچىلىرىدىن ئابدۇراخمان پازىل، سەيدۋاققاس، رىن خىسن قاتارلىق يولداشلار خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭ چېگرىسىغا يېقىنلىشىپ قالغانلىقى، گومىنداڭنىڭ ھالاك بولۇش ۋاقتى ئاز قالغانلىقى ئۈستىدە ئۆز ئارا پاراڭ سېلىشقانلىقى ئۈچۈن، مۇنداق خەۋەرلەرنىڭ جەمئىيەتكە تارقىلىپ كېتىشىدىن ئۆلگىدەك قورققان 8 - پولك ئەتىسىلا ئۇلارنى قولغا ئېلىپ ھەربىي تۈرمىگە قامىدى.

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 27 - كۈنى شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىقى ئاللىقاچان تېلېگرامما ئارقىلىق تۈۋەنگە ئۇقتۇرۇلغان بولسىمۇ، لېكىن گومىنداڭنىڭ خوتەندىكى جاھىل مۇرىتلىرى بۇ خەۋەرنى بىر مەزگىل قامال قىلىۋېلىپ، ئاممىغا ئۇقتۇرمىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازات بولۇش مەسىلىسى مۇزاكىرە قىلىنىۋاتقاندا، چەتئەلگە قېچىش ئۈچۈن ئۈرۈمچىدىن يولغا چىققان ما بۇفاڭنىڭ ئادەملىرى ۋە فانتۇركىست تەرەپدارلىرى 9 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا جەنۇبىي شىنجاڭغا توپلانغان ئىدى، مەتتىمىن بۇغرانىڭ ئايالى ئامىنەخان ھاجى، قۇربان قوداي قاتارلىقلار خوتەنگە كېلىپ، بىر تەرەپتىن كىشىلەرنى چەتكە قېچىشقا قۇتراتسا، يەنە بىر

تەرەپتىن: «بىز كۆپ بولسا بىر يىل، بولمىسا 6 ئايدىن كېيىن قايتىپ كېلىمىز، كوممۇنىستلار ئۈزۈل - كېسىل مەغلۇپ بولىدۇ» دېگەن ئىغۋالارنى تارقاتتى. گومىنداڭ ئىشپىيونلىرى ۋە بەگ - بوجاڭلارمۇ تەرەپ - تەرەپتە قۇتراپ يۈرۈپ: «كوممۇنىستلار كەلسە دىننى يوقىتىدۇ، ئازاتلىق ئارمىيە خوتۇن - قىزلارنى مەجبۇرى خوتۇنلۇققا ئالىدۇ» دەپ ئىغۋا تارقىتىشتى.

گومىنداڭنىڭ خوتەندىكى جاھىل كۈچلىرىنىڭ ئازاتلىق خەۋىرىنى قامال قىلىۋالغانلىقى ۋە ئۈزلۈكسىز ئىغۋا تارقىتىشىغا چىداپ تۇرغىلى بولمايتتى. شۇڭا خوتەندىكى ئىلغار ياشلار خوتەن دارىلمۇئەللىمىن مەكتىۋىگە يىغىلىپ، «ئازاتلىق ئارمىيىنى كۈتۈۋېلىش تەشۋىقات ئۆمىكى» نى قۇردۇق، بۇ ئۆمەكنىڭ تەشۋىقات چىقىمىغا ۋاڭ جاۋجى، زوزى مەمەت بەگلەر ياردەم بېرىشنى رەت قىلدى. بۇ چاغدا ۋىلايەتلىك باج ئىشلىرى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ئابلىمىت موللايوپ ئەكسىيەتچى كۈچلەردىن ئالاقىسىنى ئۈزۈپ، بىزنى ئىقتىسادىي جەھەتتىن تەمىنلىدى. تەشۋىقات ئۆمىكى 10 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا تەنتەنىلىك تەبرىك يىغىنى ئۆتكۈزۈپ، شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازات بولغانلىقىنى تەبرىكلىدۇق، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە تېلېگرام يوللاپ، ئۇلارنىڭ ھەقىقەتكە قايتقانلىقىنى ئالقىشلىدۇق، شۇ كۈندىن باشلاپ بىزنىڭ تەشۋىقات گۇرۇپپىمىز بازار كۈنلىرىدىن پايدىلىنىپ ۋە يېزىلارغا چىقىپ شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازات بولغانلىقىنى ئاممىغا يەتكۈزۈپ، ئەكسىيەتچى كۈچلەرنىڭ ئىغۋالىرىغا رەددىيە بەردۇق، بىزنىڭ بۇ ھەركىتىمىزگە ئوچۇقتىن - ئوچۇق قارشىلىق كۆرسىتىشكە پېتىنالمىغان ئەكسىيەتچى كۈچلەر ئىلغار كۈچلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقىغا بۇزغۇن-

چىلىق قىلىش ئۈچۈن «خوتەن ئىنقىلاۋىنى ئالغا سۈرۈش ئۇيۇشمىسى» دىگەن بىرنەمىنى تەشكىل قىلىپ، بىزگە: «قاتناشقانلار ئازاتلىق ئارمىيە كەلگەندىن كېيىن مۇھىم رەھبەرلىك ئورۇنلىرىغا كۆتىرىلىدۇ» دەپ تەشۋىق قىلىشتى، ۋاھالەنكى، بۇ ئۇيۇشمىنىڭ ئاساسلىق ئونسۇرلىرىدىن بىرى ئۆزىنى «پىشقەدەم مائارىپچى» دەپ ئاتىۋالغان لو زىفاڭ، بىرى دارىلمۇئەللىمىن مەكتىۋىنىڭ مۇدىرى يۈەن گۇ ئىدى. لو زىفاڭ 1945 ـ يىللىرى خوتەن ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى، 1946 ـ 1948 ـ يىللىرى گومىنداڭنىڭ خوتەن ۋىلايەتلىك پىرقىسىنىڭ شۇجىجاڭى، ئۇنىڭدىن كېيىن ۋالى مەھكىمە مائارىپ باشقارمىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ، ئۇنىڭ ئەكسىيەتچى قىياپىتى ھەممە كىشىگە ئايان ئىدى. ئىمىن ئىسلامنىڭ يەكەندە ئۆلتۈرۈلۈشىدىمۇ ئۇنىڭ قولى بار ئىدى. شۇڭا ئۇلارنىڭ «ئىنقىلاپنى ئالغا سۈرۈش ئۇيۇشمىسى» دەسلەپتە بىر قىسىم كىشىلەرنى قايمۇقتۇرالىغان بولسىمۇ، كېيىن ئۈزۈل ـ كېسىل مەغلۇپ بولدى. ۋەزىيەتنىڭ ئۆزى ئۈچۈن بارغانسىرى قولايسىزلىقىنى ھېس قىلغان ۋاڭ جاۋجى بىر دوملاپلا «تەشۋىقاتچى» بولۇپ، كوممۇنىستىك پارتىيىنى بىزگە چۈشەندۈرمەكچى بولدى.

بىزنىڭ تەشۋىقات ئۆمىكىمىزنىڭ پائالىيىتى بارغانسىرى كۈچەيمەكتە ئىدى. خەلق تۆت كۆزى بىلەن خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ خوتەنگە بالدۇراق يېتىپ كېلىشىنى كۈتەتتى. ئەنە شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئەزەلدىن بىز بىلەن بىر سەپتە تۇرۇپ كەلگەن شورۋاغلىق مەتتۇردى بەگ بىزگە باشقىلاردىن ئۇققان مەخپى خەۋىرىنى ـــ «ئاخشام لۇ گۇاڭيۈەن، ۋاڭ جاۋجى، روزى مەممەت بەگ، نۇر بەگ،

قازىبەگ، ئىمىن بەگ قاتارلىق ئەكسىيەتچىلەر 8 ـ پولكتا مەخپى يىغىن ئۆتكۈزۈپ تەشۋىقات گورۇپپىسىنىڭ ئاساسلىق ئادەملىرىنى سۇيىقەست قىلىپ ئۆلتۈرمەكچى» بولغانلىقىنى، ئازاتلىق ئارمىيە كەلگەندە «بۇلار مىللەتچىلەر بولغىنى ئۈچۈن ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ خوتەنگە كېلىشىگە قارشى تەشۋىقات قىلدى، بۇنىڭدىن غەزەپلەنگەن خەلق ئۇلارنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتتى» دەپ قۇتۇلماقچى بولغانلىقىنى يەتكۈزدى.

بىز شۇ كۈنى كېچىسى دارىلمۇئەللىمىن مەكتىۋىگە يىغىلىپ، جىددى تەييارلىق ۋە ھوشيارلىق ئىچىدە تاڭ ئاتقۇزدۇق، ئەتىسى ئەتىگەن خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى 15 ـ پولكىنىڭ جاڭ تۈەنجاڭ باشچىلىقىدىكى ئالدىن يۈرۈش قىلىش قىسمى خوتەنگە كەلدى. دىمەك، ئۇلارغا ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ شۇ كۈنى خوتەنگە كېلىدىغانلىقى توغرىسىدا خەۋەر قىلىنغاچقا، ئۆز سۇيىقەستىنى ئەمەلگە ئاشۇرالمىغان ئىكەن.

12 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى خوتەن تارىخىدا يېڭى سەھىپە باشلاندى. ھەر مىللەت ئەمگەكچىلىرى خۇشال ـ خۇراملىققا چۆمدى. ليۇفاش ۋتۈەنجاڭ. سىياسى كومىسسار خۇاڭ چېڭ باشچىلىقىدىكى 15 ـ پولك جەڭچىلىرى تەكلىماكان قۇملۇقىنى كېسىپ ئۆتۈپ، ئاقسۇدىن خوتەنگە كېلىدىغان جاڭگال يولى «خوتەن قېيىسى» ئارقىلىق 20 نەچچە كۈنلۈك يولنى پىيادە يېسىپ خوتەنگە يېتىپ كەلدى. شۇ كۈنى تەشۋىقات ئۆمىكىمىزنىڭ تەشكىللىنىشى بىلەن 10 مىڭدىن ئارتۇق ھەر مىللەت خەلقى داقا ـ دۇمباقلارنى ياڭرىتىپ شەھەردىن 10 نەچچە يول يىراقلىقتىكى قوشكۆلگە چىقىپ جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنى كۈتۈۋالدى.

ئەتىسى ئېچىلغان ئازاتلىق ئارمىيىنى قارشى ئېلىش چوڭ يىغىنىدىن كېيىن، بىزنىڭ نامايىش قوشۇنىمىز ۋاڭ جاۋجى، روزى مەممەت بەگ، نۇر بەگلەرنى ئۆيىدىن سۆرەپ چىقىپ، كوچا ئايلاندۇرۇپ سازايى قىلىش بىلەن ئارمىيە ئىشتاۋىغا تاپشۇرۇپ بەردۇق.

مېنىڭ بۇ ئەسلىمىلىرىمنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى خوتەندە بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى تولۇق ئەكس ئەتتۈرەلمەسلىكى تەبىئى، شۇنداقلا ئارىدىن كۆپ ۋاقىت ئۆتۈپ كەتكەچكە بەزى نۇقسانلاردىن خالى ئەمەس، شۇڭا باشقا يولداشلارنىڭ تولۇقلىشىنى ئۈمىت قىلىمەن.

1945 - يىل 8 - ئايدىن 1947 - يىل 8 - ئايغىچە يەكەندە بولغان ۋەقەلەر

ئىسمائىل ئەسقەرى

1945 - يىل 8 - ئايلاردا، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا (جۇملىدىن يەكەن تەرەپكە) كېڭىيىپ كېلىۋاتقانلىقى توغرىسىدا كەڭ خەۋەر تارقالدى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ زۇلمىدىن بىزار بولغان ئاۋام خەلق بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، تولىمۇ خۇرسەن بولۇشتى ۋە بىر بىرىگە خوش خەۋەر قىلىپ يەتكۈزۈشتى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى قوزغالغان ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ 7 ۋىلايەتكە قاراپ تېز كېڭىيىۋاتقانلىقىدىن ئىبارەت زور ۋەقەنى خەلقتىن يوشۇرۇشقا ئامالسىز قالغان گومىنداڭ دائىرىلىرى بىر تەرەپتىن خەلقنى بىخوت قىلىش مەقسىتىدە بۇ ئىنقىلاپنىڭ ماھىيىتىنى بۇرمىلاپ كۆرسىتىپ ئىنقىلاپقا قارشى تەشۋىقاتلارنى ئېلىپ باردى. مەسىلەن، مىللى ئارمىيىنى « بىر قىسىم تاغ ئوغرىلىرى » دەپ ئاتاپ، ھەممە ئىدارە، جەمئىيەت، مەكتەپلەردە ۋە يېزىلاردا «تاغ ئوغرىلىرىغا ئەگەشمەڭلار، ئۇلارنىڭ گېپىگە ئىشەنمەڭلار»،

«تاغ ئوغرىلىرى كېلىپ قالسا، تۇتۇپ ھۆكۈمەتكە تاپشۇرۇپ بېرىڭلار» دەپ تەشۋىقات يۈرگۈزدى، شەھەر ياكى يېزا پۇقرالىرىدىن كىمكى باجنى ياكى ئالۋاڭ - ياساقنى ۋاقتىدا تاپشۇرالمىسا ئۇنىڭغا «باجنى ھۆكۈمەتكە تاپشۇرماي، تاغ ئوغرىلىرىغا تاپشۇرماقچىمىدىڭ؟!» دەپ بېسىم ئىشلەتتى. يەنە بىر تەرەپتىن، جېنىنى قۇتقۇزۇشقا ئىچكى جەھەتتە جىددى تەييارلىق كۆردى. مەسىلەن، كونىشەھەرگە ئورۇنلىشىپ قالغان ھۆكۈمەت ئىدارىلىرىنى يېڭىشەھەرگە كۆچۈرۈش تەييارلىقىنى كۆردى. بەزى ئىدارە باشلىقلىرى ئۈرۈمچىگە كېتىشكە تەييارلاندى، پۇقرادىن ئالىدىغان باج - سېلىق، ئالۋاڭ - ياساقلارنى كۆپەيتتى ۋە جىددىلەشتۈردى.

شۇ يىلى 10 - ئايغا كەلگەندە، ھۆكۈمەت ئىدارىلىرى تېخىمۇ قاتتىق ساراسىمىگە چۈشۈپ، ئىدارىلار كونىشەھەردىن يېڭىشەھەرگە ئالدىراپ - تېنەپ كۆچۈشكە باشلىدى. كونىشەھەردىكى ئىدارىلارنىڭ ھەممىسى تاقالدى. پەقەت باجخانا ئەڭ ئاخىردا يەنى پۇقرادىن باج ئالالمايدىغان دەرىجىگە كەلگەندىلا كۆچۈپ چىقتى. كونىشەھەردىكى ھۆكۈمەت ئىدارىلىرى يېڭىشەھەرگە كۆچۈپ بولغاندىن كېيىن قونىشەھەرنىڭ 4 دەرۋازىسىنىڭ ئۈچى، يېڭىشەھەرنىڭ ئىككى دەرۋازىسىنىڭ كورۋات تەرەپتىكى بىرسى چىڭ تاقالدى. كونىشەھەرنىڭ يېڭىشەھەرگە چىقىدىغان دەرۋازىسى يېرىم تاقالدى ۋە نەچچە قەۋەت پوس قويۇلدى. كونىشەھەردىكى جەمئىيەتلەر ۋە مەكتەپلەرمۇ پۈتۈنلەي تاقالدى. شەھەر دەرۋازىلىرى تاقالغاندىن كېيىن، يېزىلاردىن شەھەر-

گە كىرىدىغان ئاشلىق، ئوتۇن، جاندار، كۆكتات قاتارلىق نەرسىلەر پۈتۈنلەي ئۈزۈلۈپ قالدى، ھەتتا يېزىدىن شەھەرگە ئېقىپ كىرىدىغان سۇمۇ توختاپ قالدى. شەھەر ئىچىدە ساقلىنىپ قالغان ئوزۇقلۇق ۋە يېقىلغۇلارنىڭ باھاسى ئۆرلىدى. شۇنىڭ بىلەن خەلق تۇرمۇشى قىيىنلاشتى. خەلقنىڭ بۇ ھالى بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ پەقەت كارى بولمىدى. شەھەر ئىچىدىكى كۆللەرنىڭ سۈيى يېتىشمىگەچكە، ئاھالە ئۆز ھويلىلىرىغا قۇدۇق كولىدى، ئەمما بۇ قۇدۇقلارنىڭ بەزىلىرىدىن سۇ چىقمىدى. 1946 - يىلى 2 - ئايدا شەھەر دەرۋازىلىرى ئېچىلغانغا قەدەر كونىشەھەر خەلقى ئەنە شۇنداق قىيىن ھالەتتە تۇرمۇش كەچۈردى.

خەلق مۇشۇنداق قىيىن شارائىتتا تۇرۇۋاتقاندا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى كونىشەھەردىن ئۆزى «گۇمانلىق» دەپ قارىغان بىر قىسىم كىشىلەر ۋە ياشلارنى (جەمى 50 كىشىنى) ئارقا - ئارقىدىن تۇتۇپ، يېڭىشەھەر تۈرمىسىگە قامىدى. بۇنىڭ بىلەنلا قالماي، يەكەننىڭ قاغىلىققا تۇتىشىدىغان يېزا ۋە تاغلىرىدىكى دېخانلاردىنمۇ «گۇمانلىق» دەپ بىلگەنلىرىنى ھەر كۈنى دېگۈدەك ئونلاپ تۇتۇپ كېلىپ، تۈرمىگە تاشلىدى.

جەنۇبىي شىنجاڭغا يۈرۈش قىلغان مىللى ئارمىيە جەڭچىلىرى شۇ يىلى 12 - ئايدا قاغىلىق تەرەپ بىلەن ئايلىنىپ يەكەنگە يېقىنلاشقاندا يەكەندىكى گومىنداڭ سىلىڭبۇسى مىللى ئارمىيە بىلەن ئۇرۇش قىلىشقا تەييارلاندى. بولۇپمۇ قاغىلىق يولى تەرەپتىكى خانىقا دەرۋازىسىنىڭ مۇداپىئەسىنى ئالاھىدە كۈچەيتتى. (دەرۋازا چىڭ تاقالغان ئىدى.)

دەرۋازىنىڭ يېنىدىكى ساقچى پەيچۇسونىنى شىتاپ قىلىپ
ئەسكەرلىرىنى سېپىل ئۈستىگە ۋە دەرۋازىنىڭ ئىچىگە قاتمۇ-
قات ئورۇنلاشتۇرۇۋەتتى. بىر كۈنى كەچتە مىللىي ئارمىيە
جەڭچىلىرى يېتىپ كېلىپ بۇ دەرۋازىنىڭ سىرتىدىكى يولنىڭ
ئىككى چېتىگە جايلاشقان ئاھالە ئۆيلىرىنى بازا قىلىپ
تۇرۇپ (ئاھالىلار كۆچۈپ كەتكەن) ھۇجۇم باشلىدى.
شۇنىڭ بىلەن ئۇرۇش باشلىنىپ ئىككى تەرەپ قاتتىق
ئېلىشتى. ئۇرۇش كېچىچە توختىماي داۋام قىلدى. مىلتىق
ۋە پىلىموت ئوقىنىڭ دەھشەتلىك ئاۋازىدىن يېقىن-يىراق-
تىكى ئاھالە ساراسىمىگە چۈشكەن ئىدى. ۋاقىت يېرىم كېچىگە
بارغاندا مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى سېپىل دەرۋازىسىغا ئوت
قويۇپ گومىنداڭ ھەربىلىرىنى خېلى ئالدىراتتى.

شۇ كۈنكى ئۇرۇشتا باياك (تاجىك) ئىسىملىك بىر-
سى گومىنداڭ ھەربىلىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغان ئىكەن.
ئۇنى شۇ يەردىلا ئۆلتۈرۈپ بېشىنى كېسىۋېلىپ «خەلققە
ئىبرەت قىلىمىز» دەپ، بۇ باشنى كونىشەھەرنىڭ دىگەر-
لىك دېگەن يېرىدىكى بىر دەرەخقە ئېسىپ قويۇشتى.

گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن ئۈچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى
ئوتتۇرىسىدا سۆھبەت باشلانغانلىقىنىڭ سەۋەبىدىن بولسا
كېرەك، ئۇرۇش ھالىتى تۈگەپ 1946-يىلى 2-ئايدا شەھەر
دەرۋازىلىرى ئېچىلدى. شەھەرگە ئاشلىق ۋە ئوتۇن كىردى.
يېڭىشەھەرگە كۆچۈپ كىرىۋالغان ھۆكۈمەت ئىدارىلىرى
يەنە كونىشەھەرگە قايتىپ چىقىپ، ئاۋالقى ئورۇنلىرىدا
ئىش باشلىدى. تاقىلىپ قالغان خەلق تەشكىلاتلىرى ۋە
مەكتەپلەر قايتىدىن ئېچىلدى.

1946-يىلى 5-ئايلاردا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئەۋەتكەن
«جەنۇبىي شىنجاڭ تەپتىش ئۆمىكى» كەلدى. بۇ ئۆمەككە
جاۋشىگۇاڭ (شىنجاڭ گارنىزون باش شتاۋىنىڭ باش سەنمۇ-
جاڭى — كېيىن قەشقەردە تۇرۇشلۇق گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ
جۈنجاڭى) باشلىق، ئۇرۇمچىدىكى مەركىزىي ئۇيغۇر ئۇيۇشمىنىڭ
رەئىسى ئۆمەر داموللا ۋە ئىبراھىم تۇردىلار مۇئاۋىن باش-
لىق ئىدى. بۇلار يەكەنگە كەلگەندىن كېيىن، بىر كۈنى
«گەيشەڭ» دېگەن يەردىكى كۇلۇپتا چوڭ ئاممىۋى يىغىن چاقىر-
ىلىپ، يىغىنغا ھەر ساھەدىكىلەردىن مىڭغا يېقىن كىشى
قاتناشتى. يىغىنغا ئۆمەك باشلىقى جاۋشىگۇاڭ ئۆزى بىۋاستە
رىياسەتچىلىك قىلىپ، بۇ يىغىننىڭ خەلقنىڭ پىكىر ئېلىش
ئۈچۈن ئېچىلغانلىقىنى، ھۆكۈمەتكە كىمنىڭ پىكرى بولسا
ياكى دەرت-ئەھۋالى بولسا، ئېيتىشقا بولىدىغانلىقىنى ئېلان
قىلدى. كۇلۇپ سەھنىسىگە جاۋجۇنجاڭ ۋە ئۇنىڭ تەرجىمانى-
دىن باشقا ھېچكىم چىقمىدى. يىغىن قاتناشچىلىرى ئارىسىدا
ئىشچى-خىزمەتچىلەر، ئوقۇتقۇچىلار، ئەركىن كەسىپتىكىلەر
ۋە باشقا خىلدىكى پۇقرالار بولسىمۇ، لېكىن ئاساسىي پىكىر-
نى خەلق مۆتىۋەرلىرىدىن ئابلاجان باي دېگەن كىشى سۆز-
لىدى. بۇ كىشى ئوقۇمۇشلۇق، دەۋرنىڭ تەرەققىياتىغا كۆڭۈل
بۆلىدىغان، خەلقپەرۋەر ئادەم ئىدى. ئۇ ئۆز پىكرىدە يەكەندىكى
گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ خەلققە سالغان تۈرلۈك ئېغىر ئال-
ۋاڭ-ياساق ۋە باج-سېلىقلىرىنى نامى، سانى، ۋاقتى ۋە رېتى
بىلەن سۆزلەپ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەتنىڭ ۋە ئۇنىڭ قول
چوماقچىلىرى بولغان بەگ ۋە بوجاڭلارنىڭ خەلققە قىلغان تۈرلۈك
زۇلۇملىرىنى تولۇق پاكىتلىرى بىلەن ئېچىپ تاشلىدى.

ئابلاجان باينىڭ پىكىرلىرى، خەلقنىڭ پىكرىگە ۋەكىللىك قىلغانلىقى ئۈچۈن يىغىن قاتناشچىلىرىنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى. بۇ پاكىتلىق پىكىرلەرنى جاۋجۇنجاڭمۇ بېشىنى لىڭشىتىپ قايىل بولغان ھالدا، تەرجىمانى ئارقىلىق خاتىرىلىۋالغان بولدى.

1946-يىل 6-ئايدا ئۈرۈمچىدە «تېپچىلىق بىتىمى» (11 بىتىم) تۈزۈلگەنلىكى، بىتىمدىكى بەلگىلىمە بويىچە 6 ئايغىچە (1946-يىل 7-ئايدىن 12-ئايغىچە) ھەر قانداق باج ئېلىنمايدىغان بولغانلىقى ئېلان قىلىندى. بۇنىڭ بىلەن خەلق ئۈستىدىن يوغان بىر تاغ ئېلىپ تاشلانغاندەك بولدى. ئىلگىرى باجنىڭ ئېغىرلىقىدىن ئوقەت قىلالماي كەلگەن بەزى ھۈنەرۋەنلەر ئەركىن-ئازادە ئوقەت قىلدى. بازار ئاۋاتلىشىپ، سودا-سېتىق قىزىپ كەتتى، خەلق تۇرمۇشى بىر قەدەر ياخشىلاندى. قىسقىسى خەلق ئىقتىسادىي جەھەتتە بىر ئاز بېلىنى رۇسلىۋالدى. سىياسىي جەھەتتە، گومىنداڭنى ھىمايە قىلىدىغان ئەكسىيەتچى كۈچلەر ۋە «11 بىتىم»نى ھىمايە قىلىدىغان خەلقچىل كۈچلەردىن ئىبارەت ئىككى سەپ شەكىللەندى. خەلقچىل كۈچلەر سېپىگە گومىنداڭدىن نارازى، خەلقپەرۋەر كىشىلەر، مەسىلەن: ئابلاجان باي، ئابدۇراخمان مەخسۇمدەك يۇرت چوڭلىرى، راپىجان بابايوپ، مامۇت نۇر، سەمەت ئەمەتتەك زىيالىيلار، مۇتلەق كۆپچىلىك ئوقۇتقۇچىلار، ھەر خىل كەسىپتىكى ھۈنەرۋەنلەر ۋە كەمبەغەل كىشىلەر قاتناشقان بولۇپ، بۇلار يەكەن كونىشەھەر ئىچىنى مەركەز قىلغان ئىدى. بۇ سەپكە باشچىلىق قىلغۇچىلار «خەلقچىل كىشىلەر» دەپ ئاتالدى (ئەكسىيەتچى كۈچلەر ئاساسەن يېڭى-

شەھەرنى مەركەز قىلدى)، شۇڭا خەلقچىل كۈچلەرنىڭ پائالىيىتى ئاساسەن كونىشەھەردە بولدى.

1946-يىلى 8-ئايلاردا «11 بىتىم» ئاساسىدا يېڭىدىن تەشكىل قىلىنغان ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت مائارىپ نازارىتى ئەنۋەر يۈسۈپ ئىسىملىك بىر كىشىنى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ مائارىپ ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ كېلىشكە ئەۋەتكەن ئىدى. بۇ كىشى يەكەن تەۋەسىگە كىرگەندىن كېيىن، شۇ ۋاقىتتىكى ۋالىي جۇفاڭگاڭ باشلىق يەكەندىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئۇنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈۋەتتى. 46-يىل 11-ئايدا، بۇرھان ئەپەندى باشلىق سايلام ھەيئىتى يەكەنگە كەلگەندە ۋە 47-يىل 4-ئايدا جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى، ئەخمەتجان قاسىملار «11-بىتىم»نىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىنى تەكشۈرگىلى كەلگەندە بۇ ۋەقە خېلى چىڭ سۈرۈشتە قىلىنغان بولسىمۇ، ئەمما ھېچقانداق نەتىجە چىقمىدى.

1946-يىل 9-ئايلاردا، گومىنداڭ دائىرىلىرى «يەكەن بىلەن مەكىت ئارىلىقىدىكى تاشيولنى ياسايمىز» دەپ خەلققە يول ئالۋىڭى سالدى. گومىنداڭنىڭ زۇلمىدىن تاقىتى قالماي تۇرغان ئامما بۇ ئالۋاڭغا قارشى ئۆزلىكىدىن نامايىش ئۆتكۈزدى. بۇ نامايىشقا ھەر ساھەدىكىلەر، ياشلار ۋە ئوقۇتقۇچىلاردىن بولۇپ 3 مىڭچە ئادەم قاتناشتى ۋە مامۇت نۇر دېگەن ئوقۇتقۇچى باشچىلىق قىلدى. نامايىشچىلار ھەدىگەرلىك دېگەن يەرگە جۇغلىشىپ تۇرغاندا، ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ يۈسۈپ ئىسىملىك دۇساجاڭى كېلىپ، نامايىشچىلارنى باستۇرماقچى بولدى. ئەمما غەزەپكە كەلگەن نامايىشچىلار ساقچىلارنىڭ ئالدىغا دىۋەيلەپ كېلىپ، ئۇلار بىلەن

زوكۇنلىشىپ، ئۇلارنى مات قىلىپ قويدى. ئەگەر يەنىمۇ چىڭ تۇرسا ياكى قورال ئىشلەتسە چوڭ ۋەقە چىقىپ كېتىدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن دۇساجاڭ ئەسكەرلەرنى باشلاپ قايتىپ كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن، گومىنداڭ دائىرىلىرى نامايىش قىلغۇچىلارنى باستۇرۇشقا جۈرئەت قىلالمىدى.

46 - يىل 11 - ئايدا، يەكەنگە بۇرھان ئەپەندى باشلىق بىر تۈركۈم كىشىلەر «11 بىتىم» بويىچە خەلق سايلىمى ئۆتكۈزۈشكە (دېموكراتىك ئاساستا شيەنجاڭ سايلاشقا) باردى. بۇلار «سايلامغا نازارەت قىلىش ھەيئىتى» دەپ ئاتالدى. بۇ ئۆمەك يەكەننىڭ شۇ ۋاقىتتىكى ۋەزىيىتىنى ئالدىن ئىگەللىگەن بولسا كېرەك، شۇڭا يەكەنگە كېلىپ ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىغا چۈشمەي، كونىشەھەردىكى ئىسمائىل بەگ دېگەن ئادەمنىڭ ھويلىسىغا چۈشتى ۋە يەكەندىكى خەلقچىل كۈچلەر بىلەن يېقىن مۇناسىۋەت باغلىدى. سايلامغا نازارەت قىلىش ھەيئىتى ئالدى بىلەن چوڭ يىغىن ئېچىپ، ناھىيىلىك سايلام ھەيئىتى تەشكىل قىلدى. بۇ ھەيئەتكە ئابلاجان، ئابدۇراخمان مەخسۇم، راپىجان بابايوپ، ئىمىن ئاخۇن، سەمەت ئەمەت قارىلىق 7 كىشى سايلاندى. ئاندىن بۇ 7 كىشىلىك ھەيئەت ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن يېزىمۇ - يېزا يۈرۈپ، «11 بىتىم» دىكى بەلگىلىمە بويىچە دېموكراتىك ئاساستا سايلام ئۆتكۈزۈلىدىغانلىقىنى كەڭ تەشۋىق قىلدى. بۇلارنىڭ تەرەپ - تەرەپتە پائال ھەركەتلىنىپ، ئاۋام خەلقنى سەپەرۋەر قىلىشى بىلەن ئاۋال ھەر بىر يېزىدىن ۋە شەھەر مەھەللىلىرىدىن نوپۇس سانى بويىچە ۋەكىل سايلىنىپ ناھىيىلىك كېڭەش ھەيئىتى (سەنيىخۈي) قۇرۇلدى. بۇ كېڭەش ھەيئىتى

ھاكىمنى سايلاپ چىقتى. ھاكىملىققا ئابلاجان سايلاندى. بۇ ھاكىمنى ھەر ساھەدىكى خەلق بىردەك ھىمايە قىلدى.

1947 - يىل 1 - ئايدا يېڭى ھاكىم سايلانغاندىن كېيىن، بۇرھان ئەپەندىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە كونا ھاكىم دەي جىچىڭ خىزمىتىنى يېڭى ھاكىمغا ئۆتكۈزۈپ بەردى، يەنى ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ تامغىسىنى تاپشۇرۇپ بېرىش، مۇھىم خادىملارنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش ۋاھاكازالار. يېڭى ھاكىم خىزمەتكە كىرىشكەندىن كېيىن، ئىشنى خىيانەتچى ۋە زالىم ئەمەلدارلار، بەگ - بوجاڭلارنى خىزمىتىدىن بوشىتىپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا خەلقپەرۋەر كىشىلەرنى قويۇش؛ خەلق ئۈستىدىكى، بولۇپمۇ دېھقانلار ئۈستىدىكى ئېغىر ئالۋاڭ - ياساقلارنى يېنىكلىتىشتىن باشلىدى. يېڭى ھۆكۈمەت خادىملىرى ھاكىمنىڭ رەھبەرلىكىدە، خەلق ئاممىسىغا پايدىلىق ئىشلار بولسا تىرىشىپ ئىشلىدى. شۇڭا، ھاكىمنى ۋە يېڭى ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنى ئاۋام خەلق تېخىمۇ قىزغىن ھىمايە قىلدى. ئۇنىڭغا زور ئىشەنچ ۋە ئۈمىت بىلەن قارىدى.

مۇنداق ياخشى ۋەزىيەت گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرىگە ۋە ئۇنىڭ ئاساسىي قاتلامدىكى تايانچىلىرى بولغان بەگ - بوجاڭلارغا ئەلۋەتتە ياقمايتتى. شۇڭا 1947 - يىل 3 - ئاينىڭ بىر كۈنى، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرىنىڭ ئاستىرتتىن كۈشكۈرتىشى بىلەن شەھەر ۋە يېزىلاردىكى بەگ - بوجاڭلار ئاۋام خەلق قىياپىتىدە توپلىشىپ، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت مەھكىمىسىگە بېسىپ كىردى. ئۇلار مەھكىمە دەرۋازىسىدىن كىرگەنچە ھاكىم ئىشخانىسىنىڭ ئالدىغا بېرىپ

«يوقالسۇن ئابلاجان!»، «قىزىل پاچاقلار»* نى يوقىتايلى!» دەپ شوئار توۋلىدى ۋە «ئابلاجان ئالدىمىزغا چىقسۇن!» دەپ تەلەپ قىلىپ تۇرىۋالدى. بۇ ئەھۋال دەرھال ۋالى مەھكىمىسىگە مەلۇم قىلىندى. ۋالى مەھكىمىسىدىن ئۇچۇر بولغىچە، هاكىم ئىشخانىسىنىڭ ئالدىغا توپلانغان ھۆكۈمەت خادىملىرى ئۇلارنىڭ مۇنداق قىلىشى توغرا ئەمەسلىكىنى، سايلام بىلەن بولغان هاكىمنى يەنە سايلام بىلەنلا يەڭگۈشلەش مۇمكىنلىكىنى، ھەر قانداق پىكىر بولسا ئۆز يولى بىلەن ياكى كېڭەش مەجلىسى ئارقىلىق بېرىشى لازىملىقىنى ئېيتىپ، ئۇلارنى قايتىپ كېتىشكە دەۋەت قىلدى. ئەمما ئۇلار ئۆزۈن چاپانلىرىنىڭ ئىچىگە نەيزە - كالتەكلەرنى تىقىپ كەلگەن ئىكەن (كېيىن مەلۇم بولۇشىچە، بەزى گومىنداڭ ھەربىلىرىمۇ يوقراچە ياسىنىپ، چاپىنىنىڭ ئىچىگە تاپانچا ياكى قىلىچ ئېسىپ بەگ - بوجاڭلار توپى بىلەن بىللە كىرگەن)، ئۇلار قويۇنلىرىدىكى نەيزە - كالتەكلەرنى چىقىرىپ ھەيۋە قىلدى ۋە «ئابلاجاننى يوقاتمىغىچە قايتمايمىز!» دەپ تۇرىۋالدى. ئۇلار ئەتىگەندىلا كىرگەن ئىدى، چۈشكىچە مىدىرلىماي چىڭ تۇردى ۋە بارغانسېرى كۆپىيىپ مەھكىمىنىڭ ئىچىگە پاتماي قالدى. چۈشتىن كېيىن بىر ئاز ئازايغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئەلپازى ئاۋالقىدەكلا يامان ئىدى. ئۇلار هاكىم ئىشخانىسىنى مۇشۇنداق قورشاپ تۇرۇۋېلىپ، هاكىمنى ۋە ئۇنىڭ يېنىدىكى خادىملارنى چۈشلۈك تاماقىمۇ بارغۇزمىدى.

* «قىزىل پاچاقلار» - 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنى قوللايدىغان ئىلغار كىشىلەرنى كۆرسىتىدۇ.

چۈشتىن كېيىنكى ۋاقىت خېلى بىر يەرگە بېرىپ قالغاندا، ۋالى جۇفاڭگاڭ هاكىم مەھكىمىسىگە كېلىپ، بەگ - بوجاڭلار توپىغا بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلماستىن، ئۇدۇل هاكىم ئىشخانىسىغا كىرىپ، ئابلاجان هاكىمغا: «خەلق قارشى چىققان ئىكەن، قارشى چىققۇچىلار بىلەن مۇنداق تىركىشىپ تۇرۇش خەتەرلىك، مەن بۇ ئىشنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە مەلۇم قىلىمەن، ئۇچۇرى كەلگىچە سىز ئۆيگە قايتىپ تۇرۇڭ، مەھكىمىگە كەلمەڭ» دىدى. ئاندىن سىرتقا چىقىپ، بەگ - بوجاڭلارغا: «ئابلاجان سىلەرنىڭ تەلەپلىرىڭلارنى قوبۇل قىلدى، ئەندى شىيەنجىڭفۇغا كەلمەيدۇ، سىلەرمۇ قايتىپ كېتىڭلار» دىدى. شۇنىڭ بىلەن بەگ - بوجاڭلار قايتىپ كېتىشتى.

كېيىن مەلۇم بولۇشىچە، «11 بىتىم» ئاساسىدا سايلانغان هاكىمنى مۇشۇنداق يول بىلەن ئاغدۇرۇشنى جۇفاڭگاڭ بىلەن گومىنداڭنىڭ ھەربى سېستىمىسىدىكى يۇقۇرى دەرىجىلىك ئىشپىيونى تۇراپبەگ پىلانلىغان (تۇراپبەگنىڭ خەنزۇچە ئىسمى خۇاڭجىۋۇ بولۇپ، دەرىجىسى «گاۋسەن» يەنى «يۇقۇرى دەرىجىلىك مەسلىھەتچى» ئىكەن)، «بىتىم» دىكى بەلگىلىمىگە بويىچە هاكىم سايلاش باشلىنىش بىلەن تەڭ جۇفاڭگاڭ مۇئاۋىن شىيەنجاڭلىققا تەيىنلىگەن ئابدۇرىشىت يۇسۇپ ۋە باشقا بىر قانچە ئەكسىيەتچى ئىشپىيونلار بەگ - بوجاڭلارنى تەشكىللەشتە مەخپى رول ئويىنىغان، شۇ ۋاقىتتا ۋەزىپىدە بولۇپ تۇرغان بەگلەردىن نائىس بەگ، ئاشىق بەگلەر ۋە سابىق مۇتەئەسسىپ بەگلەردىن گۇسۇڭ، ئىمىن بەگ قاتارلىقلار ئوتتۇرىغا چىقىپ شۇ ئىشلارغا ئاشكارا باشلامچىلىق قىلغان.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ سۇيىقەستى ئەمەلگە ئېشىپ،

ئابلاجان ھاكىم، ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئىشلەۋاتقان سەپداشلىرى ۋە ناھىيىلىك كېڭەشنىڭ ئەزالىرىنىڭ ۋەزىپىسى تارتىۋېلىندى. ئەمما ئەكسىيەتچىلەر بۇنىڭ بىلەن قانائەت قىلماي، ئۇلارنى نازارەت ئاستىغا ئېلىپ، بىسىم ئىشلەتكەندىن تاشقىرى ئۆزلىرىنىڭ جايلاردىكى ئىشپىيونلىرى، بولۇپمۇ ساقچى ئەمەلدارلىرى ۋە بەگ - بوجاڭلىرى ئارقىلىق ئۇلارغا زىيانكەشلىك قىلىشنى پىلانلىدى. مۇنداق بىسىم ئاستىدا تۇزالمىغان خەلقچىل كىشىلەر تۈرلۈك ئاماللار بىلەن يوشۇرۇن ھالدا قەشقەرگە قېچىپ كەتتى (بۇ چاغدا قەشقەرنىڭ شارائىتى بىر قەدەر ياخشى، خەلقچىللىق كەيپىياتى قويۇقراق ئىدى).

47 - يىل 4 - ئايدا جاڭجۇجۇڭ، ئەخمەتجان قاسىمى، ۋاڭ زېڭشەن رەھىمجان سابىرھاجى ۋە مەسئۇت، ئەيسا قاتارلىق كىشىلەر جەنۇبىي شىنجاڭغا، جۈملىدىن يەكەنگە كېلىپ يېڭىشەھەردىكى ۋالىي مەھكىمىسىگە چۈشتى. ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن رەھىمجان سابىر ھاجىدىن باشقىلىرى، بىر قېتىملىق ئاممىۋى قارشى ئېلىش يىغىنىغا قاتناشقاندىن باشقا، ھېچقانداق ئاممىۋى سورۇنلاردا ئوتتۇرىغا چىقمىدى، ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن رەھىمجان سابىر ھاجى بولسا، بازار كۈنلىرى ۋە جۈمە كۈنلىرىدىن پايدىلىنىپ، خەلق توپلاشقان جايلاردا «11 بىتىم» نىڭ چوقۇم ئەمەلگە ئاشىدىغانلىقى، لېكىن بۇنىڭ كۈرەشسىز بولمايدىغانلىقى شۇنىڭدەك خەلقچىللىق ۋە خەلق ئەركىنلىكىنىڭمۇ كۈرەشسىز قولغا كەلمەيدىغانلىقى بۇنىڭ ئۈچۈن توسالغۇلارغا قارشى چىڭ تۇرۇپ كۈرەش قىلىش لازىملىقى ھەققىدە سۆزلىدى، ئامما بىلەن كۆپرەك ئۇچراشتى. ئاۋام خەلق ئەخمەتجان قاسىمىنى چەكسىز قىزغىن ھىمايە قىلدى.

47 - يىل 5 - ئاينىڭ بىر كۈنى ئۇشتۇمتۇتلا، مەسئۇت-

نىڭ رەئىس بولغانلىقىنى ھىمايە قىلىدىغان نامايىشچىلار قوشۇنى پەيدا بولدى. بۇ نامايىشقا قاتناشقانلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ھۆكۈمەت ئىدارىلىرىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ۋە بەگ - بوجاڭلار تەشكىللەپ ئېلىپ كەلگەن ئادەملەر بولغاچقا، بۇ نامايىشنىڭ گومىنداڭ دائىرىلىرى تەرىپىدىن ئۇيۇشتۇرۇلغانلىقى روشەن ئىدى. بۇلارنى ساقچىلار قوغداپ ماڭدى. خەلقچىل كۈچلەرنىڭ، بولۇپمۇ ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق 3 ۋىلايەت رەھبەرلىرىنىڭ تەشۋىق تەربىيىسى بىلەن ئېڭى كۆتۈرۈلۈپ قالغان بىر قىسىم ياشلار ۋە شەھەر ئاھالىسى ئەكسىيەتچىلەرنىڭ تەھدىتىدىن قورقماي ئەتىسىلا بۇنىڭغا قارشى (مەسئۇتنىڭ رەئىس بولۇشىغا قارشى) نامايىش ئۇيۇشتۇردى. بۇ نامايىشچىلارنىمۇ ساقچىلار «قوغداپ» ماڭغان ئىدى. كېيىن مەلۇم بولۇشىچە ساقچىلار ۋە ئىشپىيونلار «قوغداش» بانىسى بىلەن نامايىشچىلارنىڭ ئىسىملىرىنى يېزىۋالغان، بۇ نامايىشچىلار يېڭىشەھەرگە چىقماي، ئاساسەن كونىشەھەرنى ئايلىنىپ تەشۋىق قىلىش بىلەن بولدى.

47 - يىل 6 - ئايدا «11 بىتىم» بۇزۇلغاندىن كېيىن، يەكەندىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىمۇ غالجىرلىشىپ، خەلقچىل كۈچلەرگە زەھەرلىك قولىنى سالدى: ھاكىم ئابلاجان باشلىق قەشقەرگە قېچىپ كەتكەن خەلقچىل كىشىلەرنىڭ ھەممىسىنى تۇتۇپ كېلىپ، تۈرمىگە تاشلىدى. ئۇلارنى تۈرمىنىڭ ئىچىدىلا ئۇجۇقتۇرۇۋېتىمەكچى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئۆزىگە تۈرمىنىڭ ئىچىدە چوڭقۇر ئورا كولاتقۇزدى. (باشقا شەھەرلەردىمۇ شۇنداق قىلغان، ئەمما يەكەننىڭ ئىشى بىر ئاز كېچىكىپ قالغاچقا، ئۈرۈمچىدىكى ھەربىي شتابتىن كەلگەن بۇيرۇققا

توغرا كېلىپ قېلىپ، بۇ مەھبۇسلار ئۆلتۈرۈلمەي قالغان). تۈرمىگە ئېلىنماي قالغان خەلقچىل كۈچلەرنى بىر يولىلا يوقىتىۋېتىش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئىشپىيونلىرىنى تەشكىللەپ، ئۇلارغا بىردىن توقماق تۇتقۇزۇپ تەرەپ-تەرەپكە ئەۋەتتى. بۇ ئىشپىيونلار ئۆزلىرىگە تاپشۇرۇلغان تىزىمدىكى كىشىلەرنى تاپقان يەردە تۇتۇپ باغلاپ، توقماق ياكى تۈرلۈك ئۇسۇللار بىلەن قىيناپ ئۆلتۈردى. يەكەندە «توقماقچىلار ھەركىتى» دەپ ئاتالغان مەشھۇر ئەكسىيەتچىل ھەركەت ئەنە شۇ. شۇ ۋاقىتتىكى گومىنداڭ توقماقچىلىرىنىڭ خەلقچىل كۈچلەرنى بېسىقتۇرۇشتا ئىنسان قېلىپىدىن چىقىپ قايسى دەرىجىگە بېرىپ يەتكەنلىكىگە مۇنداق بىر ۋەقەنى مىسال كەلتۈرۈش كۇپايە: خەلقچىل كىشىلەردىن مەھەممەتنىياز قۇربان دىگەن بىر ئوقۇتقۇچى يەكەندىن پوسكامغا قېچىپ كېتىدۇ. ئەمما كېيىن بۇنى گومىنداڭ ئىشپىيونلىرى بىلىپ قېلىپ، يەكەندىن بارغان توقماقچىلار پوسكامدىكى توقماقچىلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئۇنى تۇتىدۇ، يەكەنگە ئېلىپ كېلىشتە ئۇنىڭ پۇت - قولىنى چىڭ باغلاپ ھارۋىغا ياتقۇزۇپ، بېشىنى ھارۋىنىڭ لەڭگىرىگە ئارتىپ، يۈزىنى ھارۋىنىڭ چاقىغا يېقىن قىلىپ قويىدۇ، چاق ھەر بىر ئايلانغاندا ئۇنىڭ بۇرۇن ۋە ئېغىزلىرىنى سۈرۈپ زەدە قىلىۋېتىدۇ. ئېغىز ۋە بۇرنىدىن چىققان قان ۋە باشقا نەرسىلەرنىڭ سۇۋۇلىشى بىلەن ئۇنىڭ يۈز - كۆزى تونۇغىلى بولمىغۇدەك دەرىجىگە كېلىپ قالىدۇ. قىينىلىپ جېنى ئاز قالغان مەھەممەتنىياز قۇربان سۇ تەلەپ قىلسا، توقماقچىلاردىن بىرسى ئورنىدىن تۇرۇپ، «مانا سۇ» دەپ، ئۇنىڭ ئاغزىغا سىيىدۇ. مەھەممەتنىياز قۇربان ئۇزۇن ئۆتمەي جان ئۈزىدۇ.

خەلقچىل ھەركەتلەرگە ياكى نامايىشلارغا سىرتتىن قاتنىشىپ قالغان ياشلار ۋە بەزى «گۇمانلىق» كىشىلەرنى بولسا، گومىنداڭ ئىشپىيونلىرى ئۆزلىرىنىڭ تىزىمى بويىچە ھەربىي سېستىمىدىكى يۇقۇرى دەرىجىلىك ئىشپىيون تۇراپبەگنىڭ ھويلىسىغا توپلاپ، ئۇلارغا «تەنبىھ يىغىنى» ئاچتى. بۇ يىغىندا تۇراپبەگ، ساقچى ئىدارىسىنىڭ جۇيجاڭى سەدۇللا، ناھىيىلىك گومىنداڭ پىرقىسىنىڭ شۇجىسى ساۋۇر قاسىملار يىغىن قاتناشچىلىرىغا قاتتىق تەنبىھ بەردى ۋە «قىزىل پاچاقلار» نىڭ ھەركىتىگە ئىككىنچى قاتناشماسلىق توغرىسىدا قەسەم قىلدۇردى. شۇ چاغدا تۇراپبەگ ئۆزىنى ئاشكارىلاپ مۇنداق دىدى: «پېقىر ئۆرۈمچىدىن يەكەنگە بۇ قېتىم دوتەي دىسە، دوتەي ئەمەس، ئەمما دوتەيدىن كىچىك ئەمەس، تۈەنجاڭ دىسە تۈەنجاڭ ئەمەس، ئەمما تۈەنجاڭدىن كىچىك ئەمەس بىر ئەمەل بىلەن كەلدىم. پېقىرنىڭ ۋەزىپىسى — يەكەندىكى «قىزىل پاچاقلار» دىن تازىلاپ ھۆكۈمەتنى ۋە پۇقرانى خاتىرجەم قىلىش. كىمكى جىم يۈرمەي، پىرقە دۆلەتكە قارشى سۆز - ھەركەتلەردە بولىدىكەن، ئۇنداق كىشىنىڭ ئىككى پۇتى دەرھال بىر ئۆتۈككە تىقىلىدۇ».

مۇشۇنداق دەھشەتلىك بېسىقتۇرۇشلاردىن كېيىن، خەلقچىل كۈچلەر قاتتىق باستۇرۇلۇپ، گومىنداڭ دەۋرىنىڭ زۇلمەتلىك كۈنى يەنە باش كۆتەردى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى مۇشۇ بېسىقتۇرۇشتا «خىزمەت كۆرسەتكەن» چوڭ - كىچىك ئىشپىيونلىرىنى مۇكاپاتلاش ئۈچۈن، 47 - يىل 8 - ئايدا بارلىق ئىشچى - خىزمەتچىلەر ۋە بەگ - بوجاڭلارنى قاتناشتۇرۇپ، شەھەرنىڭ سىرتىدىكى ئابلىمىتخان ئاقساقال دى-

گەن كىشىنىڭ بېشىدا يىغىن ئۆتكۈزۈپ، ئابدۇكېرىم نىياز، ساۋۇر قاسىم، سەمەت قارى، بائىس بەگ، ئاشىق بەگ، يۈنۇس قۇربان قاتارلىقلارنى «بىرىنچى دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتكەنلەر» دەپ ئېلان قىلىپ، بۇلارغا بىردىن بەقەسەم تون كىيدۈردى. قالغان ئىشپىيونلار «2- دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتكەنلەر» دەپ ئېلان قىلىنىپ ئاغزاكى تەقدىرلەندى.

ئازاتلىقتىن كېيىن يەكەندىكى گومىنداڭ ئەمەلدارلىرىدىن: ۋالى پاساربەگ، ھەربى ئىشپىيون تۇراپبەگ، گومىنداڭ پىرقىسىنىڭ شۇجىسى ساۋۇر قاسىم، ساقچى ئىدارىسىنىڭ جۇجاڭى سەيدۇللا، شېيەنجاڭ مەھەممەت ھەسەنلەرگە خەلق ئاممىسىنىڭ تەلىۋى بويىچە ئۆلۈم جازاسى بېرىلدى.

كۇچار ھورۇنباغ ۋەقەسى توغرىسىدا ئەسلىمە

ساۋۇر بەكرى

1946- يىلى 10- ئاينىڭ 21- كۈنى (يەكشەنبە) كۇچار ناھىيىسىدە بىر ئاممىۋى يىغىن ئېچىلدى. يىغىننىڭ ئورنى شەھەرنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى ھورۇنباغ دەپ ئاتالغان مەيداندا بولدى. بۇ يىغىنغا 4 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم قاتناشتى. يىغىن ئېچىلىشتىن بۇرۇن، گومىنداڭنىڭ كۇچاردا تۇرۇشلۇق ھەربى قىسىملىرى مۇئاۋىن تۈەنجاڭ تاڭ شۇرۇڭنىڭ قوماندانلىقىدا يىغىن مەيدانىنىڭ ئەتراپىنى مۇھاسىرە قىلىپ تۇردى. ئاندىن ئۇلار بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا ئاممىغا قارىتىپ ئوق چىقاردى. 3 مىنۇت داۋام قىلغان ئوق ئېتىشتا 3 ئادەم ئۆلۈپ، 4 ئادەم يارىدار بولدى. مانا بۇ كۇچار ھورۇنباغ قانلىق ۋەقەسى بولۇپ، بۇ توغرىدا قىسقىچە توختىلىپ ئۆتمەكچىمەن. تولۇق بولمىغان جايلىرىنى يولداشلارنىڭ تولۇقلىشىغا ھاۋالە قىلىمەن.

1945- يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ: «ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى تەرەپ بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا بىتىم بولغىندەك؛ ئۈچ ۋىلايەت تەرەپتىن ئەخمەتجان قاسىمى

باشچىلىغىدىكى ۋەكىللەر ئۈرۈمچىگە كېلىپ گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمەت ۋەكىلى جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈۋېتىپتۇ» دېگەندەك كىشىنىڭ روھىنى ئۇرغۇتىدىغان ۋە تېچلىقتىن ئۈمىتۋار قىلىدىغان گەپ - سۆزلەر كۆپلەپ تارقىلىشقا باشلىدى.

ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ بۇ غەلىبىسى كۈچار ناھىيىسىدىكى بىر تۈركۈم ياشلارغا زور مەدەت بەردى. ئۇلار ئۆزلۈكىدىن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنى ھىمايە قىلىپ، 11 بىتىمنىڭ ئىجرا قىلىنىشى ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا ئاتلاندى. شۇ مەقسەتتە 46 - يىل 5 - ئايلاردا كۈچاردا بىر تۈركۈم زىيالىلار ئېزىز يۈسۈپ، ئابلىز ھامىت ھاجى قاتارلىقلارنىڭ باشچىلىغىدا ئىنقىلاۋىي ياشلار تەشكىلاتى قۇرۇلدى. بۇ تەشكىلات ئاساسىي جەھەتتىن 11 بىتىمنى ھىمايە قىلىش ۋە ئۇنى ئىجرا قىلىش يولىدا كەڭ ئامما ئىچىدە تەشۋىقات ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن كۆپچىلىك ياشلار ئاكتىپ ھەركەتكە كېلىپ ئۆز ئىختىيارى بىلەن ئىئانە توپلاپ «تاڭ نۇرى» ئىسىملىك گېزىت چىقىرىپ ئاممىغا تارقىتىپ ياخشى رول ئوينىدى. بۇ گېزىت شىپوگىراپتا بېسىلاتتى. ئورنى كۈچار ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىدا بولۇپ كۆپىنچە كېچىسى ئىشلىنەتتى. تىراژى 500 نۇسخە بولۇپ، شايار، توقسۇ، باي، بۈگۈر ناھىيىلىرىگىچە تارقىتىلاتتى.

11 بىتىمنىڭ بەلگىلىمىلىرىگە ئاساسەن شۇ يىلى 12 - ئايغىچە ناھىيىمىزنىڭ ھاكىم ۋە مۇئاۋىن ھاكىملىرىنى سايلاپ چىقىشتىن ئىبارەت جىددى ۋە مۇشكۇل ۋەزىپە تۇراتتى.

ياشلار سايلام توغرىسىدا ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىپ بىتىمنىڭ روھى بويىچە ئۆزلىرى ئىشەنگەن يەرلىك كىشىلەرنى ھاكىملىققا سايلاش توغرىسىدا مۇزاكىرىلەشكەن بولسىمۇ، يەنە بىر تەرەپتىن كۈچار ھاكىمى دېڭ لىنەن (ئازاتلىقتىن كېيىن باستۇرۇلغان)، ساقچى باشلىقى جاڭ جىڭپىڭلەر ھاكىمىيەت ئورنىنى بەرمەسلىك ئۈچۈن ھەركەت قىلاتتى. نەتىجىدە 11 بىتىمنى ھىمايە قىلغۇچى ئىنقىلاۋىي ياشلار تەشكىلاتى بىلەن دېڭ لىنەن باشچىلىغىدىكى مۇتەئەسسىپ قارا كۈچلەر ئوتتۇرىسىدا كەسكىن كۈرەشلەر يۈز بەردى.

ئىنقىلاۋىي ياشلار ھەركىتى كۈنسايىن راۋاجلىنىپ خەلق ئىچىگە تەسىر كۆرسىتىشكە باشلىدى. بۇ ئەھۋالدىن شۇ چاغدىكى كۈچار ھاكىمى دېڭ، ساقچى باشلىقى جاڭ، ھەربىي باشلىق تاڭ شۈرۈكلار خاتىرجەم بولالماي ياشلار ھەركىتىنى تارقىتىۋېتىش ياكى ئۇنىڭ تەسىرىنى يوقىتىش ئۈچۈن پىلانلىق يوسۇندا ئىشقا كىرىشتى. شۇنداق بىر پەيتتە ناھىيىلىك مائارىپ بۆلۈمىنىڭ باشلىقى بىر تۈركۈم ئىدىيىسى قالاق مۇئەللىملەرنى ئەتراپىغا توپلاپ ياشلار ھەركىتىنى ئۆزىمىز ئېلىپ بارىمىز دەپ باشقىچە يول تۇتۇپ ئوتتۇرىغا چىقتى. ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى ماھىيەتتە ئىنقىلاۋىي ياشلار ھەركىتىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىپ ئارىغا بۆلگۈنچىلىك سېلىش ئىدى. شۇڭا ئۇلار كۆرۈنۈشتە مېھماندارچىلىق ئۇيۇشتۇرغان بولۇپ ئەمەلىيەتتە مەجلىس ئېچىپ، تىل بىرىكتۈرۈپ ئىنقىلاۋىي ياشلار تەشكىلاتىغا قارشى بوھتان خاراكتىردە 26 ماددىلىق بىر نەمىنى تۈزۈپ ھۇجۇم قوزغاپ، ئىنقىلاۋىي ياشلار ھەركىتىنى ئاغدۇرماقچى بولۇشتى.

مەسىلەن: ئۇردىن باھاۋىدىننىڭ ئۆيىدە ۋە كوچار ناھىيەلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ يازلىق سەھنىسىدە ئېچىلغان مەجلىسلەردە ئاتالمىش مائارىپ بۆلۈم باشلىقى تەرەپتىكى ياشلار ئارقىمۇ-ئارقا سۆزگە چىقىپ، ئۆزلىرى تۈزۈۋالغان 26 ماددىلىق بىر نىمىسىنى ھەدەپ بازارغا سېلىشتى. ھەر بىر ماددىنى ئوتتۇرىغا قويغاندا ئۇلارنىڭ تەرەپدارلىرى چاۋاكلار چېلىپ «تەنتەنە» قىلىشتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە پۇقراچە كىيىنگەن قورچاق ساقچى خادىملىرىمۇ بار ئىدى. بۇ ساقچى كادىرلىرىنى ھەممە كىشى تونۇيتتى. ئەمما ئۇلار ئۆزلىرىنى «بىزنى ساقچى ئىدارىسى خىزمەتتىن بوشىتىپ قوغلاپ چىقاردى» دەپ بىچارە قىياپەتتە جامائەت ئىچىدە ئارىلىشىپ يۈرەتتى. مائارىپ بۆلۈم باشلىقى تەرەپنىڭ ھەركىتىگە قارشى ئىنقىلاۋىي ياشلارمۇ يىغىن ئېچىپ مۇناسىپ تەدبىر قوللاندى. ئۇلار ئابلىز ھامىتنىڭ قوراسىدا يىغىن ئېچىپ تاقابىل تۇرۇش ھەققىدە پىكىر ئالماشتۇراتتى. مەتتىمىن بايبۇزنىڭ ئۆيىدە كېچىلەپ تەشۋىقات ۋەرەقىلىرى بېسىپ تارقىتىپ تۇراتتى. ھەققانىيەت ئىنقىلاۋىي ياشلار تەشكىلاتى تەرەپتە بولغانلىقتىن خەلق ئاممىسى ئۇلارنى ھىمايە قىلاتتى. ئەمما مائارىپ بۆلۈم باشلىقى تەرەپ ياشلار ئۆز مەغلۇبىيىتىگە تەن بەرمەي بىزا-كەنتلەردىن ئادەم توپلاپ كېلىپ ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ قوراسىدا چوڭ مەجلىس ئېچىپ، ئىنقىلاۋىي ياشلار تەشكىلاتىغا ھۇجۇم قىلماقچى بولدى. لېكىن بۇنىڭغا قارشى ئىنقىلاۋىي ياشلارمۇ پۇختا تەييارلىق كۆرۈپ 2000 دەك ئادەم بىلەن ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا بېرىپ يىغىنغا قاتناشتى. بۇ يىغىن جىددىي ۋە كەسكىن مۇنازىرىلەر ئىچىدە ئېچىلدى. ئەسلىدە بۇ

مائارىپ بۆلۈم باشلىقى تەرەپدارلىرى ئىنقىلاۋىي ياشلار تەشكىلاتىغا قارشى ئۇيۇشتۇرغان بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە بۇ يىغىن ئۇلارنىڭ خاتالىقلىرىنى پاش قىلىپ ئۇلارغا قاقشاتقۇچ زەربە بېرىدىغان يىغىنغا ئايلاندى. ئۇلارنىڭ تۈزۈۋالغان 26 ماددىلىق بىرنىمىسى ئىنقىلاۋىي ياشلار تەشكىلاتىغا چاپلىغان بۆھتان ئىكەنلىكى ئېچىپ تاشلاندى. نەتىجىدە ئۇلار تەرەپتىكى بىر مۇنچە كىشىلەر يىغىن ئۈستىدىلا ئۆز خاتالىقلىرىنى تونۇپ ئىنقىلاۋىي ياشلار تەرەپكە ئۆتتى. بۇنىڭدىن كېيىن كوچاردىكى ياشلار ھەركىتىگە يېتەكچىلىك قىلىدىغان 15 كىشىلىك ھەيئەت قۇرۇلۇپ ئېزىز يۈسۈپ ھەيئەت باشلىقى بولۇپ سايلاندى.

شۇ كۈنلەردە 11 بىتىمنىڭ روھى بويىچە ئۆتكۈزۈلىدىغان ناھىيىلىك سايلام يېقىنلىشىپ قالغان ئىدى. ئىنقىلاۋىي ياشلار تەشكىلاتىنىڭ ئىناۋىتى ناھىيە بويىچە يۇقىرى ئورۇندا تۇراتتى. ناھىيىدىكى بىر ئۈچۈم ئەكسىيەتچىلەر بۇنىڭدىن خاتىرجەم بولالمايتتى. ياشلار تەرەپ مۇتلەق ئۈستۈنلۈككە ئىگە بولغان شارائىتتا سايلام يۈرگۈزۈلسە، ئىنقىلاۋىي ياشلار ئۆز ئادەملىرىنى سايلاپ غەلىبە قازانسا، ئۇلار ئۆز ئورنىنى بوشىتىپ بېرىشكە توغرا كېلەتتى. ئۆز ئورنىنى بوشىتىپ بېرىشى ئۇلار ئۈچۈن ئۆلۈمدىنمۇ ئېغىر كېلەتتى، شۇڭا ئەكسىيەتچىلەر خاتىرجەمسىزلىنىپ ئىنقىلاۋىي ياشلار ھەركىتىنى توسۇشقا ئۇرۇندى. ئۇلار ئالدى بىلەن ياشلار ھەركىتىگە يېتەكچىلىك قىلىدىغان 15 كىشىلىك ھەيئەتنى بۇزۇشقا كىرىشىپ ئۇنىڭ ئىچىدىكى بەزى ئىرادىسى ئاجىز كىشىلەرنى ھەر خىل ئۇسۇللار بىلەن ئۆزىگە تارتىپ بۆلگۈنچىلىك سالدى.

15 كىشىلىك ھەيئەتتىن چېكىنىپ چىققان بەزى كىشىلەر ئىنقىلاۋىي ياشلار ھەركىتىگە ھۇجۇم قىلدى. ئۇلارنى كۇچار ھاكىمى دېڭ لىنەن ۋە كۇچاردا تۇرۇشلۇق ھەربىلەرنىڭ تۇەنجاڭى (پولكوۋنىكى) ليۇ شۇيچىڭ قاتارلىقلار قوللايتتى. ئەكسىيەتچىلەر يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ ياشلار ھەركىتىگە بۇزغۇنـچىلىق قىلىش ئۈچۈن 10 - ئاينىڭ 21 - كۈنى كۇچار ھورۇنباغدا 11 بەندىنى تەشۋىق قىلىش، سىياسى ئىشلارنى يولغا قويۇش پىروگراممىسىنى ئوقۇپ ئاڭلىتىش بانىسى بىلەن چوڭ يىغىن ئاچتى.

يىغىن مەيدانىغا سەھنە ياسالغان بولۇپ، سەھنە ئالـدىدىكى مەيدانغاھەر ساھە كىشىلەرنىڭ ئايرىم ئولتۇرۇشى ئۈـچۈن تاختاي قېقىلىپ ئورۇن كۆرسىتىلگەن ئىدى. مەيدانغا كىشىلەر كېلىشكە باشلىدى. بەلگىلەنگەن ئورۇنلار ئادەملەر بىلەن تولدى. ھەر بىر تاختاي ئارىلىقىدا بىردىن ساقچى ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئىدى. سەھنىنىڭ ئالدىدىكى جوزا - بەندىڭـلەردە ئاخۇنۇملار، يۇرت چوڭلىرى ۋە ئىنقىلاۋىي ياشلار ۋەكىلـلىرى بولۇپ 30 دەك ئادەم ئولتۇرۇشتى. بىر ۋاقىتتا ناھىيە ھاكىمى دېڭ، ساقچى باشلىقى جاڭ، مۇئاۋىن پولكوۋنىك تاڭ، داۋۇت ۋاڭ، نۇردىن باھاۋۇدۇن، ئابدۇقەييۇم مەخسۇمـلار سەھنىگە چىقىپ ئورۇن ئالدى.

يىغىن ئېچىلىپ سۆز قىلىش باشلاندى. يۇقىرىدا ئېيتىلـغان 15 كىشىلىك ھەيئەتتىن چېكىنىپ چىققان بىر كىشى سۆزگە چىقىپ، ئىنقىلاۋىي ياشلارنى «قىزىل پاچاقلار» دەپ ھاقارەتلەشكە باشلىدى. ئۇلارغا بۆھتان چاپلاپ: «ياشلار شەھەرنى قالايمىقان قىلدى، ھۆكۈمەتكە قارشى چىقتى. ئاشـ

لىق يۆتكەشكە بۇزغۇنچىلىق سېلىپ توسالغۇلۇق قىلدى» دىگەندەك سۆزلەرنى قىلدى. بۇ چاغدا ئىنقىلاۋىي ياشلار غەزەپكە كېلىپ «سۆز توختىسۇن، سەھنىدىن چۈشسۇن!» دەپ ۋاقىراشتى.

ئۇنىڭدىن كېيىن، ساقچى باشلىقى جاڭ سۆزگە چىقىپ 2 سائەتتەك سۆزلىدى. ۋاقىت كەچ بولۇپ كېتىۋاتىدۇ. ياشلار ئورنىدىن تۇرۇپ: «سۆز توختىسۇن!» دەپ تۇۋلاشتى. بۇ چاغدا مۇئاۋىن تۇەنجاڭ تاڭ ئورنىدىن تۇرۇپ ياشلارغا غەزەپ بىلەن جىم ئولتۇرۇڭلار دەپ ۋاقىرىدى. دەل شۇ پەيتتە ئەتراپتىن ئوق ئېتىلىشقا باشلىدى. يىغىن پۈزۈلۈپ پاتىپاراقچىلىق بولدى. خەلقنىڭ بىر قىسمى قولدۇرلەپ قاچتى، بىر قىسمى مەيداندا يېتىۋالدى. شۇ قېتىمقى ئېتىلـغان ئوقتا 3 ئادەم ئۆلۈپ، 4 ئادەم يارىدار بولدى.

ۋەقەدىن كېيىن قارىساق ئۆلگۈچىلەر بىلەن يارىدار بولغۇچىلار كەمبەغەل شەھەر ئاھالىلىرى ئىكەن. بۇ مەسىلە توغرىلىق پولك ئىشخانىسىغا: ھەربىلەر نىمە ئۈچۈن يىغىن مەيدانىدا ئوق چىقىرىدۇ؟ دەپ سوروشتە قىلىپ بارساق، تۇەنجاڭ ليۇ چىڭشۇي: «بىر قىسىم بۇزۇق ياشلار ئەسكەرلىرىمىزنىڭ قوراللىرىغا ھۇجۇم قىلغاندا، ئەسكەرلىرىمىز ئۆزىنى قوغداپ قوراللىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئوق چىقىرىشقا مەجبۇر بولـغان. ئوق ئاسمانغا قارىتىپ ئېتىلغان. شۇنداق بولسىمۇ ئۆـلۈش - يارىدار بولۇش ئەھۋالى يۈز بېرىپتۇ. بۇنىڭ مەسئۇلـيىتى ياشلارنىڭ ئۈستىدە، بىز ئۈرۈمچى باش گېنېرال شىتاۋىـغا ۋەقەنىڭ ئەينى بويىچە مەلۇم قىلىمىز. ئەتە ئاخۇنۇملار، شەھەر چوڭلىرى توپلانسا ئۆلگەن، يارىدار بولغانلارنىڭ ئۆيـ

لىرىگە بېرىپ تەسەللى ئېيتىپ ھال سورايمىز، يارىدار بول-
غانلارنى داۋالايمىز» دېگەندەك سۆزلەرنى قىلدى.

بۇ ۋەقەنىڭ سىرى زادى قانداق؟ ليۇ تۇەنجاڭ ئېيت-
قاندەك مەلۇم كىشىلەر ھەربىيلەرنىڭ قوراللىنى تارتىۋېلىش
ئۈچۈن ھەركەت قىلغانمۇ؟ ئەمەلىيەت ئۇنداق ئەمەس.

چوڭ يىغىندا ئېيىز بىشارات دېگەن بىر كىشى گېزىت
تارقاتتى. شۇ چاغدا بەزى كىشىلەر گېزىت تالىشىپ تۇپۇر-
توپۇر بولۇشقان ئىدى. يىغىن مەيدانىنى مۇھاسىرە قىلىپ
تۇرغان ھەربىيلەر شۇ ئىشنى بانا قىلىپ يىغىن مەيدانىدىكى
خەلقلەرگە ئوق ئاتقان....

لېكىن يۇقۇرقى پاكىتلار ھورۇنباغ ۋەقەسىنىڭ ھەقىقى
سىرى ئەمەس. ئۇنىڭ سىرى ئازاتلىقتىن كېيىن، يەنى
1951 - يىل 6 - ئايلاردا تولۇق ئېچىلدى. ئاقسۇدا ئېچىلغان
ئىدارە قىلىپ تەربىيىلەشتە (گۇەنشۇندۇيدە) ئەينى يىللاردا
كۇچار ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ دۇساجاڭى بولغان
ئابدۇقادىر روزى مەسىلە تاپشۇرغاندا، ھورۇنباغدا ئېچىلغان
يىغىندا، يىغىن مەيدانىنى ئوراپ تۇرغان ھەربىيلەر بىر بانا
بىلەن ئوق چىقارماقچى بولغان شۇ پۇرسەتتە ناھىيىلىك
ساقچى ئىدارىسى ئىنقىلاۋىي ياشلارنىڭ ئاساسىي ئادەملىرىدىن
7 - 8 نى ئېتىپ ئۆلتۈرۈشنى ئالدىن پىلانلاپ ئادەم تەيىن-
لىگەنلىكىنى ئاشكارىلىدى. ئۇ، «شۇ يىغىندا ئابلىز ھامىتنى
ئېتىشقا بەلگىلەنگەن ئىدىم، باشقىلارمۇ ئۆزى ئېتىپ ئۆلتۈر-
مەكچى بولغان ئادەملەرگە مەسئۇل بولۇپ دىققەت قىلىپ
تۇرۇشقان. بىردىنلا ئوق ئېتىلدى، خەلقلەر قاچتى، بەزىلەر
يىتىۋالدى. شۇ ۋاقىتتا قارىسام مەن ئاتماقچى بولغان ئابلىز

ھامىت ساي تەرەپكە قېچىپ سۇدىن سەكرەپ كۆنچى مەھەللە
تەرەپكە كېتىپ قالدى. شۇ تەرەپكە قېچىپ كېتىۋاتقان ئادەم
جىق بولغانلىقى ئۈچۈن ئابلىز ھامىتنى ئاتالماي قالدىم»
دېدى.

دېمەك، يۇقۇرقى ئەھۋاللاردىن كۇچار ھورۇنباغ ۋەقەسى
پىلانلىق يوسۇندا ئېلىپ بېرىلغان قانلىق ۋەقە ئىكەنلىكىنى
ئېنىق چۈشەنگىلى بولىدۇ. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى شۇ
مەيداندا ئىنقىلاۋىي ياشلاردىن 7 - 8 ئادەمنى ئېتىپ ئۆل-
تۈرۈش ئارقىلىق ئىنقىلاۋىي ياشلار ھەركىتىنى ئۇجۇقتۇرۇپ
ياكى كۆچسىزلەندۈرۈپ، 11 - ئايدا ئۆتكۈزۈلىدىغان ناھىيىلىك
سايلامدا تولۇق ئۇستۇنلۇكنى قازىنىپ، ئۆزلىرى خالىغان
كىشىلەرنى ھاكىمىيەت بېشىغا قويۇش مەقسىدىگە يەتمەكچى
بولغان. نەتىجىدە ئۇلار بۇ يىغىندا شەھەر ئاھالىسىدىن 3
كىشىنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈپ، 4 كىشىنى يارىدار قىلىشتەك قان-
لىق ۋەقە پەيدا قىلىپ ئەكسىيەتچى ئەپتى - بەشىرىسىنى
تېخىمۇ ئاشكارىلىدى. بۇ يىغىندا ئىنقىلاۋىي ياشلارنى ئېتىپ
ئۆلتۈرۈش سۈيىقەستىنى ئەمەلگە ئاشۇرالمىغان ئەكسىيەتچى
قارا كۈچلەر ۋەقەنىڭ 3 - كۈنى كېچىسى، گومىنداڭنىڭ
كۇچاردا تۇرۇشلۇق ھەربى قىسىملىرى بىلەن قورچاق ساقچى
ئىدارىسى بىرلىكتە ئەسكەر چىقىرىپ ئېيىز يۇسۇپ قاتارلىق
15 نەپەر ياشنى قولغا ئېلىپ تۈرمىگە قامىدى. بۇ ياشلار
تۈرمىدە يېرىم ئايدىن كۆپرەك ۋاقىت ياتقاندا كۇچارنىڭ
مۆتىۋەرلىرى كېپىل بولۇپ تۈرمىدىن بوشىتىپ چىقتى. لېكىن
بۇ ياشلار كۇچاردا تۇرۇشقا مۇمكىن بولمىدى. ھەر تەرەپتىن
تەھدىت ۋە ئۆلۈم خەۋپى كېلىپ تۇرغانلىقتىن ئاخىرى ئۇلار

كۇچارنى تاشلاپ ئۈرۈمچى ۋە باشقا شەھەرلەرگە قېچىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى.

دىمەك، ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر ئىنقىلاۋىي ياشلار ھەركىتىگە يۇقۇرىدا بايان قىلغاندەك ئارقىمۇ - ئارقا ھۇجۇم قىلىپ بۇزغۇنچىلىق سالغاندىن كېيىن كۇچارنى ئۆز قولىغا ئوڭچە كىرگۈزۈۋېلىپ، 11 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى ئۆتكۈزۈلىدىغان ناھىيىلىك سايلامغا تەييارلىق قىلىشقا كىرىشتى. ئۇلار ھەربىر يېزا - كەنتلەرگە ھەربى ۋە مەمۇرى خادىملار ئەۋەتىپ، ناھىيىلىك كېڭەش ئەزالىقىغا ۋەكىل سايلاش ئىشىنى باشلىدى. سايلام گۇرۇپپىسى قايسى يېزىغا بارسا رەسمىيەت بويىچە ئاممىنى توپلاپ يىغىن ئاچاتتى. كىمنى سايلاش توغرىسىدا ئالدى بىلەن ئادەم كۆرسىتىپ بېرىپ ئاممىغا مەجبۇرلىغان ئاساستا ئۆزى كۆرسەتكەن ئادەمنى سايلاتقۇزۇپ قايتىپ كېلەتتى. ئەگەر خەلق ئىچىدىن بىرەر كىشى چىقىپ، ئۇلار كۆرسەتكەن ئادەمدىن باشقا كىشىنى كۆرسىتىدىغان بولسا، ئۇ ئادەمنى شۇ يەردىلا تۇرۇپ ئۆلەر ھالەتكە كەلتۈرۈپ قوياتتى. مەسىلەن، بىجاق كەنتىگە چىققان سايلام گۇرۇپپىسى ئاممىنى توپلاپ مەجلىس ئاچقان-دا، جارۇپ شياڭجاڭنى سايلاپ بېرىشنى كۆرسەتكەن، ئەمما خەلق ئىچىدىن بىر كىشى ئاممىغا ۋاكالىتەن، جارۇپ شياڭجاڭ بولمايدۇ، ئۇنىڭ ئورنىغا خەلققە ۋەكىللىك قىلىدىغان باشقا ئادەمنى سايلىساق دەپ پىكىر قىلغاندا، ئۇ ئادەمنى شۇ يەردىلا باغلاپ دەرەخقە ئېسىپ قاتتىق ئۇرغان، ئەنە شۇنداق بېسىم ئاستىدا بىجاقتىن جارۇپ شياڭجاڭنى ۋەكىل سايلاتقۇزۇپ قايتىپ كەتكەن. باشقا يېزا - كەنتلەردىكى ساي-

لام ئەھۋالىمۇ بىجاقتىكى سايلامغا ئوخشاش بولۇپ، ئەكسىيەتچى قارا كۈچلەر ئۆزلىرى كۆرسەتكەن ئادەملەرنى خەلققە مەجبۇرى سايلاتقۇزۇپ ناھىيىلىك كېڭەشنى تەشكىل قىلغان.

ئاندىن ناھىيىلىك كېڭەش ئەزالىرىنى توپلاپ شەھەردە بىر قانچە كۈن ئۈگىنىشكە ئۇيۇشتۇرۇپ ئۆز خاھىشلىرى بويىچە ئۇلارنىڭ ئىدىيىسىنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، كۇچارنىڭ ھاكىملىقىغا دىلىڭ لىنىنى، مۇئاۋىن ھاكىملىقتا ئابدۇقېيۇم مەخسۇم، جاڭ(ساقچى باشلىقى)، سۇڭ خەنجاڭ (ھەربى قىسىملارنىڭ مۇئاۋىن پولكوۋنىكى) لارنى سايلاشقا نامزات قىلىپ كۆرسىتىش توغرىسىدا كېڭەش ئەزالىرىنىڭ ئاتالمىش ماقۇللىقىنى ئالدى. دىمەك، يۇقۇرقى ئەھۋاللارنىڭ ھەممىسى ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتتىن ئاقسۇ ۋىلايىتىگە ئەۋەتكەن ئابدۇرېھىم ئەيسا باشچىلىقىدىكى سايلام ھەيئىتىنىڭ كۇچارغا يېتىپ كېلىش ئالدىدىكى تەييارلىق ئىشلىرى ئىدى.

11 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى ئىدى. ئابدۇرېھىم ئەيسا باشچىلىقىدىكى سايلام ھەيئىتى كۇچارغا يېتىپ كەلدى. ھەيئەتنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى مۇسەيىپ داموللامۇ بىللە ئىدى. بۇ ھەيئەت باي ناھىيىسىدىكى سايلامنى ئاخىرلاشتۇرۇپ ئاندىن كۇچارغا كەلدى. ئۇلارنى گومىنداڭنىڭ بايدا تۇرۇشلۇق 194 - پولكىنىڭ پولكوۋنىكى چىڭ خەيجۇ، ئاقسۇدىكى 65 - بىرىگادا سىياسى باشقارمىسىنىڭ باشلىقى يوجۇنيى قاتارلىق كىشىلەر 20 دەك قوراللىق ئەسكەر بىلەن كۇچارغا ئېلىپ كەلدى. ھەربىلەرنىڭ سايلام ھەيئىتىنى مۇھاپىزەت قىلىمىز دىگىنى ئەمەلىيەتتە

سايلام ھەيئىتىنى قوراللىق قامال قىلىشتىن ئىبارەت ئىدى.

بۇ ھەيئەت ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە چۈشكەندىن كېيىن، ساقچى ئەمەلدارى روزى ھاپىزنىڭ باشچىلىقىدا 20 دەك قوراللىق ساقچى ئابدۇرېھىم ئەيسا چۈشكەن ئۆينى قورشاپ تۇردى. بىرەر كىشى ئابدۇرېھىم ئەيسا بىلەن كۆرۈشمەكچى بولسا، ساقچى مەسئۇلىغا مەلۇم قىلىپ تىزىمغا ئالدۇرغاندىن كېيىن، قانداق ئىش توغرىلىق سۆزلىشىدۇ، قانچىلىك ۋاقىت كېتىدۇ، ھەممىنى ئاڭلاپ تەستىقلىغاندىن كېيىن ئاندىن كۆرۈشتۈرەتتى، ئابدۇرېھىم ئەيسا ناۋادا ھاجەتكە بارسا بىر نەچچە ساقچى قوراللىق مۇھاپىزەت قىلاتتى. ئۇلارنىڭ سۆزىچە ئېيتقاندا: «ئابدۇرېھىم ئەيسانىڭ ئامانلىقىنى قوغداش» ئىكەن.

سايلام ھەيئىتى ۋە ئۇنىڭ رەھبەرلىرى يۇقۇرقىدەك شارائىتتا سايلام توغرىلىق ئاما بىلەن ئۇچرىشىپ تولۇق پىكىر ئالالمىدى. سايلام بولغان زالدا ئالدىنقى قاتاردا سېيىت ئەھمەت خوجا، چىڭ خەيجۇ، يۇجۇنيى، تاڭ شۇرۇڭ، دىڭ لىنەن، ئابدۇقەييۇم مەخسۇم قاتارلىقلار ئولتۇردى. ئابدۇرېھىم ئەيسا سايلامغا رىياسەتچىلىك قىلدى. ۋەكىللەرگە سايلام قەغىزى تارقىتىپ بېرىلدى. ھەر بىر ۋەكىل تارقىتىپ بېرىلگەن قەغەزگە ئۆزى سايلايدىغان كىشىنىڭ ئىسمىنى يېزىپ كېلىپ تاپشۇردى. شۇ ئارىلىقتا ئابدۇ باقى ئىسىملىك بىر ۋەكىل ئالدىراش كېلىپ ئابدۇرېھىم ئەيساغا: مېنىڭ سايلايدىغان

ئادىمىم ئالمىشىپ كېتىپتۇ، باشقىدىن يېزىپ كېلەي، دېگەندە ئابدۇرېھىم ئەيسا ئۇنىڭ بېلىتىنى قايتۇرۇپ بەردى. بۇ ئادەم قايتا يېزىپ كېلىپ تاپشۇرغاندا ئابدۇرېھىم ئەيسا ئۇ كىشىگە: «ئەسلى يازماقچى بولغان ئادىمىڭىزنىڭ ئىسمىنى يېزىپ كەلدىڭىزمۇ؟» دەپلا قويدى.

ئاندىن ئابدۇرېھىم ئەيسا بېلەتلەرنى تەكشۈرۈپ، ئەڭ كۆپ ئاۋازغا ئىگە بولغان دىڭ لىنەننى ھاكىملىققا، ئابدۇقەييۇم مەخسۇمنى مۇئاۋىن ھاكىملىققا ئېلان قىلىپ سايلامنى ئاخىرلاشتۇردى. دېمەك، 11 بىتىم ئاساسىدا يۈرگۈزۈلگەن دېموكراتىك سايلام، يۇقۇرقىدەك ھىلە-نەيرەڭلەر ئىچىدە ساختىپەزلىك ۋە تەھدىت بىلەن ئېلىپ بېرىلدى.

1947 - يىلىدىكى پىچان دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ ئۆتمۈشى توغرىسىدا

تېيىپ پولات

دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ تەشكىللىنىشى ۋە ئۇنىڭ مەقسىتى

1944 - يىلى قوزغالغان ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى كۈچلىرى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە ھەر تەرەپتىن قاتتىق زەربە بەردى، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى غەلىبىسىنىڭ تەسىرى، تۇرپان، پىچان، توقسۇن دېھقانلىرى ۋە زىيالىيلىرى ئىچىدە چوڭ ئويغىنىش ھاسىل قىلدى، خەلقنىڭ ئازاتلىققا بولغان ئىشەنچىسىنى زور دەرىجىدە ئاشۇردى. ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى مىللىي ئارمىيە قوشۇنلىرى ئىلگىرىلەپ ماناس دەرياسى بويىغا كەلگەندە، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىل دائىرىلىرى ئالدامچىلىق، بىخوتلاشتۇرۇش ۋاستىلىرىنى قوللىنىپ، ئۇرۇشنى توختىتىپ مەسىلىنى تىنچلىق بىلەن ھەل قىلىش ئۈچۈن سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە مەجبۇر بولدى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىلى جاڭ جىجوڭ ئەپەندى بىلەن رەخمەتجان سابىر ھاجىيوپ، ئوبۇل-

خەيرى تۆرە، ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق ئۈچ ۋىلايەت تەرەپ ۋەكىللىرى ئوتتۇرىسىدا سۆھبەت ئېلىپ بېرىلىپ، 1946 - يىل 1 - ئاينىڭ 2 - كۈنى 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىم ئىمزالاندى. شۇڭا خەلق بۇنىڭدىن بەكمۇ ئىلھاملانغان ۋە ئۈمىتۋار بولغان ئىدى. بۇ بىتىمدا: «ئۆلكىدىن تارتىپ ئاساسىي قاتلامغىچە سايلام ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق خەلق ئۆز كۆڭلىدىكى ياخشى كۆرگەن كىشىلەرنى سايلاپ چىقىش ھوقۇقىغا ئىگە. خەلق سۆز، مەتبۇئات، يىغىلىش، نامايىش قىلىش ۋە باشقا ئەركىنلىكلەردىن بەھرىمەن بولىدۇ». «ئۈچ ۋىلايەت تەرەپ ئۆزىگە دائىر جايلاردا ھەر مىللەتتىن تەركىب تاپقان قوراللىق قىسىملىرىنى ساقلايدۇ، قالغان 7 ۋىلايەتتە دېموكراتىك ئەركىن سايلام يۈرگۈزۈلىدۇ» دىگەنگە ئوخشاش ماددىلار بەلگىلەنگەن بولسىمۇ، لېكىن گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى ھەر خىل ئويۇنلارنى قوللىنىپ، بىتىمنى ئىجرا قىلمىدى، خەلق ئامىمىسى 11 بىتىمنى ھەقىقىي ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ھەققانىي تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويسا، ئۇنىڭغا قولاق سېلىشنىڭ ئورنىغا ھەر خىل قەبىھ ۋاستىلار ئارقىلىق تەھدىت سېلىپ خەلقنىڭ غەزىۋىنى تېخىمۇ قوزغىدى. يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇلار خەلقنى قورقۇتۇش ۋە باستۇرۇش جەھەتتىكى ھەربىي تەييارلىقلىرىنى كۈچەيتتى. ناھىيىمىزنىڭ مۇھىم جايلىرىغا پوتەي سالىمىز دەپ دېھقانلارنىڭ مەھسۇلات كۆپ چىقىدىغان تېرىلغۇ يەرلىرىنى مەجبۇرى ئىگەللىۋالدى، دېھقانلارغا پوتەي ياساش ئالۋىڭى سېلىپ، ئۇلارنىڭ ئۆلە - تىرىلىشى بىلەن كارى بولمىدى. 1946 - يىلى پىچان ناھىيىسىنىڭ لۈكچۈن بازىرىدا ياسىتىۋاتقان بىر پوتەي ئۆرۈلۈپ كېتىپ 6 - 7

ئادەم توپىسا ئاستىدا بېسىلىپ ئۆلدى. مۇشۇنداق خورلۇقتا كىشىلەرنىڭ چىداپ تۇرغىدەك ھالى قالمىغان ئىدى. شۇڭلاشقا گومىنداڭ ھۆكۈمەت ئورگانلىرى ۋە يەرلىك ئەمەلدارلار ئىنتايىن چىرىكلىشىپ، پارىخورلۇق، قاقتى-سوقتى قىلىش ئىشلىرى بىلەن كەڭ شۇغۇللاندى، مائارىپ ئىشلىرىغا بۇزغۇنچىلىق سېلىپ، مىللىي مائارىپنى زور دەرىجىدە ۋەيران قىلدى. ئوقۇتقۇچىلارنى سىياسىي، ئىقتىسادىي جەھەتتىن بوغۇپ ئۇلارنىڭ مۇئاشىنى تارقاتماي بېسىۋېلىپ ئۇلارنى يالىڭاچ ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويدى. مانا شۇنداق بىر قاتار زورلۇق-زومبۇلۇقلار كەڭ دېخانلار بىلەن ئىلغار ياش-زىيالىيلارنى تەشكىللىنىپ كۈرەش ئېلىپ بېرىشقا مەجبۇر قىلغان ئىدى.

مۇشۇ مەزگىللەردە پىچاندا رايونلار بويىچە ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتلار قۇرۇلۇپ ھەركەت ئېلىپ بېرىلىۋاتاتتى. ئۇلار: پىچان ياشلار تەشكىلاتى، ئۈچكۆن ياشلار تەشكىلاتى، تۈيۈق-ياڭخى ياشلار تەشكىلاتى، لەمجىن ياشلار تەشكىلاتلىرىدىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ تەشكىلاتلار كۈندىن-كۈنگە كېڭىيىپ ئۇنىڭ كۈچ دائىرىسىمۇ بارغانسېرى زورىيىشقا باشلىغان ئىدى ۋە ئادەم سانىمۇ بىر نەچچە يۈزگە يەتكەن ئىدى.

يۇقۇرقى تەشكىلاتلارنىڭ مەقسىدى:

1. 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمىنىڭ ئەمەلدە ئىجرا قىلىنىشىنى تەلەپ قىلىش ۋە ئۇنىڭ ھوقۇقلىرىنى قوغداش؛

2. بىرلىك ۋە ئىتتىپاقلىقنى ئاساس قىلغان ھالدا دېخانلارنى ئويغىتىپ خەلقنىڭ ئۈستىدىكى ئېغىر بېسىملارنى

ئازايتىش ۋە تۈگىتىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا قوزغاش ۋە تەشكىللەش؛

3. دېخانلار ئۈستىدە ئىقتىسادىي بېسىم، سىياسىي، ھەربىي تەھدىت ئىنتايىن ئېغىر بولغاچقا، ئازاتلىق، باراۋەرلىك، ئەركىنلىك ۋە دېموكراتىيە ئۈچۈن كۈرەش قىلىشتىن ئىبارەت ئىدى.

يۇقۇرقى ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتلار ئۆز مەقسەتلىرىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن ھەققانى-پىكىر-تەلەپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ 11 بىتىمنى ھەقىقى ئىجرا قىلىش يولىدا ھەركەت قىلغانسېرى، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى 11 بىتىمنى قوپاللىق بىلەن بۇزۇپ زىددىيەتنى تېخىمۇ كەسكىنلەشتۈرۈۋەتتى.

1947-يىلى 6-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا بىر تۈركۈم ئىنقىلاۋىي ياشلار، ئىنقىلاۋىي دېخانلار، كۆكيار تېغىغا توپلىنىپ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە تەييارلىق قىلدى. بۇ چاغدا پىچان ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ۋەكىل ئەۋەتىپ ياشلارنى قايتىپ كېلىشكە نەسىھەت قىلماقچى بولغاندا، ئىنقىلاۋىي ياشلار ھۆكۈمەت ۋەكىللىرىگە: «11 بىتىمنى ھەقىقى ئىجرا قىلىش؛ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى مەسئۇتنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش» قا ئوخشاش پىكىر-تەلەپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئەمما گومىنداڭ دائىرىلىرى ئۇلارنىڭ بۇ ھەققانى تەلەپلىرىگە جاۋاپ بېرىش ئورنىغا ياشلار ھەركىتىنى قالجىرلارچە باستۇرۇش تەدبىرلىرىنى قوللاندى. ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسى بىلەن ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە بىر پەيدىن ئەسكەر تۇرغۇزۇپ بۇ ئورۇنلاردىكى ئىنقىلاۋىي ياشلارنى نەزەربەنت ئاستىغا ئالدى. خەۋپلىك دەپ سانىغان كىشىلەرنىڭ ئارقىسىغا ئادەم سېلىپ قويدى.

پىچاندىكى قوراللىق قوزغىلاڭنىڭ كۆتۈرۈلىشىگە، چوڭ

يومىشچىنىڭ ما شائگۇ باشچىلىقىدىكى بىر قىسىم ئەكسىيەتچى بايلارنىڭ گومىنداڭ ھەربىيلىرى بىلەن بىرلىشىپ قىلغان مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا بۇزغۇنچىلىق سېلىشتەك قەبىھ ھەر-كەتلىرىمۇ سەۋەپ بولغان ئىدى. چوڭ پومىشچىك ما شائگۇ ئۈرۈمچىدە گومىنداڭنىڭ گارنىزون قوماندانلىق شتاۋى بىلەن ئالاقىلىشىپ، ئۇلارنىڭ تەستىقىنى ئالغاندىن كېيىن، پىچان شەھىرىدە ياشلارنىڭ ئىنقىلاۋىي ھەركىتىگە قارشى قوراللىق تەشكىلات قۇرۇپ، ئۇلارنى ھەر تەرەپلىمە نازارەت قىلىش ھەركەتلىرىنى يۈرگۈزدى. ئۇلار ئۆزلىرى قۇرغان بۇ ئەكسىيەتچى تەشكىلاتنى «زىۋېيدۇي» (ئۆز ئۆزىنى قوغداش قوشۇنى) دەپ ئاتاشتى. بۇ ئەمەلىيەتتە گومىنداڭ ھەربىي قىسىملىرى بىلەن ماسلىشىپ ھەركەت قىلىدىغان تېرورلۇق ئەترەت ئىدى. بۇ قوراللىق تەشكىلات ئۆزى بىۋاستە قولغا ئېلىپ گومىنداڭ باش شتاۋىغا تاپشۇرۇپ بەرگەن يۈسۈپ تۇردى، ئابلىز ماموت، تۇردى قېرى قاتارلىق دېخانلارنىڭ ئىز-دېرەكسىز يوقاپ كەتكەنلىكى ناھىيە بويىچە قاتتىق ۋەھىمە پەيدا قىلدى. مۇنداق ئەھۋالدا دېخانلارمۇ قوراللىنىپ ئۆزىنى قوغداشنىڭ قانچىلىك مۇھىم بولۇپ قالغانلىقىنى چۈشىنىشكە باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن دېخانلار يەر-زېمىنلىرىنى، چارۋا ماللىرىنى سېتىپ قورال-ياراق ئېلىشقا كىرىشتى. مەسىلەن: پىچان رايونىدىن ئابلا ئاكا ئۆزىنىڭ 4 كۆرۈلىك (8 مو) يېرىنى سېتىپ بىر تال مىلتىق سېتىۋالدى. لەمجىن رايونىدىن ھەمدۇللا ھېۋىپ 1500 جىڭ ساپ پاختا پۇلىغا بىر تال جېكىس مىلتىق سېتىۋالدى. ياڭخېيلىق ئىمىن شائگجاڭ نەچچە مىڭجىڭ پاختا پۇلىغا بىر تال تەخسىلىك پىلىموت سېتىۋالدۇ؛ يەنە بىر

قىسىم ئادەملەر ئالتۇن، كۈمۈچ، چارۋىلىرىغا-ئوق دورا، قورال-لارنى تېگىشىدۇ، بەزىلەر قارا مىلتىقلارنى ياسىۋالدۇ، ياكى ياسىتىدۇ. شۇ تەقلىتتە دېخانلار ئۆزىنى قوغدىغىدەك قورال-ياراققا ئىگە بولدى.

لەمجىن رايونىدىكى «ئىنقىلاۋىي ياشلار تەشكىلاتى» غا قاتناشقان لەمجىن ساقچى شۆبىسىنىڭ باشلىقى ئابلىمىت يۈسۈپ ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسى تەرىپىدىن نەزەربەنت قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئورنىغا گومىنداڭ ئۆز ئادىمى پولاتنى لەمجىن ساقچى شۆبىسىنىڭ باشلىقى قىلىپ ئەۋەتتى، پولات لەمجىنگە كېلىپلا، لەمجىن، چۇۋاڭقىر يېزىلىرىدىكى ئىلغار ياشلارنى تۇتۇش ئۈچۈن گومىنداڭ ھەربىيلىرىدىن بىر بەن ئەسكەرنى ياردەمگە ئېلىپ ھەركەت ئېلىپ باردى.

1947-يىلى 7-ئاينىڭ 8-كۈنى ئىنقىلاۋىي ياشلار ھەمدۇللا ھېۋىپ يېتەكچىلىكىدە يىغىن ئۆتكۈزۈپ ۋەزىيەتنى تەھلىل قىلدى ۋە ساقچى شۆبىسىدىكى ئىنقىلاۋىي ياشلارنىڭ ئىچكى جەھەت-تىن ماسلىشىشى بىلەن كېچىدە ساقچى شۆبىسىنىڭ قورال-لىرىنى قولغا چۈشۈرۈشنى پىلانلىدى. شۇنىڭ بىلەن بۇنىڭغا قاتنىشىدىغان ئادەملەرنى بېكىتىپ، شۇ ئاخشىمى ھەركەتكە كېلىش بىلەن يېرىم كېچىدە قاراۋۇل بىلەن ئالاقىلىشىپ ساقچى شۆبىسىگە باستۇرۇپ كىردى ۋە پولات سوجاڭنى تۇ-تۇۋېلىپ، 8 تال مىلتىق، 3 تال قىلىچ، 3 تال گىرانات، 4 ئات غەنىمەت ئېلىپ ئۆرتەڭگە چېكىنىپ كەتتى. ساقچى شۆ-بىسىنىڭ قورالىغا ئىگە بولغان بىر قىسىم ياشلار شۇ كې-چىسى خاندو ساقچى شۆبىسىگە ھۇجۇم قىلغان بولسىمۇ، خاندو ساقچى شۆبىسىنىڭ مۇداپىئە تەييارلىقى پۇختا بولغانلىقى

ۋە ئىچكى جەھەتتىن ماسلىشىدىغان ئادەم بولمىغانلىقى ئۈچۈن مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمىدى.

يۇقۇرىدىكى ھەركەتتىن خەۋەر تېپىپ ئىلھاملانغان لۈكچۈن ياشلىرى 1947 - يىلى 7 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئەخمەتنىياز باشچىلىقىدا جىددى يىغىن ئېچىپ، شۇ كۈنى كېچىدە لۈكچۈن ياشلىرى بىلەن ياڭخى كارىزدىكى ياشلار بىرلىكتە لۈكچۈن ساقچى شۆبىسىنىڭ قوراللىرىنى قولغا چۈشۈرۈشنى قارار قىلدى. 10 - كۈنىگە ئۆتەر كېچىسى لۈكچۈن ئۇيۇشما رەئىسى شېرىپبەگ قاتارلىقلار ساقچى شۆبىسىگە كېلىپ شۆڭگەن ئىبراھىم رازىيوپ بىلەن قوراللىنى تاپشۇرۇش توغرۇلۇق سۆزلەشتى. تاڭغا يېقىن ياڭخى كارىزدىكى ياشلار يېتىپ كېلىپ، ئىچكى - تاشقى جەھەتتىن ئوبدان ماسلىشىپ ھەركەت قىلىپ، ساقچىلاردىن 12 تال مىلتىق، بىر دانە تاپانچا، 8 تال قىلىچ ۋە باشقا نەرسىلەرنى غەنىمەت ئالدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ رايوندىكى ياشلارنىڭ ئادەم سانى 70 نەچچىگە يېتىپ، بىر پىلىموت، 2 ئاپتومات، 15 تال مىلتىققا ئىگە بولدى. بۇ جەرياندا بۇ ئورۇندىكى ھۆكۈمەتنىڭ ئاشلىق ئامبار قاتارلىق جايلىرىغا ھېچقانداق زىيان - زەخمەت يەتكۈزۈلمىدى. ياشلار كۆپرەك قورالغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن چەت - ياقا ئورۇنلاردىكى قوراللارنى قولغا چۈشۈرۈشنى مەقسەت قىلىپ، ئىمىن شاڭجاڭ باشچىلىقىدىكى ياڭخى - لۈكچۈن ياشلىرىدىن 70 تىن ئارتۇق كىشى بىرلىكتە 1947 - يىل 7 - ئاينىڭ 11 - كۈنى ئەتىگەندە 4 تېمىدىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە ھۇجۇم قىلىپ بىر نەچچە سائەتلىك جىددى ئېلىشىشتىن كېيىن بۇ يەرنى ئىگەللەپ، بىر

تال ئاپتومات، 5 تال مىلتىق، 2 دانە ماۋزۇر، بىر مۇنچە ئوق - دورىلارنى غەنىمەت ئالدى.

سىڭگىم ئېغىزىغا ھۇجۇم قىلىش

تۇرپان ھاكىمى ئابدۇراخمان مۇھىتى تۇرپان يېڭىشەھەر سېپىلىدىن ئاغامچا بىلەن سىيرىلىپ چۈشۈپ ئاستانىغا قېچىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۇ يەردىكى ئىنقىلاۋىي ياشلاردىن رەجەپ توختى، ئابدۇل پەرسا باشلىق 70 ئادەم 20 - 30 تال مىلتىق، 2 ئاپتومات بىلەن ئاتلىق ھەم پىيادە، قوراللىق ھەم قورالسىز ئادەملەر قوشۇلۇپ 300 دىن ئارتۇق كىشى 1947 - يىل 7 - ئاينىڭ 13 - كۈنى كۈندۈز سائەت 10 ئەتراپىدا غەرپ ۋە جەنۇپ تەرەپتىن سىڭگىم ئېغىزىدىكى گومىنداڭ يىڭگىبۇسىغا ھۇجۇم قىلدى. ئىنقىلاۋىي ياشلار قىيىنچىلىقتا چىداپ، قاتتىق جەڭ قىلىپ، قىستاپ زەربە بېرىپ گومىنداڭ ئىستىھكاملىرىغا يېقىنلاشتى. سائەت 3 - 4 لەر ئەتراپىدا پىچان ناھىيە لۈكچۈن، ياڭخى ياشلىرى ئىمىن شاڭجاڭ باشچىلىقىدا 100 دىن ئارتۇق ئادەم 66 تال مىلتىق، 2 تال ئاپتومات، بىر تەخسىلىك پىلىموت ۋە بىر قانچە گىراناتلار بىلەن قوراللىنىپ كېلىپ دۈشمەنگە شىددەتلىك ئوت ئاچتى. ئۇ چاغدا پىچان ناھىيىسىدە ئۆتەك ئېغىزىغا توپلانغان ياشلار ۋە لەمجىن ياشلىرى بولۇپ 200 دەك ئادەم چوڭ - كىچىك 40 تال ياراق بىلەن كېلىپ سىڭگىم ئېغىزىنىڭ شەرق تەرىپىدىن ھۇجۇم قىلغان ئىدى. جەڭ جەريانىدا ياشلارنىڭ بەزىلىرى مەردانىلىق بىلەن كۆكرەك كېرىپ چىقىپ، شىبەن تاشلارنى

كوتۇرۇپ بېرىپ ياكى توقۇم ـ ئۈچۈلۈقلارنى ھۆل قىلىپ پوتەيىنىڭ
ئوت ئېغىزلىرىنى توساپ، ئوت كۆچىنى توختاتماقچى بولۇشتى.
چۈنكى بۇلاردا پارتلاتقۇچ دورا بولمىغانلىقتىن پوتەيلەرنى پارتلىتىپ
بۇزۇپ تاشلاش ئىمكانىيىتى بولمىدى. ئاخىرى جەڭ كېچىچە
داۋام قىلىپ بېرىم كېچىلەردە دۈشمەن ئىستىھكاملىرىغا يېقىنلاشقان
ياشلار 2 گىراناتنى قوشلاپ ئېتىش بىلەن پوتەيىنى پارتلىتىۋەتتى.
كۈندۈز ۋە كېچىدىكى جەڭلەردە ھەر ئىككى تەرەپتىن ئوق تېگىپ
ئۆلۈش ئەھۋاللىرى بولۇپ تۇردى. ئىنقىلاۋىي ياشلاردىن ئەۋەيدۇللا
روزى تاڭ ئېتىشقا يېقىنلاشقاندا، دەل پوتەيىنىڭ تۆشۈكىنى نى-
شانلاپ ئاپتوماتتىن شىددەتلىك ئوق ياغدۇرغاندىن كېيىن،
گومىنداڭ تەرەپتىن ئومۇمى يۈزلۈك ئوق ئېتىش توختىدى.
ئاندىن پوتەي ئۈستىگە گومىنداڭ تەرەپتىن بىر ئادەم چىقىپ
ئاق بايراق كۆتەردى. ئۇرۇش تەجرىبىسى بولمىغان ياشلاردىن
بىرسى دەرھال ئوق چىقىرىپ ئۇنى ئېتىپ تاشلىدى. شۇنىڭ
بىلەن گومىنداڭ ئەسكەرلىرى يەنە ئوق ئېتىشقا باشلىدى.
1947 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى جەڭ جىددى داۋام
قىلىۋاتاتتى. ئەتىگەن سائەت 6 لەردە (كۈن يېڭى چىقىۋات-
قان ۋاقىتتا) تۇرپان، يەنى ئۇرۇش رايونىنىڭ غەربىي تەرىپى-
دىن نەچچە يۈز ئاتلىق قوراللىق ئادەم ئاق بايراق كۆتەرگەن
ھالدا يېتىپ كەلدى. ئۇرۇش قىلىۋاتقان ياشلار مەزكۇر ئا-
دەملەرنى «توخسۇن تەرەپتىن ياردەمگە كەلگەن ياشلار بولسا
كېرەك» دەپ ئويلاپ خاتىرجەم تۇرۇشقاندا ھېلىقى ئاق باي-
راق كۆتەرگۈچىلەر يېقىن كېلىۋېلىپلا، پىلىموتلىرىدىن ئوق
چىقىرىپ ئىنقىلاۋىي ياشلارغا قاتتىق ھۇجۇم قىلدى. ئىنقىلاۋىي
ياشلار ئامالسىز چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. تۇرپان تەرەپتىن

كەلگەن گومىنداڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى بۇ پىيادە ياشلارنى
قوغلاپ يۈرۈپ 100 دىن ئوشۇق ئادەمنى ئۆلتۈردى. شەرق
تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىۋاتقان لەمجىن ۋە سىڭگىم ياش-
لىرى كەسكىن جەڭ قىلىۋاتقاندا قۇمۇلدىن ئاپتو ماشىنا
بىلەن ياردەمگە كەلگەن گومىنداڭ ئەسكەرلىرى بىر قانچە
پىلىموتتىن تەڭ ئوق ياغدۇرۇپ ئارقا تەرەپتىن ھۇجۇم قىلدى.
شۇنىڭ بىلەن ئۇلارمۇ چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. تۇرپان
تەرەپتىن كەلگەن گومىنداڭنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى ئېغىزنىڭ
غەرب تەرىپىدە ئۇرۇشىۋاتقان ئىنقىلاۋىي ياشلارنى چېكىندۇر-
گەندىن كېيىن، ئېغىزنىڭ ئىچىگە كىرىپ لەمجىن ياشلىرىغا
قوغلاپ زەربە بېرىشكە باشلىدى. سىڭگىمدىكى مەتنىياز دىگەن-
نىڭ قورۇسىدا توپلىنىپ تۇرغان ياشلارغا قورشاپ ھۇجۇم
قىلغاندىن كېيىن، ھەر ئىككى تەرەپتىن خېلى نۇرغۇن ئادەم
ئۆلدى. ئاخىر ئىنقىلاۋىي ياشلاردىن كېرەم ھاپىز دۈشمەنىنىڭ
ئالدى تەرىپىدىن ئوق ئېتىپ دۈشمەن مۇھاسىرىسىنى بۇزۇپ،
مۇھاسىرىدە قالغان بىر مۇنچە ئىنقىلاۋىي ياشلارنى قۇتقۇزۇ-
ۋالدى. ئۆزىنىڭ پۇتىغا ئوق تېگىپ كەتكەن بولسىمۇ قەي-
سەرلىك بىلەن جەڭ قىلىپ، مۇھاسىرىدىكىلەر مۇھاسىرىنى
يېرىپ چىقىپ كەتكىچە دۈشمەنگە ئوق ئېتىپ تۇرۇپ ئاخىر
مەرتلەرچە قۇربان بولدى.

چىقتىمدىكى جەڭ

1947 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى پىچان ۋە
چىقتىم ياشلىرىدىن 30 نەچچە ئادەم مەڭلىك باقى ئاسقال،

نىياز ئالتۇنچى، رىبانوف (رۇس)، سۇلايمان بوجاڭلارنىڭ باشچىلىقىدا 7 قۇدۇق (چىڭ - جىڭزا) ئەتراپىدىكى بىر داۋاندا مەھكەم ئىستىھكام ياساپ، قومۇل تەرەپتىن كېلىدىغان گومىنداڭ ئەسكەرلىرىگە توساپ زەربە بېرىش ئۈچۈن تەييارلىق كۆرمەكتە ئىدى. تۇيۇقسىز كەلگەن بىر ماشىنا گومىنداڭ ئەسكىرى ياشلار تەرىپىدىن پۈتۈنلەي دېگىدەك يوقىتىلغان بولسىمۇ، كەينىدىن كەلگەن 4 ماشىنا گومىنداڭ ئەسكىرى بىر قانچە پىلىموت بىلەن ھۇجۇم قىلغانلىقتىن ئىنقىلاۋىي ياشلار چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. بۇ جەڭدە سۇلايمان بوجاڭ، نىياز ئالتۇنچىغا ئوق تېگىپ قازا تاپتى.

1947 - يىل 7 - ئاينىڭ 16 - كۈنى چىقتىم يېزىسىدىكى ياشلار نەنخۇلىدىكى قورغانغا ئورۇنلاشقان بىر لىيەن گومىنداڭ ئەسكىرىگە ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن تەييارلىق كۆردى ۋە ئاز كۈچ بىلەن يولدا كېلىۋاتقان ئىككى بىرونوۋىك ماشىنىسىنى توساپ زەربە بەردى. لېكىن كۈچ ئاجىزلىق قىلغاچقا كۆكياردا توپلىنىپ تۇرغان پىچان ياشلىرىدىن ۋە سىڭگىم ئېغىزىدىن چېكىنىپ خاندو يېزىسىغا كەلگەن پىچان، لەمجىن ياشلىرىدىن ياردەم تەلەپ قىلىپ خەت بىلەن مەخسۇس ئادەم ئەۋەتتى.

بۇ ۋاقىتتا پىچان ياشلىرى كۆكيارغا توپلىنىپ ئۇرۇش تەييارلىقىنى قىلىۋاتاتتى. شۇ چاغدا تۇرپان تەرەپتىن كەلگەن گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ لەمجىندىن ئۆتۈپ پىچانغا قاراپ ماڭغانلىق خەۋىرى يېتىپ كېلىدۇ. ياشلارغا يېتەكچىلىك قىلغۇچىلار يىغىن ئېچىپ، پىچان يولىدا توساپ زەربە بېرىشنى قارارقىلىدۇ ۋە 400 گە يېقىن ئادەم بىلەن يۈرۈش قىلىپ، لەمجىن

يولىدىكى تۆشۈك تاققا كەلگەندە گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ بۇ يەردىن ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى بىلىدۇ. ئاندىن كېيىن بۇلار مەسلىھەتلىشىپ كەينىدىن قوغلاپ زەربە بېرىش پىكرىگە كەلگەن بولسىمۇ، يەنە بۇنداق قىلىشتىن زىيان تارتىپ قېلىشنى ئويلاپ توختاپ قالىدۇ. شۇ ئارىدا چىقتىمدىن ئەۋەتىلگەن ئادەم يېتىپ كېلىپ ئەھۋالنى مەلۇم قىلىدۇ، بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ 700 دەك ئادەم تەشكىللىنىپ تاڭ ئاتقۇچە چىقتىمدىكى مەڭلىك ئاسقالىنىڭ كارىزىغا يېتىپ بارىدۇ. ياشلار 3 يىگىتقا بۆلۈنىدۇ. ھەر بىر يىگىتقا 30 تالدىن قورال، 40 دانىدىن گىرانات تەقسىم قىلىنىدۇ ۋە شەرق، غەرپ، جەنۇب ئۈچ تەرەپتىن قورغاننى قورشاش باشلىنىدۇ. قورغان ئۈچ قەۋەت مۇستەھكەم مۇداپىئەلەنگەن بولۇپ، ئۇنى ئېلىش ئاسان ئەمەس ئىدى. كۈندۈزى ھۇجۇم قىلماي، كېچىسى ھۇجۇم قىلىشقا توغرا كېلەتتى. شۇڭا كېچىسى ھۇجۇم قىلىش پىلانلاندى. يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇلارنى تېچلىق بىلەن تەسلىم بولۇشقا ئۈندەپ كۆرۈش ئۈچۈن بىز تەرەپتىن ۋەكىل كىرگۈزۈپ باقساق، بۇ فاشىستلار بارغان ۋەكىلىمىزنى تۇتۇۋېلىپ ئېتىپ تاشلىدى. شۇ ئارىدا پىچاندىن گومىنداڭ ئەسكەرلىرى كېلىۋاتقانلىقى توغرىسىدا خەۋەر كېلىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن پىلان ئۆزگىرىپ كۈندۈزى ھۇجۇمغا ئۆتۈش قارار قىلىندى. قورغانغا چىقىش ئۈچۈن، ئاغامچا، ياغاچلاردىن شوتا ياساپ تۇرغان مەزگىلدە گومىنداڭ ئەسكەرلىرى يېتىپ كېلىپ غەرپ تەرەپتىن ھۇجۇم باشلىۋەتتى، گومىنداڭ ئەسكەرلىرى پىلىموت ۋە زەمبىرەك قاتارلىق ئېغىر قوراللار بىلەن ئىستىراتېگىيىلىك جايغا ئورۇنلىشىۋالغان ئىدى، سان جەھەتتىنمۇ ئۈستۈن تۇراتتى.

بۇنداق ئەھۋالدا ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە تەييارلىنىۋاتقان ياشلار ئىلاجسىز چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. گومىنداڭ ئەسكەرلىرى ھۇجۇمنى شەرققە يۆتكىگەندە شەرقتىكىلەرمۇ چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. جەنۇپ تەرەپكە ئىككى بىرووۋنوك ماشىنا ۋە 200 دىن ئوشۇق ئەسكەر ھۇجۇم قىلدى، ياشلار بۇ بىرووۋنوك ماشىنىنى زەخىملەندۇرۇپ توختىتىپ قويغان بولسىمۇ، لېكىن ئوق ـ دورا ئاز قالغانلىقتىن بۇ تەرەپمۇ چېكىنىشكە توغرا كەلدى. ئۇرۇشقا قاتناشقانلارنىڭ كۆپ قىسمى ھەر قايسى تەرەپلەرگە چېكىنىپ كەتتى، ئاخىر 70 دەك ئادەم كۆكيارغا توپلىنىپ بىر كۈن دەم ئېلىۋالغاندىن كېيىن تەييارلىق ئىشلىرىنى پۈتكۈزۈپ، تارقاپ كەتكەنلەر يېغىلىپ بولغاندىن كېيىن ھەممىسى قوشۇلۇپ چالقان تېغىغا چىقىپ كەتتى (كۆكيار پىچان ياشلىرى توپلانغان جاي، چالقان تېغى تۇرپان ياشلىرى توپلانغان جاي).

قوزغىلاڭ مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتى پىچان دائىرىسىدە تۆۋەندىكىچە تەدبىرلەرنى قوللاندى:

1. دېموكراتىك سايلامدا خەلق تەرىپىدىن سايلانغان يېزا ـ كەنت باشلىقلىرىنى خىزمەتتىن ئېلىپ تاشلاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ھەرقايسى جايلاردىكى ئەكسىيەتچى كۈچلەرگە ۋەكىللىك قىلىدىغان زومىگەرلەرنى يېزا ھاكىمىيەت بېشىغا قايتا ئولتۇرغۇزدى. ئۇلار ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ، خەلقنى قورقۇتۇپ قاقتى ـ سوقتى قىلدى. گومىنداڭنىڭ قوراللىق ساقچى، ھەربىي قىسىملىرىغا ماسلىشىپ چىقىم بولغان ئات ـ ئۇلاقلارنى تۆلىتىش، قورال ـ ياراقلارنى يىغىۋېلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چىقاردى.

بۇ باھانە بىلەن نۇرغۇن مال ـ مۈلۈك توپلاپ، ئىقتىسادىي جەھەتتىن ئاممىنى تالان ـ تاراج قىلدى.

2. ناھىيەدە تۇرپان ناھىيىلىك ھۆكۈمىتىنىڭ، گومىنداڭ ھەربىيلىرىنىڭ قوللىشى ھەم پىلانلىشى بىلەن «جىما ئىۋەن» قۇرۇپ، خەلقنى تەقىپ ئاستىغا ئالدى. ھەر بىر رايون، يېزىلاردا زۇڭ جىما، باۋلاردا باۋجىما، ھەر بىر ئون ئائىلىگە مىسا ياكى جاجىسا دېگەنناملار بىلەن ئادەم بېكىتتى. بۇنىڭدىن باشقا يوشۇرۇن ئىشپىيونلارنى قويدى، ئۇنىڭ سىرتىدا لەمجىن، چۇۋاڭگىر يېزىلىرىدا «شاپتۇل»، «گاڭبى»، «خۇيىڭ»، «بىتو» قاتارلىق مەخپىي ئىسىملىك بىلەن 40 تىن كۆپرەك ئىشپىيونلارنى ئورۇنلاشتۇردى. بۇ ئىشپىيونلۇق تورلىرى ياشلىرىمىزنى تىزىملاش، قورال ـ ياراقلارنى تىزىملاش، ياشلار مىنگەن ئاتلارنى تىزىملاش، خەۋەر يەتكۈزۈش، ھەتتا ياشلارنى تۇتۇپ بېرىش قاتارلىق ۋەھشىلىكلەرنى قىلدى. ئۇلارنىڭ قولىغا چۈشكەن قارا ئىسىملىك 300 دىن ئارتۇق بولۇپ، ئىسىملىكتىكى بەزى كىشىلەر ئۆلتۈرۈلدى. مەسىلەن: «جىماتۇەن» باشلىقى نوھ ئەۋەيت ئاكىسىنىڭ ئوغلى ياش دوختۇر خالىق ھەمدۇللا ۋە ھەمدۇللا سۇلتان، ھوشۇر باي قاتارلىقلارنى تۇتۇپ بەرگەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئاشكارا، بەزىلىرى مەخپىي ھالدا ئۆلتۈرۈلدى. خەلقنىڭ قولىدىكى نۇرغۇن قورال ـ ياراق ۋە ئاتلارنى يىغىۋالدى.

قورچاق ناھىيىلىك ساقچى ئورگىنىنى ۋە رايون يېزىلاردىكى ساقچى شۆبىلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ئەشەددىي زومىگەرلەرنى ناھىيىلىك ساقچى ۋە شۆبە ساقچىلارغا باشلىق قىلىپ تەيىنلىدى. زومىگەر، پومىشچىكنىڭ ئائىلىسىدىن كېلىپ

چىققان قىسمەن ئەكسىيەتچى ياشلارنى ساقچىلىققا قوبۇل قىلىپ «جىساتۇەن»، باۋجاڭلار بىلەن يېقىندىن تىل بىرىكتۈرۈپ، ئىلغار ياشلارنى تۇتۇپ قاماش، سوراق قىلىش ئىشلىرىنى جىددىيلەشتۈرۈش بىلەن ئىنقىلاپقا قاتناشقان نۇرغۇنلىغان ياشلارنى (90 دىن ئارتۇق) ساقچى شۆبىلىرىگە، ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىغا ۋە تۇرپان ناھىيىسىنىڭ تۈرمىلىرىگە سولىدى. بەزىلىرىگە مۇددەتلىك ۋە مۇددەتسىز قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلدى، بەزىلىرىنى تۈرمىچى تۈرمىسىگە ئەۋەتىپ بەردى، بەزىلىرىنىڭ كاللىسىنى كېسىپ كوچىغا ئېسىپ قويدى. مەسىلەن، لەمجىن ياشلىرى ۋە ناھىيە ياشلىرىنىڭ مۇنەۋۋەر يېتەكچىسى يۈسۈپ تالىپنى تۇتۇۋېلىپ ئۆلتۈرۈپ بېشىنى كېسىپ لەمجىن رايونى ۋە پىچان بازىرىغا بىر قانچە كۈن ئېسىپ قويۇپ خەلقنىڭ يۈرىكىنى ئەزدى. ناھىيىلىك ساقچى دائىرىلىرى تۇتقۇن قىلىنغان ياشلارنى گومىنداڭ ھەربىي دائىرىلىرىگە ئۆتكۈزۈپ بەردى.

پىچاندىكى بىر يىلىك گومىنداڭ ئەسكىرىدىن باشقا، تۇرپاندىن ئاتلىق ئەسكەر باشلاپ كېلىپ، لۈكچۈن، لەمجىن رايونلىرىدا بىر پەي ئەسكەر تۇرغۇزۇپ رايون، يېزا-تاغلارغىچە كەڭ كۆلەمدە باستۇرۇش ئېلىپ باردى. مەسىلەن: پىچاندىكى گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ يىڭجاڭى ۋاڭ رېن ياۋ، باۋجېخېڭلارنىڭ باشچىلىغىدىكى تېرورچىلار قورچاق ناھىيىلىك ساقچىدىن ئۆتكۈزۈۋالغان 16 نەپەر ئىنقىلاپچىنى ۋەھشىلەرچە قىيىن-قىستاققا ئېلىپ، مۇئاۋىن ھاكىم خېلىل ئىبراھىمنىڭ بارماقلىرىنىڭ ھەممىسىگە قومۇش مىق قاققان، جان يېرىگە قىل تىققان، ئۇزۇن ئورۇندۇققا تېڭىپ، يوتىسىغىچە باغلاپ،

7-10 چە خىش قىستۇرۇپ ماڭالماس قىلىپ، ئۆمىلەپ ماڭىدىغان ھالغا چۈشۈرۈپ قويغان. بەزىلەرنىڭ بەدىنىگە تۆمۈرنى قىزىتىپ يېقىپ، «ئەخمەت ئەپەندىلەر نېمە دېدى؟!»، «نېمە قىلماقچىدىڭلار؟» دەپ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي رەھبەرلىرىگە چېتىپ ئۆزلىرىنىڭ مۇددىئاسى بويىچە ئىقرا قىلدۇرماقچى بولغان، ئۇلار ھەر قانچە قىينىسىمۇ «بىلمەيمەن» دىن باشقا جاۋاپ ئالالمىغان. يۈسۈپ باقى، ياسىن رېقىپ قاتارلىق يولداشلار ئەكسىيەتچىلەرگە قارشى شېئىر ۋە شوئارلارنى تۈرمە تاملىرىغا قېنى بىلەن يېزىپ ئاخىرغىچە كۆرەش قىلىش ئىرادىسى ۋە جاسارىتىنى نامايەن قىلغان. ئىنقىلاۋىي ياشلارنى بويسۇندۇرالمىغان جاللاتلار 1947-يىل 9-ئاينىڭ 17-كۈنى ئەتىگەندە شەھەردە ھەربىي ھالەت يۈرگۈزۈپ تۈرمىدە قامىلىپ ياتقان مۇئاۋىن ھاكىم خېلىل ئىبراھىم، باش كاتىپ ھېبىبۇللا ئامۇر، ناھىيىلىك ساقچى قەپتىشى يۈسۈپ باقى، لەمجىن ساقچى شۆبە باشلىغى ئابلىمىت يۈسۈپ، خاندۇ ساقچى شۆبە باشلىغى مۇھەممەت قاسىم، ناھىيىلىك ساقچى خادىمى زەپەر خېۋىر، ئوقۇتقۇچى ياسىن رېقىپ، لۈكچۈن ساقچى جەكچىسى ئېلى پولات، ناھىيىلىك ساقچى جەكچىسى ئۆمەر ھەسەن، دېخانلاردىن ھوشۇر باي (پىچان ماچاڭلىق)، مەڭلىك ئاسقال (پىچان چىققىتىملىق)، بارات ئاخۇن (ناھىيىلىك ساقچى خادىمى)، ھامۇت ئاكا (لاپچانلىق) دېخان، سېيىت ھامۇت (پىچان خاندو يېزىسىدىن)، ئىمىن ئېلى (پىچانلىلىق دېخان) قاتارلىق 16 نەپەر ئىنقىلاپچىنى پىچان بازىرىنىڭ غەربىي تەرىپىدىكى غولغا ئېلىپ بېرىپ، پىلىمۇت بىلەن ئوققا تۇتۇپ ئۆلتۈردى. بۇنىڭغىمۇ

قائىدە قىلمىغان ۋەھشى قانخور جاۋىڭجاڭ تاپانچىسى بىلەن يەنە بىر قېتىمدىن ئېتىپ پۇخادىن چىققان بولدى. يۇسۇپ ناۋايغا مۇددەتسىز قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلىنىپ يەرلىككە ئۆتكۈزۈپ بەردى. چىقتىمدا ۋاڭ يىڭجاڭ باشچىلىقىدا بىر تۈركۈم ئەسكەرلەر بىگۇنا كىشىلەرنى (ئېتىزدا ئەمگەك قىلىۋاتقان ۋە يولدا كېتىۋاتقان) تۇتۇپ ئۆز ئادىمى ۋاڭ پەيجاڭ، چىقتىملىق توختى جىسا ۋە ۋاڭلارغا تاپشۇرۇپ بېرىدۇ. ئۇلار باقىدىكى كونا كارىز قۇدۇق بېشىغا ئەپكېلىپ ئەرشىدىن باشلاپ 18 نەپەر كىشىنى بوغۇزلاپ قۇدۇققا تاشلىۋەتتى. ھەتتا چىقتىم يېزىسىدىن پىچانغا ئۇن تارتقىلى كېلىۋاتقان بىر نەپەر دېھقان ئايالنى يول ئۈستىدىلا ئېتىپ تاشلىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، پىچان ئەتراپىدىكى ۋە بازىرىدىكى ئابدۇشۈكۈر قازى، يۇسۇپ تۇردى، لۈكچۈن رايونىدىن ھەمدۇل قارى، ئەنەس سادىق، يولۋاس غوجەك، تۇرنىياز قاغا قاتارلىق 17 كىشىنى گومىنداڭ ئەسكەرلىرى تۇتۇۋېلىپ ئىزسىز يوقىتىۋەتتى. چىقتىم، تاغ بولى، يەنچى، ئۆتەك ئېغىزى قاتارلىق تاغلىق جايلاردا تازىلاش ئېلىپ بېرىپ، ئوقۇتقۇچى شانىياز توختى، توختى كىگىزچى، ئابدۇل تاھىر سېتى، مەخلىك قاتارلىق 7 كىشىنى ئېتىپ ئۆلتۈردى. بۇنىڭ ئىچىدە شانىياز توختى دېگەن ئوقۇتقۇچىنى ئاتقاندىن كېيىن، بېشىغا يەنە قىلىچ بىلەن چېپىپ ئادەم تونۇغۇسىز قىلىۋېتىشتى. ئومۇمەن، گومىنداڭ جاللاتلىرى تۈرلۈك يوللار بىلەن ئازاتلىق ئۈچۈن كۆرەش قىلغان بىگۇنا قېرىنداشلىرىمىزدىن 80 نەپەر كىشىنى ئۆلتۈرۈپ تۈگىمەس قان قەرزگە بوغۇلدى.

ياشلار ئىنقىلاۋىنىڭ غوللۇق كۈچلىرى ئاساسەن ئىلغار

مائارىپچىلار ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتكەن ئەكسىيەتچى گومىنداڭ دائىرىلىرى ۋە ئەكسىيەتچى كۈچلەر مەكتەپلەرنىڭ مۇدىرلىق ۋەزىپىلىرىنى جاھىل، مۇتەئەسسىپ جىنجاڭ، شاڭجاڭ، باۋجاڭلارغا تۇتقۇزۇپ، ئىنقىلاپقا قاتناشقان زىيالىيلارنى، ئوقۇتقۇچى، مۇدىرلارنى مائارىپ سېپىدىن قوغلاپ چىقاردى. شۇنىڭ بىلەن نۇرغۇنلىغان مەكتەپلەر تاقالدى. بەزى مەكتەپلەر گومىنداڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرىنىڭ ئاتخانىسىغا ئايلاندى. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئىش ھەققىنى ۋاقتىدا بەرمىدى، خىيانەت قىلدى. سىياسى، ئىقتىسادىي جەھەتتىن بوغدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ياشلارغا تۈرلۈك يوللار بىلەن «مىلتىق تۇتۇپسەن»، «ئات مىنىپسەن» دېگەن بوھتانلارنى چاپلاپ، مىنگەن ئاتلارنى ئىگىسىگە قايتۇرغان تۇرۇقلۇق ئېغىر باھادا تۆلىتىپ نۇرغۇنلىغان ياشلارنى كۈن كەچۈرەلمەس قىلىپ قويدى، بەزىلىرى يۇرت - ماكانلىرىنى تاشلاپ چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. دېرەكسىز يوقالغان، ئاشكارا ئۆلتۈرۈلگەنلەرنىڭ ئائىلە تەۋەلىرىنى ئېغىر ئىقتىسادىي، سىياسىي زىيانغا ئۇچرىتىپ، ئۇلارنىڭ يۈرىكىدە ساقايماس جاراھەت قالدۇردى. شۇنداق بولسىمۇ، زۇلۇمغا قارشى كۈرەش قىلىپ ئازاتلىقنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن قوزغىلاڭ كۆتەرگەن ياشلاردىن قۇربان بولغانلار ۋە ھايات قالغانلار ئۆزىنىڭ ۋەتەن، خەلق ئالدىدىكى شەرەپلىك بۇرچىنى ئادا قىلدى.

شىنجاڭ تىنچ ئازات بولۇشىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھەربىي قىسىملىرىنىڭ قارا شەھەر ۋە كۇچاردا يۈرگۈزگەن بۇلاڭچىلىقى

1949 - يىل 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى شىنجاڭ تىنچ ئازات بولغاندىن كېيىن بىر قىسىم ئەكسىيەتچى ھەربىي قىسىملار ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشىلىق كۆرسىتىپ قۇمۇل، پىچان، قارا شەھەر، كۇچار قاتارلىق جايلاردا بىر قاتار بۇلاڭچىلىق ۋەقەلىرىنى تۇغدۇردى. مەن بۇ ماقالىدا قارا شەھەر ۋە كۇچاردا بولغان بۇلاڭچىلىق ۋەقەسىنى يەنجى ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ كادىرى ۋۇ جياۋرۇي، قورچاق شيەنجاڭ ما ۋېنخۇەن، سىياسىي كېڭەش ئەزاسى مۇھەممەت داموللا، مۇھەممەت روزى ھۈسەنباي، سودىگەر مەتتەمباي قاتارلىق كىشىلەرنىڭ تەمىنلىگەن ماتېرىياللىرىغا ئاساسلىنىپ رەتلەپ چىقىپ كىتاپخانلارنىڭ پايدىلىنىشىغا سۇندۇم. تولۇق بولمىغان تەرەپلىرىنى كىتاپخانلارنىڭ تولۇقلىشىغا ھاۋالە قىلىمەن.

قارا شەھەردە بولغان بۇلاڭچىلىق

1949 - يىل 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىپ 9 كۈن ئۆتكەندە، يەنى 1949 - يىل 10 - ئاينىڭ 4 - كۈنى قارا شەھەردە بۇلاڭچىلىق ۋەقەسى يۈز بەردى. بۇ نوقۇل ھالدا مال - دۇنيا بۇلاپ ئېلىش ئۈچۈنلا بولماستىن، بەلكى شىنجاڭنىڭ تىنچ ھەقىقەتكە قايتىپ خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنى قارشى ئېلىشتىن ئىبارەت ئاساسىي ئېقىمغا بۇزغۇنچىلىق قىلىش ئۈچۈن بىر قىسىم گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تەرىپىدىن مەقسەتلىك ھالدا قىلىنغان جىنايى ھەركەتتىن ئىبارەت.

گومىنداڭ ھەربىي دائىرىلىرى قارا شەھەرنى ئەزەلدىن ئىستراتېگىيىلىك مۇھىم ئورۇن كۆرۈپ، كۈچلۈك سىياسىي ۋە ھەربىي ئاپپاراتلىرىنى قۇرغاندىن تاشقىرى، جۇڭ زۇيسىن قوماندانلىقىدىكى 128 - ئاتلىق بىرىگادىنىڭ بىرىگادا شىتابىنى شۇ يەردە تۇرغۇزغان ئىدى. بۇ بىرىگادىغا تەۋە قىسىملارنى بولسا قارا شەھەرنى چۆرىدىگەن ھالدا بۆگۈر، خوشۇت، خوتۇنسۇمبۇل، كورلا، كۆمۈش قاتارلىق جايلارغا ئورۇنلاشتۇرغاندىن تاشقىرى، قارا شەھەرنىڭ ئۆزىدە يەنە بىر پولك ئاتلىق ئەسكەر تۇرغۇزغان ئىدى. بۇ ئاتلىق پولك قاراشەھەر ئايرودرومىدا تۇراتتى. بازار ئىچىدە بىر باتالىيون ئەسكەر تۇرغۇزغاندىن تاشقىرى، يەنە 200 كىشىلىك ئامانلىق ساقلاش ئەترىتىمۇ قۇرغان ئىدى.

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 26 - كۈنى ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ ئاتلىق 5 - كورپۇس كوماندىرى ماچۇڭشياڭ بىلەن 78 - دىۋىزىيىنىڭ كوماندىرى يې چېڭلار

ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى تۇرۇپ چەتكە قېچىش يولىدا ئىلگىرى - ئاخىر قارا شەھەرگە كېلىپ چۈشتى. ئۆلكىلىك خۇيزۇ ئۇيۇشما رەئىسى ماگوبېي قاتارلىقلارمۇ ئۇلارغا ئەگىشىپ كەلگەن ئىدى. شۇ چاغدا گومىنداڭ دائىرىلىرى ئەسكەرلەرگە تەمىنات يەتكۈزۈپ بېرەلمىگىنىگە يېرىم يىلدىن ئاشقان ئۇنىڭ ئۈستىگە تاۋۇز چاغىنى بارغانسېرى يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان بولغاچقا ئەسكەرلەر چاغان تەييارلىقى ئۈچۈن باش قاتۇرۇشىۋاتاتتى.

ماچىڭشياڭ، يېڭىلار كېلىپلا 128 - بىرىگادا شىتاۋىغا چۈشتى ۋە 3 كۈن تۇرغاندىن كېيىن 9 - ئاينىڭ 29 - كۈنى جەنۇپقا ئۆتۈپ كەتتى. بىرىگادا كوماندىرى جۇڭ زويىنمۇ ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى جاھىللاردىن ئىدى. ئۇ 9 - ئاينىڭ 27 - كۈنى باي ناھىيىسىدىكى ئاتلىق ئەسكەرلەر پولكىنىڭ كوماندىرىنى چاقىرتىپ كېلىپ، ئۆز ئورنىغا دەيلى لۈيجاڭلىققا بەلگىلەپ قالدۇرغاندىن كېيىن، شىنجاڭ گارنىزون باش قوماندانلىق شىتاۋىدىن قارا شەھەر كۆۋرۈكىنى ياسىتىش ئۈچۈن بېرىلگەن 7000 سەر تەڭگىنى چۈنتىكىگە سېلىپلا، ماچىڭشياڭ، يېڭىلارغا ئەگىشىپ چەتكە قاچتى.

دەيلى لۈيجاڭ ئۇلارنى ئۈزىتىپ يولغا سېلىۋېتىپلا قارا شەھەر بازىرىدا ئۆز نامىدىن: «ئەسكەرلەرنىڭ چاغانلىقىغا پۇل يىغىپ بەرمىسەڭلار بولمايدۇ، قالايمىقانچىلىق تۇغدۇرسا ئۇ چاغدا بىز توسيالماي قالىمىز» دەپ گەپ تارقىتىدۇ. بۇ گەپ ئارقىلىق ئۇ بىر تەرەپتىن، خەلقنى قورقۇتۇپ بىر مۇنچە پۇل يىغىۋېلىشنى مەخسەت قىلغان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئەسكەرلەرنىڭ بۇلاڭچىلىق قىلىشىنىڭ يېشىل چىرى-

غىنى ياققان ئىدى. شۇنىڭ بىلەن قارا شەھەردە: «دەيلى لۈيجاڭ، ئەسكەرلەر قالايمىقانچىلىق تۇغدۇرسا مەنمۇ توسيالمايمەن، دەپتۇ» دېگەن گەپ تارقالغاندىن كېيىن، ۋەھىمىگە چۈشكەن خەلق، ئەسكەرلەرنىڭ بۇلاڭچىلىق قىلماسلىقى ئۈچۈن پۇل يىغىش قىلىشقا باشلايدۇ. تۇڭ يېۋن دورىخانىسى پۇل يىغىپ ھەربىيلەرگە سوغا قىلىدۇ. شۇي كېمىڭ باشلىق سودا - تىجارەتچىلەرمۇ پۇل توپلاپ سوغا تەقدىم قىلىدۇ.

خوشۇتنىڭ موڭغۇل مەمۇرى ئەمەلدارى ساخەنزالىڭ يالغۇز ئۆزىلا 16 يامبۇ سوغا قىلىدۇ. بېرىلگەن سوغاتلار خېلى كۆپ بولسىمۇ، لېكىن ھەقىقەتكە قايتىشقا بۇزغۇنچىلىق قىلغۇچى ئەكسىيەتچى ھەربىيلەر نىيىتىدىن قايتمايدۇ.

10 - ئاينىڭ 4 - كۈنى كەچتە 128 - بىرىگادا شىتاۋىدىكى لى سەنمۇ ۋە ليەنجاڭ يەن شۇخۇالارنىڭ باشلامچىلىقىدا ھەربىيلەرنىڭ قوراللىق بۇلاڭچىلىقى ئومۇمى يۈزلۈك باشلىنىدۇ.

ئۇلار شۇ كېچىسى توپ - توپ بولۇشۇپ قارا شەھەردىكى ئاتاقلىق سودا دۇكانلىرىدىن ماخۇكېي، خې شىڭشاڭ، ۋاڭ يۇداۋ ئاخۇننىڭ سودا دۇكىنى، مەتتەمباينىڭ گەزمال - چاي دۇكىنى، مەھەممەت خېلىلنىڭ گەزمال دۇكىنى، ماشىنجۇ، نى شۇسەن، روزەمباي، لىيۇۋېنسەيلەرنىڭ سودا دۇكانلىرى قاتارلىق 30 دىن ئارتۇق سودا دۇكانلىرىنى بۇلاپ، ئاندىن ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈۋېتىدۇ ھەم دۇكان ساقلاۋاتقانلاردىن پەيزۇللانى ۋە 16 ياشلىق ئىنىسى ئەخمەتنى ئېتىپ ئۆلتۈرىدۇ. خۇدابەردى ئاخۇننى ئېسىپ قويۇپ ئۇرۇپ، پۇتىنى سۇندۇرۇپ تاشلايدۇ.

ئۇندىن باشقا، ئاتلىق پولك ئەسكەرلىرى ياش قىز-ئاياللاردىن بىر قانچىسىنى بولاپ ئەپكېتىپ نۆۋەتلىشىپ باسقۇنچىلىق قىلىشى نەتىجىسىدە 2 قىز ئۆلۈپ كېتىدۇ، 2 قىز ساراڭ بوپكېتىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە نى شۇسەننىڭ 22 ياشلىق قىزى، ياگورنىڭ 13 ياشلىق قىزى، يەنجى ئاخۇننىڭ 18 ياشلىق ۋە 20 ياشلاردىكى 2 قىزى ۋە كۆۋرۈك بېشىدا ئولتۇرۇشلۇق نۇك لاۋخەننىڭ 23 ياشلاردىكى قىزى بار.

ۋالى مەھكىمە كاتىۋى ليۇجەن ئەسلى جۇنتۇڭ سىستېمىسىدىكى ئىشپىيون بولۇپ، ئۇمۇ 128-بىرگادىغا ماسلىشىپ قاراشەھەر باۋئەندۈي ئەسكەرلىرىنى باشلاپ كوچىمۇ-كوچا يۈرۈپ، شەنشى مىچىت كوچىسى، قەشقەر مەچىت كوچىسى ۋە گاۋسى كوچىلىرىدىكى ئاھالىلارنىڭ ئۆيلىرىگە باستۇرۇپ كىرىپ بۇلاڭچىلىق قىلىدۇ. مۇشەبازا ئىسىملىك 60 ياشلىق خۇيزۇ ئاھالىسىنىڭ ئۆيىنى بۇلاپ، ئاندىن ئۆزىنىمۇ ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. يى ۋەنلىڭنىڭ ئائىلىسىنى بۇلاپ بولغاندىن كېيىن ئەر-خوتۇن ئىككىسىنىمۇ ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ.

قارا شەھەردىكى بۇلاڭچىلىق ئىنتايىن دەھشەتلىك بولغان. بازار، رەستىلەر كۆيۈۋاتقان، ھەممە ياقنى ئوق ئاۋازلىرى، دات-پەرياد، يىغا-زارە قاپلىغان ئىدى.

گومىنداڭ ھەربىي دائىرىلىرى قارا شەھەردە ئېلىپ بارغان بۇ قېتىمقى بۇلاڭچىلىق پاجىئەسىدە جەمئىي 12 كىشى ئۆلگەن، 30 دىن ئارتۇق دۇكان ۋە 100 دىن ئارتۇق ھەر قايسى مىللەت ئائىلىلىرىنىڭ ئۆيلىرى بۇلاڭ-تالاڭ قىلىنىپ ۋە ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈلۈپ ۋەيران قىلىنغان. قورقۇپ كەتكەن ئاھالىلار 3-4 كۈنلەرگىچە ئۆز ئۆيلىرىگە قايتىپ كېلەلمىگەن.

خىجىلىك ناھىيىسىدە تۇرۇشلۇق ئاتلىق پولكنىڭ كوماندىرى چاڭ سىنشاڭ بۇ ۋەقەدىن خەۋەر تېپىپ 10-ئاينىڭ 5-كۈنى ئەتىگەندە زەمبىرەكچى ئەسكەرلىرىنى باشلاپ قاراشەھەرگە باستۇرۇپ كىرىدۇ ۋە: «بۇلاڭچىلىقنى توختاتمىساڭلار توپقا تۇتىمەن!» دەپ تەھدىت سېلىپ بۇلاڭچىلىقنى توختىتىدۇ. بىراق، ئاشۇ 10 كۈن ئىچىدە ئەسكەرلەرنىڭ 5 تىن، 6 دىن بولۇپ بىرلىشىۋېلىپ، يېزىلارغا بېرىپ ئايرىم ئۆيلەرنى بۇلاش ئىشلىرى يەنە داۋاملىشىپ تۇردى. ئازاتلىق ئارمىيە قاراشەھەرگە كىرگەندىن كېيىنلا ئاندىن بۇ بۇلاڭچىلىقنىڭ قۇيرۇقى ئۈزۈلدى.

كۇچاردا بولغان بۇلاڭچىلىق ئەھۋالى

(مەن بۇ ماتېرىيالنى سابىق كۇچار ساقچى باشلىقى ئابلىمىتخان، ساقچى خادىمى روزى ھاپىز، سابىق گومىنداڭ پىرقىسىنىڭ شۇجاجاڭى ساۋۇر بەكرى، پەتىدىن غوجا قاتارلىق 19 نەپەر كىشى بىلەن سۆزلىشىپ ئىگىلىگەن ماتېرىياللىرىم بويىچە رەتلەپ چىقتىم).

1949-يىلى 10-ئاينىڭ 6-كۈنىدىن 7-كۈنىگىچە (بىر كېچە، ئىككى كۈندۈز) كۇچار ناھىيىسىدە گومىنداڭ ھەربىيلىرىنىڭ تىنچ ئاھالىلارنى ئۆلتۈرۈپ مال-مۈلۈكلىرىنى بۇلاڭ-تالاڭ قىلغان، ئوت قويۇپ دۇكان ۋە ئۆي-ئىمارەتلىرىنى كۆيدۈرگەن قاتارلىق ئېغىر جىنايى ھەرىكىتى يۈز بەردى.

بۇ چاغدا شىنجاڭ گارنىزون باش قوماندانى تاۋسىيۇي باشلىق كىشىلەر 9-ئاينىڭ 25-كۈنى ھەقىقەتكە قايتىش خىتاپنامىسى ئېلان قىلغان ۋاقىت بولسىمۇ، بىراق يەنە بىر

تۈركۈم گومىنداڭ جاھىللىرى ئۆپكىسى كېتىپ كانىيى قالغىنىغا تەن بەرمەي ئۆلۈم ئالدىدا جان تالىشىۋاتقان ئىدى. بۇنىڭدىن كۇچاردىكى بۇلاڭ-تالاڭنىڭ پۇل-مال بۇلاپ ئېلىش ئۈچۈن قىلىنغان ئادەتتىكى بۇلاڭچىلىق ۋەقەسى بولماستىن، ئاشۇ بىر تۈركۈم جاھىل ئۇنسۇرلارنىڭ ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى يۈرگۈزگەن بۇزغۇنچىلىق ھەركىتى ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەس.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى كۇچارغا 2 پولك ھەربىي كۈچ ئورۇنلاشتۇرغان ئىدى. ئۇنىڭ بىرى ئاقسۇدىكى 65-بىرىگادىغا قاراشلىق ليۇچىڭشۈي ئاتلىق پولكى، يەنە بىرى گېنېرال مايور گاۋ چاۋدۇڭنىڭ ۋەنماتۇەن تىرانسپورت پولكى ئىدى. بۇ ئىككى پولك ھەربىي كۈچ كۇچاردىكى گومىنداڭ مەمۇرلىرى بىلەن بىرلىشىپ خەلقنىڭ شىلىسىغا مىنىپ، ئاشلىق، ئوزۇق، يەم-خەشەك جەھەتتە قۇتۇلغۇسىز ئاپەت بولغان ئىدى ۋە خەلقنى جېنىدىن جاق تويغۇزغان ئىدى. كۇچارغا يەنە جۇنتۇڭ شىنجاڭ پونكىتىنىڭ سوڭ خەنجاڭ زۇجاڭلىقىدىكى 13-گۇرۇپپىسى ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، 1946-يىلىغا كەلگەندە 3 ۋىلايەتتىن كەلگەنلەرنى تەكشۈرۈپ تۇتۇش ئۈچۈن ھەربىي ۋە ساقچى تەرەپ بىرلەشكەن ھالدا «جۇن جىڭ شۈنچادۈي» دېگەن بىر ئىشپىيونلۇق ئەترىتى تەشكىل قىلىنغان ئىدى. بۇ ئەترەتكە ئىشپىيون باشلىقى سوڭ خەنجاڭ بىلەن ليۇچىڭشۈي، ئاتلىق پولكنىڭ مۇئاۋىن تۈەنجاڭى گوبىي تەنلەر مەسئۇل ئىدى. بۇلار ئەسكى ئىشلارنى كۆپ قىلغان، كۇچار خەلقى ئالدىدا قاتمۇ-قات قان قەرزگە بوغۇلغان كىشىلەر بولۇپ، ئاخىرىغىچە جاھىللىق قىلىپ خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ

شىنجاڭنى تىنچ ئۆزگەرتكۈزۈۋېلىشىغا، گومىنداڭ خادىملىرىنىڭ ھەقىقەتكە قايتىشىغا چىش-تىرنىقىغىچە قارشىلىق كۆرسەتتى. كۇچاردىكى قوراللىق بۇلاڭ-تالاڭنى ئەنە شۇ سوڭ، گولارنى يادرو قىلغان بىر قىسىم ئەكسىيەتچى ھەربىيلەر پەيدا قىلغان ئىدى.

گومىنداڭ دائىرىلىرى 1949-يىلى 2-ئايدىن باشلاپ كۇچاردىكى ھەربىيلەرنىڭ مۇئاش تەمىناتىنى بېرەلمىدى. ئوفىتسېر ۋە ئەسكەرلەر ئىچىدىكى ئايرىم ئۆكتەملەر ساي كۆۋرۈكى ۋە رەستىدىكى قىمار تاۋكاللىرىدىن قاقتى-سوقتى قىلىپ ئانچە-مۇنچە پۇل كۆرگەندىن باشقا، قالغان ئەسكەرلەر مۇئاش-تەمىناتقا ئېرىشەلمەي 6-7 ئايغىچە پۇل كۆرمىگەچكە، مەسئۇل دائىرىلەرگە نارازىلىق بىلدۈرۈشكە باشلايدۇ ۋە تاۋۇز چاغنى كۈنلىرىمۇ يېتىپ كېلىۋاتقانلىقى ئۈچۈن چاغانى ئوبدانراق ئۆتكۈزۈۋېلىشقا مۇئاش تەمىناتى بېرىشنى قايتا-قايتا تەلەپ قىلىشىدۇ. بۇ تەلەپ ۋە نارازىلىقلار بارغانسېرى كۈچىيىدۇ.

ۋەنماتۇەننىڭ تۈەنجاڭى گاۋ چاۋدۇڭ، ئاتلىق پولك تۈەنجاڭى ليۇ چىڭشۈيلەرنىڭ بېشى قېتىپ قانداق قىلىشنى بىلمەي تۇرغاندا 9-ئاينىڭ ئاخىرى ئاقسۇنىڭ قورچاق ۋالىسى سېيىت ئەخمەت خوجا كۇچار قىشلىقىدىكى ئائىلىسىگە دەم ئېلىشقا كېلىدۇ. گاۋچاۋدۇڭ، ليۇ چىڭشۈيلەر ئۇنى يوقلاپ بېرىپ گەپ ئارىلىقىدا: 6-7 ئايدىن بېرى ئوفىتسېر ۋە ئەسكەرلەرنىڭ مۇئاش تەمىناتى بېرىلمىگەنلىكى، ئەسكەرلەر پۇلدىن قىسىلىپ، پەيلىنىڭ كۈندىن-كۈنگە يامانلاپ كېتىۋاتقانلىقى، تاۋۇز چاغنى ئۆتكۈزۈۋالغىدەك پۇل بېرىشنى

تەلەپ قىلغان بولسىمۇ، ئۆزلىرىنىڭ ئامال قىلالماي يېشى قېتىۋاتقانلىقى توغرىسىدا ئەھۋال ئېيتىدۇ.

سېيىت ئەخمەت خوجا كۇچار، توقسۇ، شايارلارغا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ئادەم ئەۋەتىپ، «ئەسكەرلەردىن ھال سوراش سوغىتى» يىغدۇرۇپ بەرمەكچى بولىدۇ. سېيىت ئەخمەت خوجىنىڭ تاپشۇرۇشى بىلەن كۇچار ناھىيىلىك ھۆكۈمىتى «ھال سوراش سوغىتى» يىغىشقا كىرىشىپ 9 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى 2100 سەر كۈمۈش تەڭگە، 200 تۇياق قوي، 20 ھارۋىدىن ئارتۇق قوغۇن ـ تاۋۇز، ئۈزۈم، شاپتۇل قاتارلىق مېۋە، يېمەك ـ ئىچمەكلەرنى ۋەنماتۇەن بىلەن ئاتلىق پولكقا ئەۋەتىپ بېرىدۇ.

بىراق، بۇ سوغات ۋە پۇللارنىڭ ئىككى پولك ئەسكەرنىڭ ھەر بىرسىنىڭ قولىغا يېتىپ بېرىشى ۋە ئۇلارنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرالىشى، بولۇپمۇ ئەسكەرلەرنىڭ نارازىلىقىنى پەسەيتەلىشى ناتايىن ئىدى.

ئەتىسىدىن باشلاپ، كۇچار خەلقى ئارىسىدا «ھەربىيلەر كۇچارنى بۇلىغىدەك» دېگەن مىش ـ مىش گەپ تارقىلىپ كوچىلاردا سۆز ـ چۆچەك بولۇشقا باشلايدۇ. تېز ئاھالىلار خاتىرجەمسىزلىنىپ ۋەھىمە قىلىشىدۇ.

10 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى مۇسۇلمانلارنىڭ قۇربان ھېيتى بولۇپ، ھېيت نامىزى ئوقۇلۇشنىڭ ئالدىدا سېيىت ئەخمەت خوجا كۇچار خانىقاسىغا يىغىلغان جامائەتلەرگە ۋەزخانلىق قىلىپ: «... ئەسكەرلەر خەلقنى بۇلايدىكەن دېگەن گەپ يالغان!»، «ئۇسەك سۆزلەرگە ئىشەنمەڭلار!» «خاتىرجەم ھېيت ئۆتكۈزۈڭلار، قورقماڭلار!...»، دېگەندەك تەشۋىقاتلارنى قىلىدۇ.

ئۇ ئەسلى كۇچارلىق، ئۆيى قىرغۇندا بولۇپ، كۇچار مەھكىمە شەرئىيىنىڭ قازىسى ئىدى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئۇنىڭ دىنىي جەھەتتە خەلق ئىچىدىكى ئىناۋىتىدىن پايدىلىنىش ئۈچۈن ئاقسۇغا ۋالىي قىلغان. كۇچار خەلقى سېيىت ئەخمەتنىڭ ھېيت نامىزىدىكى سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا ئىشىنىپ، ئەندىشىلىرى كۆتۈرۈلۈپ، كۆڭۈللىرى جايىغا چۈشىدۇ ۋە خاتىرجەم ھېيت ئۆتكۈزۈشكە باشلايدۇ. سېيىت ئەخمەت خوجا ھېيت نامىزىدىن كېيىن قورچاق ناھىيىلىك ساقچىنىڭ باشلىقى ئابلىمىتخانغا، ھېيت جەريانىدا خەلقتىن يەنە سوغات يىغىپ تاۋۇز چاغىدا ئۈلگۈرتۈپ چى بىڭتۇەن بىلەن ۋەنماتۇەنگە يەتكۈزۈپ بېرىشنى تاپشۇرىدۇ. توقسۇ بىلەن شايارغا ئادەم ئەۋەتىپ، يىغىلغان «سوغات» لارنى تېز ئەۋەتىپ بېرىشنى تاپىلايدۇ.

10 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى (قۇربان ھېيتىنىڭ 3 ـ كۈنى) توقسۇ خەلقىدىن يىغىلغان 500 سەر كۈمۈش تەڭگە، شايار خەلقىدىن يىغىلغان 600 سەر كۈمۈش تەڭگە سوغاتلار كۇچارغا يېتىپ كېلىپ، ئۇنى ئابلىمىتخان كۇچار خەلقىدىن ئىككىنچى قېتىم يىغقان 100 سەر كۈمۈش تەڭگە بىلەن قوشۇپ ئاتلىق پولكنىڭ شتابىغا ئېلىپ بارغىچىلىكنىڭ ئارىلىقىدا، ھەربىيلەرنىڭ تېز ئاھالىنى قوراللىق بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىشى باشلىنىپ كېتىدۇ.

× × ×

«جۇن جېك شۇنچادوي» نىڭ باشلىقى، جۇڭتۇڭ ئىشپىيونى سۇڭ خەنجاڭ ۋە گو بىيى تەنلەر «25 ـ سېنتەبىر ھەققەتكە قايتىش خىتاپنامىسى» غا قارشى جاھىللار ئىدى.

ئۇلار ئەسكەرلەرنىڭ مۇئاش تەمىناتىغا ئېرىشەلمەي كۆچمەۋاتـ
قان ئازابلىقىدىن پايدىلىنىپ، ئەسكەرلەرنى قايمۇقتۇرۇپ،
نىشانىنى گومىنداڭ دائىرىلىرى ئۈستىدىن خەلق ئۈستىگە
بۇراپ ئوت ئۈستىگە ياغ چېچىپ، شۇ قېتىم كوچاردا يۈز
بەرگەن قوراللىق بۇلاڭچىلىقنى ئۇيۇشتۇردى.

گوبىي تەن، ئاتلىق پولكتىكى ليۇبەنجاڭ (ئۆزىنىڭ بىر
يۇرتلىقى) نى هاراق بىلەن مېھمان قىلىپ، سوڭ خەنجاڭ
بىلەن ئىككىسى ئۇنىڭغا: «نەچچە ئايدىن بېرى بىر تىيىن
مۇئاش يوق، زېرىكىپ ئىتنىڭ كۈنىنى كۆرۈۋاتىمىز، بىزمۇ
سىلەرگە ئوخشاشلا قىينىلىۋاتىمىز، كوچاردا بايلار كۆپ،
ئۇلاردا پۇل جىق، مەجىت هاجى دىگەن چوڭ باي، ئۇنىڭدا
پۇل شۇنداق كۆپ تۇرۇقلۇق سوغات يىغقاندا ئەسكەرلەرنىڭ
ئاۋۇز چاغىنىغا 5 ئاۋۇز بېرىمەن دەپ بىزنى مەسخىرە
قىپتۇ... مۇشۇمۇ گەپمۇ؟» دەپ قايىنىغان ۋە ليو بەنجاڭغا
يول كۆرسىتىپ، ئەسكەرلىرى بىلەن چىقىپ بۇلاڭچىلىق
قىلىشقا كۈشكۈرتكەن. ليو شۇ يەردىلا: «خەپ ئاناڭنى! مەسخىرە
قىلىشنى كۆرسىتىمەن!» دەپ چىقىپ بىر بەن ئەسكىرىنى
قوراللاندۇرۇپ بۇلاڭچىلىق قىلىشقا تەييارلىنىدۇ.

10 - ئاينىڭ 6 - كۈنى چۈشتىن كېيىن ۋەنماتۇەننىڭ
7 - 8 ئەسكىرى كوچار رەستىسىگە كېلىپ ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى
ئالدىدا ياڭاق ئويناۋاتقان باللارنىڭ ۋە قىمار ئويناۋاتقان
كىشىلەرنىڭ پۇللىرىنى بۇلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن ماجىرا چىقىـ
دۇ. ئەسكەرلەر ئۇلارغا قارىتىپ بىر پاي ئوق ئاتىدۇ.
ئالا - توپىلاڭ ۋە قاچ - قاچ بولىدۇ.

سوڭ خەنجاڭ، گوبىي تەنلەر ئوق ئاۋازىنى ئاڭلاپ
دەرهال «جۇن جېڭ شۇنچادۇي» نىڭ ئۆگزىسىگە پىلىموت قۇرۇپ

4 تەرەپكە قارىتىپ ئوق ئېتىپ خەلققە هەيۋە قىلىدۇ.
بۇ ئىككى دىسكا ئوقنىڭ ئېتىلىشى پەيلى بوزۇلغان ئەسـ
كەرلەرگە سىگنال بولىدۇ - دە، ليو بەنجاڭ ۋە ئۇنىڭ
ئەسكەرلىرى، شۇنىڭدەك باشقا قىسىملارنىڭ بەن، پەي
ۋە ليەنلىرىمۇ قوراللىنىپ ئۆز ئالدىغا بازار تەرەپكە
چۇقان - سۈرەن بىلەن چىقىشىدۇ.

ئاتلىق پولك تۇەنجاڭى ليۇچىڭشۇي (50 ياشلاردىكى
ئادەم) گازارما دەرۋازىسى ئالدىدا ئەسكەرلەرنى توسۇۋېلىپ:
«قايتىڭلار، ئەگەر بۇلاڭچىلىققا بارىدىغان بولساڭلار، ئالدى
بىلەن مېنى ئېتىۋېتىپ ئاندىن بېرىڭلار!» دەپ ۋاقىرايدۇ.
قوراللىق بۇلاڭچىلار ئۇنى تۇتۇپ، سۆرەپ ئاپىرىپ يىڭفاڭ
هاجەتخانىسىغا سولاپ قويۇپ بۇلاڭچىلىق قىلغىلى
كېتىشىدۇ.

ئاتلىق پولكنىڭ ۋە ۋەنماتۇەننىڭ ئەسكەرلىرى ئۇۋۇسى
بۇزۇلغان هەرىدەك چۇۋۇلۇپ چىقىپ كوچارنىڭ بازار - كوچىـ
لىرىغا يېيىلىپلا كېتىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە قارا شەھەردىكى
ماشىنا يىڭىنىڭ 100 دىن ئارتۇق قوراللىق ئەسكەرلىرى
20 دەك ماشىنا بىلەن كېلىپ بۇلاڭچىلارغا قوشۇلۇپ بۇلاڭـ
چىلىققا كىرىشىدۇ. كوچا - كوچىلارنى ۋە قورالارنى پاڭ - پۇڭ،
ۋاي ئاللا، ۋاي جان!... دىگەن ئاۋازلار قاپلاپ كېتىدۇ.

سوڭ خەنجاڭ جۇنجېڭ شۇنچادۇينىڭ دۇيجاڭى
بولسىمۇ، لېكىن پۇقراچە كېيىنىپ ئۆزىنى مەخپى تۇتۇپ
يۈرىدىغان ئىشپيون ئىدى. ئۇ 10 - ئاينىڭ 6 - كۈنى بۇلاڭـ
چىلىق باشلىنىش بىلەن بىرىنچى قېتىم هەربى كىيىملىرىنى
كىيىپ ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. ئەسكەرلەرنى مەشھۇر چوڭ بايلار-

نىڭ ئۆيلىرىگە، دۇكانلىرىغا باشلاپ بېرىپ، بۇلاڭچىلىق قىلدۇ، ئوت قويدۇرىدۇ.

بۇلاڭچىلىق بازاردىكى رەستە، كۆكچى مەھەللىسى، كېگىز بازىرى، ساقساق قاتارلىق كوچىلاردا بولۇپلا قالماي، داخانلار، مىرەكلە، قارىبۇقا، خانلىق ئېرىق، ئوچا، پىلاڭ، ئىشقىلا، قاغىچى، بىجاق، چارباغ، شامالباغ، چىنىباغ، يېڭىشباغ، قۇتلۇق ئوردا قاتارلىق بازارغا يېقىن مەھەللىلەردىمۇ ئېغىر ھالدا يۈز بېرىدۇ. بۇلاڭچىلار ئالدى بىلەن مىجىت ھاجىنىڭ ئۆيىگە كىلىپ ئۇنى تۈۋرۈككە باغلاپ قويۇپ: «ئاناڭنى، مەسخىرە قىلىشىنى ئەمدى كۆر!» دەپ ئۇنىڭ ئۆي ۋە گەزمال دۇكىنىنى بۇلاپ تالىغان، ئاندىن ئوت قويۇۋېتىپ چىقىپ كېتىشكەن. ئۇلار يەنە:

«بايىنى تېپىپ بەر!»، «ئالتۇن-كۈمۈشۈڭ نەدە؟» دەپ تۇتۇپ باغلاپ، ئۇرۇپ، قىزىتىلغان ياغ چېچىپ قىيناپ، ئېتىپ، چېپىپ ۋە سىداۋ تىقىشتەك ئۇسۇللار بىلەن تاش مامۇت ھاجىنىڭ 15 ياشلىق ئوغلى ئابدۇرېھىمھاجى، سادىق ئىمامنىڭ 20 ياشلىق ئوغلى توختاخۇن ئەمەت داموللا، سائەتچى زىياۋدۇن قارى، مىجىت مەمۇت قاتارلىق 43 نەپەر كىشىنى ئۆلتۈرىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە تۆگە دەندە ئۆلتۈرۈلگەن 18 نەپەر چوڭ-كىچىك بىر ئائىلىنىڭ خۇيزۇلارنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى بەكمۇ قەبىھ پاجىئەلىك بولغان. مۇشۇ بىر ئۆيدىنلا جەمى 18 جاننى چوڭ-كىچىك دىمەي باغلاپ، قاتار سەپكە تۇرغۇزۇپ بىراقلا ئېتىپ ئۆلتۈرگەن.

جاڭ جىڭخۇانىڭ ئۆيىنى بۇلىغان چاغدا كىلەمنى بەرمەيمەن دەپ ئېسىلىۋالغان ئايالىنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن.

قورچاق شىيەنجاڭ دىڭ لىنەننىڭ ئۆيىگە بۇلاڭچىلىققا

كىرگەن ئەسكەرلەر ئۇنىڭ ئۆي-بىساتلىرىنى بۇلىغاندىن تاشقىرى، 14 ياشلىق قىزىغا باسقۇنچىلىق قىلغان.

شۇ قېتىمقى بۇلاڭ-تالاڭدا باغلانغان، ئۇرۇپ قىيناپ زەخىملەندۈرۈلگەن، ئېغىر ۋە يېنىك يارىدار قىلىنغانلار 199 نەپەر. يەنە بىر مۇنچە ئادەملەرنى ئامبۇر بىلەن قىسىپ سۆرەپ بەدىنىدىكى گۆشلىرىنى ئۈزۈۋېلىپ ئازاپلىغان، كالتەكلەپ پۇت-قوللىرىنى چېقىۋەتكەن، قۇلاق ۋە كۆز-بۇرۇنلىرىنى مېيىپ قىلىۋەتكەن.

شۇ قېتىم كۇچار بازىرىدا بۇلاڭ-تالاڭغا ئۇچراپ كۆيدۈرۈلگەن دۇكان ۋە ئۆيلەر 100 دىن ئارتۇق بولۇپ، نۇرغۇن ئائىلە كىشىلىرى ئۆي-بىساتسىز قېلىپ خانىۋەيرانچىلىققا ئۇچرىغان. سانلىق مەلۇماتلارغا قارىغاندا، شۇ قېتىم بۇلانغان، كۆيدۈرۈلگەن ماللارنىڭ قىممىتى 400 مىڭ سەر كۈمۈشتىن ئېشىپ كەتكەن.

× × ×

10-ئاينىڭ 7-كۈنى چۈشتىن كېيىن ئاتلىق پولكىنىڭ تۇەنجاڭى ليۇ چىڭشۇي قاماقتىن بوشىنىپ چىقىپ بىر پەي قوراللىق ئەسكەرنى ئەگەشتۈرۈپ بازاردا بۇلاڭچىلىقنى داۋاملاشتۇرۇۋاتقان ئەسكەرلەردىن ئۇچرىغىنىنى ئېتىپ تاشلاپ بۇلاڭچىلىقنى توستى. ساي كۆۋرۈكىنىڭ بېشىدا 3 نەپەر بۇلاڭچى ئەسكەرنى ئېتىۋەتتى. بۇلارنىڭ بىرى ليۇ چىڭشۇينىڭ مۇھاپىزەتچى ئەسكىرى لى فۇگۇەن ئىكەن.

11-ئايدا گارنىزون باش قوماندانى تاۋسىيۈي گومىنداڭ-

ھەربى دائىرىلىرىگە ۋاكالىتەن كۆچار خەلقىدىن ھال سوراپ، زىيانغا ئۇچرىغۇچىلارنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن 100 سەر ئالتۇن، 50 ئات، رەخت، چاي قاتارلىق ماللارنى ئەۋەتتى. سىناقچى ئىدارە باشلىقى ئابلىمىتجان قۇتقۇزۇش خىزمىتىگە مەسئۇل بولۇپ ئۆلگەنلەرنىڭ ئائىلىلىرىگە 2 سەردىن ئالتۇن، ئېغىر يارىدار بولغانلارغا بىردىن ئات، يېنىك يارىلانغانلارغا رەخت ۋە چاي قاتارلىق ماددى نەرسىلەرنى بېرىپ ھال سورىدى. شۇنىڭغا ئۇلاپلا ئاتلىق پولكنىڭ تۇەنجاڭى ليۇ-چىڭشۇي ئاقسۇغا يۆتكەلگەن پولك ئەسكەرلىرىدىن سۈرۈشتۈرۈپ قايتۇرۇۋېلىنغان ماللاردىن ھەم ئەسكەرلەرنىڭ پېيما، جۇۋىلىرىدىن 2 ماشىنا ئەپكېلىپ قۇتقۇزۇش خىزمەت گۇرۇپپىسىغا تاپشۇردى. بۇ نەرسىلەرمۇ بۇلاڭ-تالاڭدا كىيىم-كېچەكسىز قالغانلارغا تارقىتىپ بېرىلدى.

بۇلاڭ-تالاڭدا زىيانغا ئۇچرىغان كۆچار خەلقى پەقەت گۇڭچەنداڭنىڭ رەھبەرلىكىگە ئېرىشكەندىن كېيىنلا قەددىنى كۆتىرىۋالالىدى. بۇلاڭچىلىق ئىشلىرىغا باشلامچىلىق قىلغان سوڭ خەنجاڭ ۋە گوبىي تەنلەرگە ئالى جازا ھۆكۈم قىلىپ باستۇرغاندىلا خەلقنىڭ دەردى چىقىپ قوشۇمىسى ئېچىلدى!

رەتلىگۈچى: زاكىر نىياز

خوجىنىياز ھاجى توغرىسىدا ئەسلىمە

ھەمدۇللا قۇربانوۋ

1890-يىللاردا قۇمۇل ۋاڭى شامەخسۇتنىڭ چارۋىلىرىنى باقىدىغان 200 ئائىلىلىك موڭغۇل چارۋىچى قۇللار قۇمۇل ۋاڭىنىڭ فېئوداللىق قۇللۇق تۈزۈمىگە قارشى قوزغىلاڭ كۆتەردى. ئۇلارنىڭ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشىگە شەرقىي تاغ ئارا تۇرۇك دېگەن يەردىن ئۆردىن لامانى، غەربىي تاغ ئاراتۇ-شارلا تېغى ئىلانبۇلاق دېگەن يەردىن كۆك لامانى (موڭغۇللارنىڭ دىنى زاتلىرى) «ۋاڭغا قارشى تۇردى» دېگەن نام بىلەن زىندانغا تاشلاپ قويۇپ بەرمىگەنلىكى، شۇنىڭدەك قۇللار ئۈستىدىكى مال، يۈك، ئاش تۆلەكلىرىنىڭ يىلدىن-يىلغا ئېغىرلىشىۋاتقانلىقى، بۇنىڭ سىرتىدا يەنە تۈرلۈك ئالۋاڭ-سېلىقلارنىڭ كۆپىيىۋاتقانلىقى سەۋەب بولغان ئىدى. ۋاڭ ئوردىسى قوزغىلاڭنى باستۇرۇش ئۈچۈن ئاقتا ئەسكەر ئەۋەتكەن. ئوقيا، سالغا، ئاش، تاش ئاغامچا قاتارلىق ئاددى قوراللار بىلەن قوراللانغان قوزغىلاڭچى موڭغۇل چارۋىچى قۇللار مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى غەربىي تاغدا تۇرۇشلۇق سەككىزدەك ئائىلە تاشقى موڭغۇلىيەگە، شەرقىي تاغدا تۇرۇشلۇق يۈزدەك ئائىلە گەنسۇ، چىڭخەي تەرەپلەرگە قېچىپ چىقىپ كەتتى. قوزغىلاڭ باستۇرۇلغاندىن كېيىن، ۋاڭ ئوردىسى موڭغۇللارغا ھەمداشلىق

قىلغان ئۇيغۇر، قازاق چارۋىچىلاردىن بىرمۇنچە كىشىنى قولغا ئېلىپ بەزىلىرىنى قۇمۇل شەھرىدە جادۇدا توغراپ ئۆلتۈردى، بەزىلىرىنى زىندانغا تاشلىدى، قالغانلىرىنى قول ياكى يېرىم قۇلغا ئايلاندۇردى. تاراتۇ تېغىدا دىخانچىلىق قىلىدىغان دىخان بەھرەم ئىمىننىياز بىلەن قىزىل پوتا سىپىتلار ۋاڭنىڭ بەش يۈزدىن تۈمۈر قويى، ئايقىز مەمەتنىياز سەككىز يۈزدىن تۈمۈر يىلقىسىنى باقىدىغان قۇللىرىغا ئايلانغان ئىدى، خوجىنىياز ھاجى ئەنە شۇ 3 ئەۋلات قۇللۇقتا ئۆتكەن قۇللار دورغىسى ئىمىننىيازنىڭ تۇنجى ئوغلى بولىدۇ.

خوجىنىياز كىچىكىدىن تارتىپلا ھوشيار ھەم يۈرەكلىك چوڭ بولىدۇ. ئۇنى دادىسى ئۆز مەھەللىسىدىكى مەمەتنىيازنىڭ تەڭ ياشلىق ئوغلى قۇربان بىلەن بىرلىكتە يەتتە ياشىدىن 17 ياشىغىچە، قۇمۇل شەھەر خانلىق مەدرىسىدە ئوقۇتۇپ خەت ساۋادىنى چىقىرىدۇ.

شۇ مەزگىللەردە قۇمۇل ۋاڭنىڭ نەۋرىسى بېشىر شاھزادىمۇ مەدرىسىدە ئوقۇيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن خوجىنىياز بىلەن بېشىر شاھزادە ئوتتۇرىسىدا ساۋاقداشلىق مۇناسىۋەت بار ئىدى.

شۇ ۋاقىتلاردا ۋاڭنىڭ بەلگىلىمىسى بويىچە بارلىق قۇللارنىڭ بالىلىرى 18 ياشقا توشقاندا قۇللۇق تىزىمىغا ئېلىناتتى. ئىمىننىياز، مەمەتنىيازلار ئۆز ئوغۇللىرىنى قۇللۇقتىن ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، 17 ياشىدىلا ئۆز مەھەللىسىدىكى سۆۋۈر دېگەن قۇلنىڭ چوڭ قىزىنى مەمەتنىيازنىڭ ئوغلى قۇربانغا، كىچىك قىزىنى ئىمىننىيازنىڭ ئوغلى خوجىنىيازغا توي قىلىپ، ئۇلارنى ئۆز ئالدىغا ئۆي تۇتقۇزۇپ ئايرىپ قويغان. شۇ ئۇسۇل

بىلەن «بالام ئايرىلىپ چىقىپ كەتكەن» دەپ بالىنى قول بولۇشتىن ساقلاپ قالغان ئىدى.

1907 - يىللىرى بولسا كېرەك، 2 - ئايدا ئىمىننىيازنىڭ ئائىلىسىگە نۆۋەت بويىچە شىڭشىڭشياغا ئوتۇن - سامان ئېلىپ بېرىش ئالۋىڭى چۈشىدۇ. بۇ ۋاقىتلاردا ئىچكىرىدىن ئەسكەرلەر ئۈزۈلمەي چىقىپ تۇرغاچقا، مۇنداق ئالۋاڭلار كۆپىيىپ بولۇپ تۇراتتى.

ئىمىننىياز 5 ئىشەككە ئوتۇن ئارتىپ ئوغلى خوجىنىيازنى شىڭشىڭشياغا ئەۋەتمەكچى بولىدۇ ۋە ئۇنىڭغا 20 كۈنلۈك ئوزۇق تەييارلاپ بېرىدۇ. يولدا لازىم بولار دەپ بىر سەر تەڭگە بېرىپ، ئۆز مەھەللىسىدىن شىڭشىڭشياغا ئوتۇن - سامان ئېلىپ بارىدىغان توخسۇن دېگەن بىر ئادەمگە قوشۇپ يولغا سالىدۇ. ئۇلار ئوردا بېگى ئىسھاق باشچىلىقىدا 250 كىلومېتىر يولنى 7 كۈندە بېسىپ، ئېلىپ بارغان نەرسىلەرنى شىڭشىڭشيادىكى چازىغا تاپشۇرۇپ قايتىدۇ. يولدا كېلىۋاتقاندا، چۆلدە 3 كېچە - كۈندۈز قاتتىق جۇدۇن بولۇپ، بوران چىقىپ قار ياغىدۇ. ئادەم ۋە ئۇلاقلار چۆلدە ئادىشىپ قېلىپ، 50 كە يېقىن ئات، ئىشەك ۋە بىر مۇنچە ئادەم توڭلاپ ئۆلىدۇ. شۇ قاتتىق جۇدۇندا گەنسۇ تەرەپتىن بەش ھارۋىدا كېلىۋاتقان 15 ئەسكەر ۋە ھارۋىكەشلەر بولۇپ 20 گە يېقىن ئادەممۇ توڭلاپ ئۆلىدۇ. ئىسھاق بۇ يولدا كۆپ يۈرگەن تەجرىبىلىك ئادەم بولغانلىقى ئۈچۈن، توخسۇن ۋە خوجىنىياز بىلەن مەھكەم گىرەلىشىپ مېڭىپ، ئۆلۈم خەۋپىگە قارشى قەتئىي كۆرەش قىلىش نەتىجىسىدە ئۆزلىرىنى قۇتقۇزۇپ قالىدۇ.

بوران توختاپ ھاۋا ئېچىلغاندىن كېيىن ئۇلار يول تېپىپ، ئاچچىق سۇ چازىسىغا كېلىپ ئەھۋالنى مەلۇم قىلىدۇ. چازىدىن ئادەم بېرىپ ئۆلگەنلەرنى كۆمۈپ، ھارۋا، تاغار، ئارقان قاتارلىق نەرسە-كېرەكلەرنى ئېلىپ قايتىپ كېلىدۇ. شۇ ئارىلىقتا شىنجاڭشىيادىن «توڭلاپ ئۆلگەن ئەسكەرلەردە 50 سەر تەڭگە، 2 چەك ئەپيۇن بار ئىدى، شۇلارنى تېپىۋېلىڭلار» دېگەن خەۋەر كېلىدۇ. خەۋەرگە بىنائەن چازىدىن ئادەم كېلىپ، توڭلاپ ئۆلگەن ئەسكەر ۋە باشقىلارنى ئاختۇرۇپ كۆرسە، بىر ئاز قەغەز پۇل، ئازغىنە ئەپيۇن ۋە ئەپيۇن چىرىغى قاتارلىقلاردىن باشقا نەرسە چىقمايدۇ.

ئۇلار قايتىپ كېلىپ ئۆلمەي ساق قالغان ھېلىقى 3 كىشىدىن گۇمانلىنىپ ئاختۇرىدۇ. خوجىنىيازنىڭ خۇرجۇنىدىن بىر سەر كۈمۈش تەڭگە چىقىپ قالىدۇ (بۇ پۇلنى خوجىنىيازنىڭ ئانىسى شىنجاڭشىياغا يۈرۈش ۋاقتىدا يولدا لازىم بولۇپ قالار دەپ بەرگەن ئىدى).

چازىدىكىلەرنىڭ خوجىنىيازغا گۇمانى تۇغۇلىدۇ. ئۇلار «50 سەر تەڭگە بىلەن ئەپيۇنلارنى سەن ئاپسەن، نەگە تىقىپ قويدۇڭ؟ تاپشۇرۇپ بەرمىسەڭ سېنى قويۇپ بەرمەيمىز» — دەپ سوراق قىلىدۇ ۋە ئۇنى ئەپقېلىپ ئىسھاق بىلەن تۇخسۇننى قويۇپ بېرىدۇ. ئىسھاق ئۆيىگە يېتەلمەستىنلا يول ئۈستىدە ئاغرىپ ئۆلۈپ كېتىدۇ.

چازىدىكىلەر خوجىنىيازنى كېچىسى چازىنىڭ ئاتلىرىغا كۆزەتچىلىك قىلدۇرغان، كۈندۈزى جاڭگالدىن ئوتۇن توشۇيدىغان ئىشقا سالىدۇ. ئۇنىڭ يەيدىغىنى ئۈچۈن كۈنىگە ئاران بىر جىڭلا

ئۇن بېرىدۇ. خوجىنىياز ئۇنى كۆمەچ قىلىپ يەيدۇ.

ئارىدىن ئىككى ئاي ئۆتكەندە قۇمۇللۇق سودىگەر خۇيزۇ ماجاڭ ھاجىنىڭ سودا ماللىرىنى لەنجۇغا ئېلىپ ماڭغان ھارۋىلار ئاچچىق سۇ چازىسىدا توختايدۇ، بۇلارمۇ ئاتلىرىنى خوجىنىيازغا باقتۇرىدۇ. كەچلىكى ھارۋىكەشلەر بىلەن چازىدىكىلەر پاراڭغا چۈشكەندە، ھارۋىكەشلەرنىڭ: «قۇرايدىكى تاغچىلار ۋاڭغا قارشى چىقتى، ئۇلار ھازىر تاغدا ۋە شەھەردە ۋاڭ ئەسكەرلىرى بىلەن سوقۇشىۋاتىدۇ» دېگەن سۆزلىرىنى خوجىنىيازمۇ ئاڭلاپ قالىدۇ.

خوجىنىياز شۇ كېچىسىلا بىر ھارۋىكەشنىڭ ھارۋىسىدىكى جوگىسىنى، خۇرجۇنىدىكى نانلىرىنى ئېلىپ چازىنىڭ بىر دانە ياخشى ئېتىغا مىنىپ قاچىدۇ. ئۇ، ئۆز يۇرتىغا قايتماستىن، 3 كېچە-كۈندۈز يول يۈرۈپ «خوتۇنتام» دېگەن قىشلاق ئارقىلىق قۇرايغا بارىدۇ.

بۇ يەردە ئىسمائىل تورپاق، ياقۇپ تورپاقلار رەھبەرلىكىدە 300 دەك تاغ خەلقى ۋاڭنىڭ قۇللۇق تۈزۈمىگە، تۈرلۈك ئالۋاڭ-سېلىقلارنىڭ كۆپىيىپ كېتىشىگە قارشى قوزغىلاڭ قىلغان ئىكەن. شۇنىڭ ئۈستىگە كەلگەن خوجىنىياز ئۆزىنى تىزىمغا ئالدۇرۇپ قوزغىلاڭغا قاتنىشىدۇ.

ياش، زېرەك، قورقماس كەلگەن خوجىنىياز بىر قانچە قېتىملىق سوقۇشلاردا ئۆزىنى كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن، ئىسمائىل تورپاق ئۇنى ئۆزىگە مۇئاۋىن باشلىق قىلىۋالىدۇ. (تۆمۈر خەلپە مۇشۇ قوزغىلاڭچىلار ئىچىدىكى مۇھىم كىشىلەرنىڭ بىرى بولۇپ، خوجىنىياز بىلەن تۆمۈر خەلپە شۇ يەردە تونۇشىدۇ).

قۇمۇل ۋاڭى ۋە ھەربىي دائىرىلەر ھەر خىل ئالدامچىلىق

ئۇسۇللىرىنى قوللىنىپ بۇ قوزغىلاڭنى باستۇرغاندىن كېيىن خوجىنىياز يەككە-يېگانە هالدا ئاتلىق ئۆز يۇرتى «تاراتۇ»غا قېچىپ كېلىپ ساۋاقدىشى هەم باجىسى قۇربانىنى تاپىدۇ. قۇربان ئۇنى يىلقا قىشلىقى «دەركۆكتە» دىگەن يەرگە ئېلىپ بېرىپ يوشۇرۇپ قويىدۇ. بۇ قىش ۋاقتى بولۇپ، قۇربان يىلقىلارنى بىر ئايدا ئۈچ قېتىم يوخلاپ كېلىش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ خوجىنىيازغا ئوزۇق-تۈلۈك يەتكۈزۈپ تۇرىدۇ. خوجىنىياز ئۆزى يالغۇز تاغ ئىچىدە يۈرۈپ كۈن ئۆتكۈزىدۇ. بۇ ئەهۋالنى قۇربان بىلەن خوجىنىيازنىڭ ئاتىسى ۋە ئاپىسىلا بىلىدۇ.

بىر ئاي ئۆتكەندىن كېيىن ۋاڭ: «خوجىنىيازنى تېپىپ بېرىسەن» دەپ خوجىنىيازنىڭ دادىسى ئىمىنىيازنى زىندانغا سېلىپ قىيىن-قىستاققا ئالىدۇ. شۇنداقلا خوجىنىيازنى تۇتۇش هەققىدە پۈتۈن قۇمۇل ۋايونىغا ئېلان چىقىرىدۇ. ئېلاندا مۇنۇلار تەرىپلەنگەن ئىدى:

«خوجىنىياز شارلا تېغى-تاراتۇ تېغىدىن ئىمىنىياز قۇلنىڭ ئوغلى. ئۇ شىڭشىڭشيا يولى ئاچچىق سۇ چازىسىدىن هۆكۈمەتنىڭ 50 سەر تەڭگىسى بىلەن 2 جىڭ ئەپيۇنىنى، چازىنىڭ ئىگەر توقۇملۇق بىردانە ئات ۋە جۇگىلىرىنى ئېلىپ قاچقان چوڭ ئوغرى، قوراي تاغلىرىدىن چىققان تورپاقلار قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ مۇهىم ئادىمى».

«خوجىنىياز 20 ياش، بويى پاكار، يۈزى دومىلاق، كۆزى دۈگىلەك، قويۇق قاراقاش ئادەم».

«خوجىنىيازنى ئېنىق كۆردۈم-دەپ خەۋەر قىلغان كىشىگە 3 يامبۇ ياكى 3 ئات، تۇتۇپ بەرگەن كىشىگە 12

دانە يامبۇ ياكى 12 ياخشى ئات مۇكاپات بېرىلىدۇ.» (ئۇ چاغلاردا بىر يامبۇغا بىر ياخشى ئات، 2 ياشلىق قويدىن 40 دانىنى سېتىپ ئالغىلى بولاتتى).

بۇ ئېلان قۇمۇل يەرلىرىنىڭ ھەممىلا جايىغا تارقىلىدۇ. ئېلاننى كۆرگەن، ئاڭلىغان بەزى كىشىلەر ئېلاندا ۋەدە قىلىنغان يامبۇ، ئاتلارغا قىزىقىپ، خوجىنىيازنى تۇتۇپ بېرىش كويىغا چۈشىدۇ. گۇمان قىلىنغان تاغلارغا ئوۋ قىلىمەن دىگەن باھانا بىلەن بېرىپ ئىزدەيدۇ، سۈرۈشتە قىلىدۇ. بۇنداق شارائىتتا خوجىنىيازنى ساقلاشقا ئامالسىز قالغان قۇربان خوجىنىيازنىڭ ئانىسى بىلەن مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن، خوجىنىيازنىڭ ئانىسى «تۇرپاندىكى تۈيۇق غوجام مازىرىغا زىيارەتكە بارىمەن» دىگەن نام بىلەن خوجىنىيازنى سەھرا قويلۇق ئاغلىرى ئارقىلىق تۇرپانغا ئېلىپ كېتىدۇ. تۇرپانغا كەلگەندە خوجىنىيازنىڭ ئانىسى ئۆزلىرىنى «بىز توخسۇندىن كەلدۇق، توخسۇندىكى نىياز شاگىرتىنىڭ تۇققىنى بولىمىز، تۈيۇق غوجامنى زىيارەت قىلىمىز» دەپ تونۇشتۇرىدۇ. خوجىنىيازنى ئاستانىدىكى مەدرىسىگە ئوقۇشقا كىرگۈزۈپ قويۇپ، ئۆزى قۇمۇلغا قايتىپ كېتىدۇ.

خوجىنىياز مەدرىسىدە مەخسۇت ۋە مامۇتلار ھەم باشقا تالىپلار بىلەن تونۇشۇپ، توخسۇنلۇق «ئىسهاق» دىگەن نام بىلەن بىر يىل ئوقۇيدۇ.

قۇمۇلدىن خوجىنىيازنىڭ دېرىكىنى ئالالمىغان ۋاڭ ئېلاننىڭ نۇسخىسىنى لۈكچۈن ۋاڭىغا، ئۈرۈمچى ھۆكۈمەت دائىرىلىرىگە يوللاپ خوجىنىيازنى تۇتۇپ بېرىشكە ھاۋالە قىلىدۇ. بۇ ئېلان لۈكچۈن، تۇرپان، ئاستانە، توخسۇن، ئۈرۈمچىلەردە چاپلانغاندىن كېيىن، ئاستانىدىكى بەزى كىشىلەر مەدرىسىتە

ئوقۇۋاتقان «توخسۇنلۇق ئىسھاق» دېگەن تالىپتىن گۇمان قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئورۇنمۇ خەۋپلىك بولۇپ قالىدۇ.

بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان خوجىنىيازنىڭ ئانىسى ھەرەمگە بېرىشقا تەييارلىق قىلىپ، شۇ باھانىدا ئوغلى خوجىنىيازنى ھەرەمگە ئېلىپ كەتمەكچى بولىدۇ. بۇ ئايال قۇمۇلدىن تۇرپانغا كېلىپ توخسۇننىڭ «ئىلانلىق» دېگەن يېرىدىن ھوشۇر مەخلىك دېگەن كىشىنىڭ ھەرەمگە ماڭماقچى ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ، خوجىنىيازنى ئېلىپ توخسۇنغا بارىدۇ. بۇ يەردە ھوشۇر مەخلىك ۋە باشقا ھاجىلارغا سەپەرداش بولۇپ ھارۋا بىلەن قەشقەرگە بارىدۇ. قەشقەردە ئاز ۋاقىت تۇرغاندىن كېيىن، توپلانغان ھاجىلار تاشقورغان ئارقىلىق يولغا چىقماقچى بولىدۇ. بۇ چاغدا خوجىنىيازنىڭ ئانىسى ئوغلى خوجىنىيازغا مۇنداق دەيدۇ: «مەن ھەرەمگە بارمايمەن، بىللە باراي دېسەم پۇلىمىز ئىككىلى كىشىگە يەتمەيدۇ، سېنىڭ قايتىپ كېلىشىڭگىمۇ يەتمەيدۇ. ئەڭ مۇھىمى سەن كېتىشىڭ كېرەك. چۈنكى بېشىڭدا ئۆلۈم خەۋپى بار. ھەج تاۋاپ قىلىپ بولغاندىن كېيىن قايتىپ كەلمەستىن، شۇ يەردە ئىشلەپ جېنىڭنى بېقىپ تۇر. بىر-ئىككى يىلنى ئۆتكۈزۈپ يۇرت تىنجىغاندا مەن ئۆزەم بېرىپ ئاندىن سېنى قايتۇرۇپ كېلىمەن، ھەرەمگە بېرىپ ھەج تاۋاپ قىلغىچە يەنە ھازىرقى ئاتىڭىڭ بىلەن يۈرگىن» دەپ تاپشۇرىدۇ.

باشقىلارغا بولسا: «ئوغلۇم ئىسھاق سىلەر بىلەن كېتىدۇ. ئىككىمىز بارايلى دېسەك پۇلىمىز يەتمەيدىكەن. شۇڭا مەن قايتىپ كېتىمەن. ئوغلۇم ماڭا قىلىدىغان خىزمەتنى سىلەرگە

قىلسۇن» دەپ ھوشۇر مەخلىككە تاپشۇرىدۇ.

خوجىنىياز ھەرەمگە بېرىپ ھەج تاۋاپ قىلىپ ھاجى بولىدۇ، قايتىش ئالدىدا «پۇلۇم يەتمەيدۇ» دەپ، ئانىسىنىڭ تاپشۇرۇغى بويىچە قايتمايدۇ. ئۇ يەردىكى مەدىكار بازىرىنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن قەشقەردىن بېرىپ ئۇزۇن ۋاقىت شۇ يەردە تۇختاپ يەرلىك بولۇپ قالغان ياقۇپ ھاجى ئىسىملىك كىشىنىڭ خورمىلىق بېغىدا 3 يىل يالىنىپ ئىشلەيدۇ.

4 - يىلى شىنجاڭدىن يەنە ھاجىلار بارىدۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدە قۇمۇللۇق ھاجىلارمۇ بار ئىدى. ئۇلارغا تونۇشلۇق بەرمەستىن يۇرت ئەھۋاللىرىنى سوراپ ئۆزى توغرىسىدىكى ئېلانلارنىڭ بېسىقىپ قالغانلىقىنى بىلىپ، ياقۇپ ھاجى ۋە ئابدۇللا ياقۇپنىڭ رازىلىقىنى ئېلىپ شۇ يىلى قەشقەرلىك ھاجىلار بىلەن شىنجاڭغا قايتىپ كېلىدۇ. قەشقەر، ئاقسۇ، كورلا، تۇرپانلاردا ئاز ۋاقىت ئىشلەپ يۈرۈپ، ئۆز يۇرتى قۇمۇل تاراتۇغا قايتىپ كەلسىمۇ، يەنىلا ئاشكارا بولالماستىن، باجىسى قۇربانىنىڭ ئۆيىدە ئات بېقىشقا ياردەملىشىپ سوقۇنۇپ يۈرىدۇ.

شۇ يىللىرى تۆمۈر خەلپە ۋاڭنىڭ قۇللۇق تۈزۈمىگە ۋە زۇلمىغا قارشى 400 دىن ئارتۇق كىشى بىلەن قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتەرگەن ئىدى. خوجىنىياز ھاجى بۇ قوزغىلاڭغا ئىشتىراك قىلىدۇ.

بۇ قوزغىلاڭ كېلىشىم بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. تۆمۈر خەلپە ئۈرۈمچى ھۆكۈمىتى ۋە قۇمۇل ۋاڭى بىلەن قىلغان تۇختامغا بىنائەن ئۈرۈمچىگە كېلىدۇ. خوجىنىياز ھاجى بولسا تاغدا قالىدۇ. بىر يىلدىن كېيىن ئۈرۈمچىدە تۆمۈر خەلپىنى

ئابۇت قىلغاندىن كېيىن، قۇمۇل ۋاڭى تاغدىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ قالدۇقلىرىنى باستۇرۇش ئۈچۈن نۇرغۇن ئەسكەر ئەۋەتىدۇ. ئىككى ئوتتۇردا ئېغىر سوقۇشلار بولىدۇ. بۇ سوقۇشلارغا خوجىنىياز ھاجى رەھبەرلىك قىلىدۇ. قورال - ياراق، ئوق - دورا ۋە باشقا نەرسە - كېرەكلەرنىڭ كەمچىل بولۇشى سەۋەبلىك تاغلىقلار يېڭىلىدۇ. خوجىنىياز ھاجى ئەسكەرلەرنى تارقىتىۋېتىپ، ئۆزى يالغۇز باجىسى قۇرباننىڭ يېنىغا قېچىپ بارىدۇ. قۇربان ئۇنىڭغا: «ھازىر ھەممىمىزنىڭ بېشىدا ئۆلۈم خەۋپى بار، شۇڭا مەن سېنى كۆرمىدىم، سەن مېنى كۆرمىدىڭ، ئەگەر باشقا كىشىلەر بىلىپ قالسا، بىزنىڭ بېشىمىزغا ئۆلۈم بىلەن زىندان تەييار، مەن ساڭا ئىككى ئات بېرەي. نەگە بېرىپ بولسىمۇ جېنىڭنى ساقلا» - دەيدۇ. ئاندىن مەسلىھەتلىشىپ ئاۋال باركۆل قازاق ئىچىگە، ئاندىن ئالتايغا، ئېپى كېلىپ قالسا، تاشقى موڭغۇلىيىگە كەتمەكچى بولىدۇ. قۇربان خوجىنىياز ھاجىغا ھەمرا بولۇپ كېچىلەپ يۈرۈپ، قار - مۇز بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدىغان تيانشان تاغلىرىنىڭ قۇزلۇق داۋىنىدىن ئۆتكۈزۈپ باركۆل تەۋەسىگە يولغا سېلىپ قويىدۇ.

خوجىنىياز ھاجى داۋاملىق «ئىسھاق» دىگەن ئىسىم بىلەن يۈرىدۇ. ئالتايدىن باركۆلگە كېلىپ قالغان قازاق چارۋىچىلار بىلەن سۆزلىشىپ، ئالتاينىڭ يەر ئەھۋالىنى ئۆگىنىدۇ، ئاندىن: «ئالتاينىڭ چىڭگىل دىگەن يېرىدە ئاكام بار، شۇنى ئىزدەيمەن» دەپ ئالتايلىق «قامزا» دىگەن قازاق يىگىتنى (بۇ يىگىت ئەسلىدە قۇمۇل، ئالتاي ئارىلىغىدا قاتناپ يۈرگەن) ھەمرا قىلىپ ئالتاينىڭ چىڭگىل ناھىيىسىگە بارىدۇ. ئۇ يەرگە يېقىنلاشقاندا «قامزا» ئۆزىنىڭ تونۇش بايتىلىنى تاشلاپ قويۇپ، خوجىنىيازنىڭ ئىككى ئېتىنى ئېلىپ تېكـ

ۋېتىدۇ، خوجىنىياز ئامالسىز شۇ قىشلاقتىكى «ئالىپ» ئىسىملىك چارۋىدارنىڭ ئۆيىدە قوي باقىدۇ. ئالىپ بايغا ئۆزىنى: «مەن توخسۇنلۇق، ئېتىم ئىسھاق، ئالتايدا سۇلتان ئىسىملىك ئاكام بار، شۇنى ئىزدەپ كەلدىم» دەپ تونۇشتۇرىدۇ. يىللىق ئىش ھەققىنى بىر دانە ئاتقا كېلىشىدۇ.

خوجىنىياز كۈندۈزى قوي بېقىپ، كەچقۇرۇنلىرى قايتقاندا ھەر كۈنى بىر كۆتۈرۈم ئوتۇن ئالغاچ كېلىپ، ئالىپنى ۋە ئائىلىسىدىكىلەرنى بەكمۇ رازى قىلىدۇ. بۇ يەردە بىر يىلچە تۇرىدۇ، بۇ چاغدا قۇمۇل ۋاڭىنىڭ تەلىۋى بىلەن ياڭ زېڭشىن ھۆكۈمىتى خوجىنىيازنى تۇتۇش ئېلانىنى پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە تارقىتىدۇ. بۇ ئېلان ئالتاي شەھەر - قىشلاقلىرىغا كەلگەندە بەزى كىشىلەر ئالىپنىڭ قويچىسى ئىسھاقتىن گۇمان قىلىدۇ.

يەرلىك خەلقنىڭ: «قۇمۇل ۋاڭىغا قارشى چىققان خوجىنىياز دىگەن ساڭىلا ئوخشايدىغان ئۇيغۇر ئىكەن» دىگەن گەپ - سۆزلىرى خوجىنىيازنى ۋەھىمىگە سالىدۇ.

بىر كۈنى كەچتە قويلارنى قوتانغا سولاپ تۇرغاندا 4 ئاتلىق قازاق يىگىتلىرى كېلىپ خوجىنىيازغا ئوبدان سىنچىلاپ قارايدۇ. يىگىتلەر شۇ كېچە ئالىپنىڭ ئۆيىدە قونىدۇ. كەچكى تاماقتىن كېيىن تاھارەتكە چىققان بولۇپ، قوي قوتىنىنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ ئۆز ئارا: «بۇ ئۇيغۇر ئېلان قىلغان كىشىنىڭ دەل ئۆزىگە ئوخشايدىكەن. ئەتە ئۇنى باشلىقلار ئالدىغا ئېلىپ بارايلۇق. شۇ بولۇپ قالسا، مال، يامبۇلارنى ئالارمىز، بولمىسا قالار» دېيىشىدۇ. خوجىنىياز بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ قېلىپ خەۋپ تېخىمۇ ئېغىرلاشقانلىقىنى چۈشىنىدۇ. بىر ئازدىن كېيىن يىگىتلەر ئاتلىرىنى سىرتقا قويۇپ بېرىپ، ئۆيگە كىرىپ ئۇخلايدۇ. خوجىنىياز ھاجى شۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۆزىـ

نىڭ تۇكۇر بايتىلىنى تاشلاپ، باينىڭ ياخشى ئېتىدىن بىرنى ئېگەرلەپ مىنىپ تاغ ئارىلاپ قېچىپ 15 كۈن دېگەندە چۆچەك ناھىيىسىگە كېلىدۇ. مىنگەن ئېتى يولدا قاتتىق ماڭغانلىقتىن «قىزىل ماي» بولۇپ ئۆلۈپ قالىدۇ. ئۇقۇشۇپ كۆرسە بۇ يەردە خوجىنىيازنى تونۇش تۇغرىلىق گەپ-سۆزلەر ئانچە كۆپ ئەمەس ئىكەن. خوجىنىياز ھاجى شۇ يەردىكى دېخانلارنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن چۆچەكلىك مامۇت باي دېگەننىڭ قويلىرىنى بېقىشقا مالاي بولۇپ ياللىنىدۇ.

بۇ ۋاقىتلاردا خوجىنىيازنىڭ سۆزى، يۈرۈش-تۇرۇشى، كىيىم-كېچەك جەھەتلىرى پۈتۈنلەي قازاقچە بولۇپ، ئانچە چېنىشمايدۇ. مامۇت بايغا ئۆزىنى «قامزا» نىڭ نامىدا تونۇشتۇرىدۇ.

مامۇت باي ئۇنى قويلىرىنى قىشلىتىدىغان بۆرىتالانىڭ «قىزىلتۇز» دېگەن يېرىگە ئەۋەتىپ يەنە بىر قازاق مالچىغا قوشۇپ قوي باقتۇرىدۇ. بۇلاردا ماللارنى يىرتقۇچ ھايۋانلاردىن ساقلاش ئۈچۈن باي بەرگەن بىر دانە مىلتىق بىلەن 100 تال ئوق بار ئىكەن. خوجىنىياز قوي بېقىپ يۈرۈپ شۇ مىلتىق بىلەن بۆرقاق ئاتىدۇ. گۆشىنى يەپ مۈڭگۈزىنى بايغا تاپشۇرىدۇ. شۇ يىلى مامۇت بايغا 3 دانە بۆرقاق مۈڭگۈزى تاپشۇرۇپ بېرىدۇ. مامۇت باي خوجىنىيازدىن رازى بولۇپ، يەنە ئازراق ئوق ۋە پۇل بېرىدۇ. بىر يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە چۆچەك تەرەپلەردىمۇ ھۆكۈمەتنىڭ خوجىنىيازنى تۇتىدىغانلىقى توغرىسىدا گەپ-سۆزلەر كۆپىيىدۇ. قومۇل ۋاكى: «خوجىنىياز چۆچەك تەۋەسىدە بار ئىمىش» دېگەن سۆزلەرنى ئاڭلاپ، ئۇنى

تونۇيدىغان توخسۇندا تۇرۇشلۇق قومۇللۇق نىياز شاگىرتىغا ئادەم قوشۇپ خوجىنىيازنى تۇتۇپ كېلىش ئۈچۈن چۆچەككە ئەۋەتىدۇ، كېلىپ-كېتىۋاتقانلاردىن بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان خوجىنىياز، راس-يالغاننى بىلىپ كېلىش ئۈچۈن قىشلاقتىن چۆچەك ناھىيىسىگە كېلىدۇ ۋە نىياز شاگرىتنىڭ ھەقىقەتەن چۆچەككە كەلگەنلىكىنى بىلىدۇ.

بۇ خىل ئەھۋال ئاستىدا خوجىنىياز ھاجى ئۆزىنىڭ شىنجاڭدا داۋاملىق تۇرۇش ئىمكانىيىتى قالمىغانلىقىنى، ئۆلۈم خەۋپىنىڭ سوقۇشۇپ يۈرۈۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ، بېشىغا نېمە كەلسە شۇنى كۆرەي دەپ، سوۋېت يېرىگە كېتىش قارارىغا كېلىدۇ. ئىككى كېچە-كۈندۈز يول يۈرۈپ چېگرىدىن ئۆتۈپ يەركەت تەۋەسىدىكى بىر قىشلاققا كېلىدۇ. بۇ يەردە ئۇيغۇر، قازاق خەلقلىرى ئارىلاش ئولتۇراقلاشقان بولغاچقا، سۆز ۋە كىيىنىش جەھەتتە ئۇ ئانچە چېنىشمايتتى. خوجىنىيازھاجى ئەھۋال ئۇقۇشۇپ، ئۆزىنىڭ راستىنلا سوۋېت يېرىگە ئۆتكەنلىكىنى بىلىدۇ. ئۆلۈم خەۋپىدىن قۇتۇلغان خوجىنىيازھاجى ئىسھاق دېگەن نام بىلەن يەركەتكە تۇققان كۆرۈش ئۈچۈن بارىمەن دەپ بىر قانچە كىشىلەر بىلەن يولغا چىقىدۇ. يەركەت شەھىرىگە بېرىپ ۋەلى باينىڭ سارىيىغا چۈشىدۇ. خوجىنىياز ھاجى يېنىدىكى بۆرقاق مۈڭگۈزىنى سېتىش ئۈچۈن بازارغا چىققاندا، بىر خېرىدار تۇرۇپ، خوجىنىياز ھاجىنى ۋەلى باينىڭ ئالدىغا باشلاپ بارىدۇ. ۋەلى باي بۆرقاق مۈڭگۈزىنى كۆرۈپ: «نەدىن ئېتىپ كەلدىڭ؟» دەپ سورايدۇ. خوجىنىياز: «بۆرتالادىن» دەپ جاۋاب بېرىدۇ. ۋەلى باي ئۇنىڭغا داۋاملىق بۆرقاق ئېتىشنى تاپشۇرۇپ بىر ياخشى ئات،

بىرتال بەش ئاتار مىلتىق، يېتەرلىك ئوق ۋە ئىككى تايغان ئىت بېرىدۇ ۋە: «ئات، مىلتىق، ئوق مەندىن بولسۇن، بورقاقنى ئېتىپ كەل. پۇلىنى تۆلەيمەن، مۆڭگۈز ماڭا ھېساپ بولسۇن» — دەيدۇ. تۇرمۇشتىن خاتىرجەم بولغان خوجىنىياز ھاجى يەركەتتە 6 يىل ئوۋچىلىق قىلىپ، سوۋېت يېرى ۋە بۆرتالا قاتارلىق جايلاردا 10 دىن ئارتۇق بورقاق، 10 دىن ئارتۇق بۇغا مۆڭگۈزى ۋە باشقا ياۋايى ھايۋانلارنىڭ قىممەتلىك تېرىلىرىنى ۋەلى بايغا تاپشۇرۇپ باينى ناھايىتى خوش قىلىدۇ.

1916 - يىلى رۇسىيە چار پادىشاسى ۋاقتى ئىدى. يەرلىك ھۆكۈمەت ھەر ئائىلىدىن 25 تىن تۆۋەن، 18 دىن يۇقۇرى ياشتىكىلەردىن ئەر - ئايال دىمەستىن بىردىن كىشى يەركەتنىڭ ئۆزىدە 6 ئاي ھەربى مەجبۇرىيەت ئۆتەش توغرىسىدا بۇيرۇق چىقىرىدۇ. ۋەلى باي خوجىنىيازنى ئۆز ئوغلى نامىدا بۇ مەجبۇرىيەتنى ئۆتەپ كېلىشكە ئەۋەتىدۇ. نامىدا يەنە ئىسھاق بولۇپ يۈرۈۋېرىدۇ. ئۇ، بۇ جەرياندا ئەينى ۋاقىتتا بار بولغان چوك - كىچىك ھەربى قوراللارنى ئىشلىتىش، چۈۋۈپ - قۇراشتۇرۇش، نىشانغا ئېتىش ئىشلىرىنى ئۈگىنىۋالىدۇ.

رۇسىيە ئۆكتەبىر ئىنقىلاۋىدىن كېيىن ۋەلى بايلار غۇلجىغا قايتىدۇ. خوجىنىياز ھاجىمۇ ئۇلار بىلەن بىرلىكتە غۇلجىغا كېلىپ، ئىككىنچى يىلى ۋەلى باينىڭ رازىلىقى بىلەن ئۈرۈمچىگە قايتىدۇ.

خوجىنىياز ھاجى ئۈرۈمچىدە بىر نەچچە ۋاق تۇرۇش جەريانىدا قۇمۇل ئەھۋالىدىن خەۋەر تېپىپ تۇرىدۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇ قۇمۇلغا بېرىش ئۈچۈن يولغا چىقىدۇ. ئاۋال ئۈرۈمچىدىن تۇرپان، قاراغوجا، ئاستانىغا بېرىپ بۇرۇن بىللە

ئوقۇغان تالىپلاردىن مەخسۇت باي، مامۇتلار بىلەن ئۇچرىشىدۇ. بۇ بىر نەچچەيلەننىڭ بۇرۇندىنلا ئىدىيە بىرلىگى بولغاچقا ئۇلار خەلقنى ھەركەتلەندۈرۈپ قوزغىلاڭ كۆتىرىشنى مەسلىھەتلىشىدۇ. مەخسۇتبايلار تۇرپان لۈكچۈندە، خوجىنىياز بولسا قۇمۇلدا ۋاڭلىققا قارشى قوزغىلاڭ كۆتىرىشكە توختام قىلىشىدۇ.

خوجىنىياز ھاجى بۇ يەردە قۇمۇلنىڭ ئەھۋالىنى ئوقۇشۇپ بىر قانچە ۋاقىت توختاپ قالىدۇ. شۇ ئارىلىقتا دادىسى ئىمىننىياز دورغىنىڭ ئۆلۈپ كەتكەنلىگىنى، ئۆزىنىڭ يېقىن سەپدىشى ھەم باجىسى قۇربان، دادىسىنىڭ ئورنىغا قۇللار دورغىسى بولغانلىقىنى ئاڭلاپ، 1927 - يىلى قۇمۇلغا قايتىدۇ. ئۆز يۇرتى ئاراتۇدا يېرىم يوشۇرۇن، يېرىم ئاشكارا بولۇپ يۈرىدۇ.

ۋاڭلار ئادەت بويىچە ھەر يىلى تاغ باشلىقلىرىنى كېپىل قىلىپ ئىككى ئايلىق مۇددەت بىلەن ئىككىدىن ئۈچكىچە مىلتىق تارقىتىپ، قىشتا بۆرە، تۈلكە، يىلۋىز قاتارلىق موي ھايۋانلىرىنى، ياز ئايلىرىدا بۇغا، بورقاقلارنى ئېتىپ تاپشۇرۇشنى ئالۋاڭ قىلاتتى. بۇ قېتىمقى ئوۋچىلىقتىن ئالۋاڭ تاپشۇرۇش ئىشىغا خوجىنىياز ھاجىمۇ قاتنىشىدۇ.

بەلگىلەنگەندە بىر مىلتىققا بىردىن بۇغا مۆڭگۈزى تاپشۇرۇش دەپ كۆرسىتىلەتتى. ۋاڭنىڭ كۆز قارىشىنى بىلىش ئۈچۈن ئوۋچىلار مەسلىھەتلىشىپ 2 مىلتىققا 6 بۇغا مۆڭگۈزى تاپشۇرىدۇ، بىشىر ۋاڭ تارىختىن تارتىپ كۆرۈلۈپ باقمىغان بۇ ئىشقا ھەيران بولۇپ سورىغاندا، مۆڭگۈزنى تاپشۇرۇشقا بارغانلار: «بىزنىڭ ئاراتۇ تېغىدىن شۇنداق بىر پالۋان

چىقتى، كۆزى كۆرگەننى ئېتىپ يىقىتىدۇ، ئاتقان ئوقتىن بىر تالىنىمۇ زايا قىلمايدۇ، بىر ئورۇندا ئولتۇرۇپ توققۇز تال ئوقتا توققۇز تاغ تېكىسىنى ئېتىپ يىقىتىدۇ، ھەتتا ئۇچۇپ كېتىپ بارغان قۇشلارنىمۇ ئېتىپ چۈشۈرىدۇ. بىز ئېلىپ كەلگەن بۇغا مۈڭگۈزلىرىنىمۇ شۇ پالۋان ئاتقان» دەپ جاۋاپ بېرىدۇ، بېشىر ۋاڭ بۇ پالۋاننىڭ كىملىكىنى سورىغاندا، كەلگۈچىلەر: «ھەزرەتلىرى بىلەن خانلىق مەدرىسىدە بىللە ئوقىغان كىشى ئىمىش، بىز ئۇ يەردە ئۇنى پالۋان دەپلا ئاتايمىز» دەپ جاۋاپ بېرىدۇ.

بېشىر ۋاڭ كەلگەنلەردىن قۇربان دورغا شۇ پالۋانغا ئوردا ئاتلىرىدىن ئىككى ئات بەرسۇن دەپ يارلىق ئەۋەتىدۇ. كېيىن بېشىر ۋاڭ بۇ پالۋاننىڭ خوجىنىياز ھاجى ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ ۋە خوجىنىياز ھاجىغا ئادەم ئەۋەتىپ: «دادامنىڭ ۋاقتىدا بولغان ئىشلارنى مەن سۈرۈشتە قىلمايمەن، خوجىنىياز خاتىرجەم ئوردىغا كەلسۇن، خىزمەت بېرىمەن» دەيدۇ، لېكىن 1 - 2 - قېتىملىق چاقىرتىشتا خوجىنىياز ھاجى بارمايدۇ. 3 - قېتىم بەھرام يۈسۈپ بەگ (ئوردا بېگى) دىگەن كىشىنى ئاتقا ئەۋەتكەندە، خوجىنىياز ھاجى ئاندىن ماقۇل بولۇپ ئوردىغا كېلىدۇ.

بېشىر ۋاڭ ئادەت بويىچە پات - پات ئوۋغا چىقاتتى. خوجىنىياز ھاجىمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىرگە باراتتى. كىيىك ئۇچراپ قالسا، بېشىر ۋاڭ كىيىك تەرەپكە قارىتىپ نىشانسىزلا ئوق ئاتىدىكەن، خوجىنىياز ھاجى ئۇنىڭ يېنىدا تۇرۇپ دەل كىيىكنىڭ ئۆزىگىلا ئېتىپ يىقىتىدىكەندە «ھەزرەتلىرى ئاتتىلا» دەپ ئۆتۈنۈپ بېرىدىكەن. شۇنداق قىلىپ خوجىنىياز بېشىر ۋاڭغا بەكمۇ ياراپ كېتىدۇ ۋە خوجىنىياز

ھاجىغا ھەسەتخورلۇقى كۈچلۈك بولغان، خوجىنىياز ئۈستىدە كۆپ پىتنە قىلىدىغان ئوردا بېگى يولۋاسنى بازار بېگى قىلىپ ئوردىدىن يۆتكىۋېتىپ، خوجىنىياز ھاجىنى ئوردا پالۋانلىرىنى ھەربى مەشق قىلدۇرىدىغان باشلىق قىلىپ بەلگىلەپ قويىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئوردىدىكى باشقا ھەسەتخور بەگلەرمۇ ئىلاج قىلالماي قالىدۇ. بۇ پۇرسەتتىن پايدىلانغان خوجىنىياز ھاجى ئوردا ئىچىدە تۇرۇپ 1929 - يىلدىن 1931 - يىلغىچە قۇمۇل ۋاڭغا قارشى قوزغالغان قۇمۇل دىخانلىرى قوزغىلىڭىنىڭ جىددى تەييارلىقىنى قىلىدۇ.

1929 - يىللىرى ۋاڭ ئوردىسى قۇمۇل رايونىنىڭ ھەربى مۇداپىئە ئىشىنى كۈچەيتىپ ۋاڭ ئوردىسىنى ساقلاش مەقسىدىدە 1 - قېتىم 12 تاغ، 5 شەھەردىن 100 دەك كىشىنى ۋاڭ ئوردىسىغا توپلاپ ئۇلارغا ھەربى تەلىم - تەربىيە بېرىش ۋەزىپىسىنى خوجىنىياز ھاجىغا تاپشۇرىدۇ. بۇمۇ خوجىنىياز ھاجى ئۈچۈن ناھايىتى چوڭ پۇرسەت بولۇپ، كېلەچەكتە ۋاڭ ئوردىسىنى پاچاقلاپ تاشلاشنىڭ ئاساسىنى شۇ يەردە قۇرىدۇ....

ئاپتوردىن:

1 - مەن بۇ قىسقا ماتىرىيالنى خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئۈرۈمچىدە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە مۇئاۋىن رەئىس بولۇپ تۇرغان ۋاقىتلىرىدا، شۇ ۋاقىتتىكى مۆتىۋەر زاتلارنىڭ ھاجىمدىن ھال سوراپ كۆرۈشكىلى كەلگەن چاغلىرىدا ھاجىمنىڭ ئۆز بېشىدىن ئۆتكەن ئىشلارنى ھىكايە قىلىپ بېرىشلىرىدىن بە-

ۋاستە ئاڭلىغان خاتىرىلىرىمگە ئاساسەن يېزىپ چىقتىم.

2 ـ مەن 1933 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدىن 1936 ـ يىلى 10 ـ ئايغىچە دادام قۇربانىنىڭ تاپشۇرۇغى بويىچە خوجىنىياز هاجىنىڭ ئالدىدا خىزمەتتە بولدۇم.

تەكتۇش مۇتىۋەرلەردىن مەسىلەن، بۇرهان شەهىدى، ئابدۇللا داموللا ، مەنسۇر ئەپەندى، يۇنۇس بەگ، تۇرسۇن بوۋا، شايەخمەت، شېرىپقان (قازاق) قاتارلىق كىشىلەر هاجىم بىلەن كۆرۈشكىلى كەلگەندە هاجىمدىن ئۆز بېشىدىن ئۆتكەن ئىشلارنى سۆزلەپ بېرىشنى تەلەپ قىلاتتى. هاجىممۇ بۇ تەلەپلەرگە ئاساسەن بىر ئاخشامدا بىر ياكى ئىككى ۋەقەنى سۆزلەپ بېرەتتى، ئاڭلىغۇچىلار قىزىقىپ كەتكەن تۈنلەردە تاڭ سوزۇلۇپمۇ قالاتتى. بۇ هال هەپتىدە بىر ـ ئىككى قېتىم تەكرارلىنىپ تۇراتتى. مەن مېهمانلارنى كۈتۈش جەريانىدا ئاڭلاش پۇرسىتىگە ئىگە بولاتتىم. قىسقىچە خاتىرىمۇ قىلاتتىم.

3 ـ هاجىمنىڭ مىجەزى بەكمۇ چۇس ئىدى. خۇشى بولمىغان كىشىلەرگە ئاسانلا خاپا بولۇپ قالاتتى. بۇ خاپىلىق بۇگۈنى بار ئەتىسى يوق ئىدى. شۇنىڭدەك هاجىمنىڭ يالغان سۆز قىلماسلىقىمۇ ئالاهىدە بىر خاراكتېرى ئىدى.

1934 ـ يىلى شىنجاڭدىن بىر تۈركۈم كىشىلەر هەرەمگە بارغاندا، خوجىنىياز هاجى ئىنىسى باقىنىيازدىن مەككىدىكى ياقۇپ هاجىغا، ئوغلى ئابدۇللا ياقۇپلارغا ئايرىم سالام خەت يازغان ۋە سوغا ـ سالام ئەۋەتكەن ئىدى. كېيىن ئۇلاردىن جاۋاپ خەت كەلدى. بۇ پاكىت خوجىنىياز هاجىنىڭ مەككىدە ياقۇپ باينىڭ خورمىلىق بېغىدا ئىشلىگەن سەرگۈزەشتىسىنىڭ راستلىقىنى ئىسپاتلاپ بېرەتتى.

تۇرپان قاراغوجا ئاستانىدا مەخسۇت باي ۋە مامۇتلار بىلەن بولغان ئىدىيە بىرلىكىنى ئىسپاتلىماقچى بولساق، مەسىلەن، خوجىنىياز هاجى قۇمۇلدا بولغان ۋاقىتلىرىدا مەخسۇت باي سودىگەرچىلىك باهانىسى بىلەن قۇمۇلغا 3 قېتىم بېرىپ هاجىم بىلەن كۆرۈشكەن. ئۇنى خوجىنىياز هاجى ئۆز يۇرتى تاراتۇغىمۇ ئېلىپ بارغان ئىدى.

قۇمۇل دېهقانلار ئىنقىلاۋى غەلىبە قىلغاندىن كېيىن مەخسۇت باي ئۆزى قۇمۇلغا بېرىپ خوجىنىياز هاجىنى تۇرپانغا باشلاپ چىقتى.

خوجىنىياز هاجى ئالتاي ۋەقەلىكىنى سۆزلەپ بەرگەندە، شۇ دەۋردە ئۆلكىلىك هۆكۈمەتنىڭ هەيئەت ئەزاسى بولغان قازاق خەلقىنىڭ ئاتاغلىق ئەربابى شەرىپقان ئاڭلاپ: «هاجىمنىڭ سۆزى دەل جايىدا، ئالىپ دېگەن كىشىنىڭ پارلىغى راست، ئۇ هازىر ئوكۇرداي بولدى. هاجىمغا هەمرا بولۇپ بارىكۆلدىن ئالتايغا بارغان قامزا، ئالتاي ـ قۇمۇل ئارىلىغىدا قاتناپ يۈرىدىغان چوڭ ئوغرى. هازىر ئۇ تۈرمىدە ياتىدۇ» دېگەن ئىدى.

خوجىنىياز هاجىم مۇئاۋىن رەئىس بولغاندىن كېيىن چۆچەكتىكى مامۇت باي ئۆزى ئالاهىدە ئۈرۈمچىگە كېلىپ هاجىمنى زىيارەت قىلغان ۋە سوغىلار بەرگەن.

غۇلجىدىكى ۋەلى باينىڭ كىچىك ئوغلى جامىخانمۇ ئۈرۈمچىگە كېلىپ، پۈتۈن ئائىلە تۇققانلار نامىدىن هاجىمدىن هال سورىغان.... يۇقۇرقى پاكىتلار هاجىم سۆزلەپ بەرگەن ئىشلارنىڭ راستلىقىنى ئىسپاتلايدۇ.

مافۇشىڭ (ماتتەي) توغرىسىدا ئەسلىمە

مۇھەممەت ئىمىن قۇربان

«شىنخەي ئىنقىلاۋى» نىڭ ئالدى-كەينىدە قەشقەردە «تىتەي»، «نىيتەي» دەپ ئاتىلىدىغان ھەربى ۋە مەمۇرى ئەمەلدارلار ئۆتكەن ئىدى.

«تىتەي» دىگىنى دىۋىزيە قوماندانى (سىجاڭ) دەرىجىلىك، «نىيتەي» دىگىنى بىرىگادا قوماندانى (لۈيجاڭ) دەرىجىلىك ئەمەل ئىدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە قەشقەردە ئۇزۇن نەچچە يىل ھۆكۈمرانلىق قىلغان مافۇشىڭ، يەنى ماتتەي بىر قەدەر تىپىك بولۇپ، بىر مەزگىل «پاشا» دەپ ئاتالغان، كېيىن «مومچى تاز» دەپ ھاقارەتلەنگەن ئىدى. مەن بۇ ھەقتە ئىگىلىگەنلىرىم ۋە بىلگەنلىرىم بويىچە قىسقىچە ئەسلىمە يازماقچىمەن:

مافۇشىڭ ، مىللىتى خۇيزۇ، ئەرەپچە ئېتى مۇھەممەت يۈنۈس. ئەل ئىچىدە ئۇنى يۈنەنما دەپمۇ ئاتايتتى. ياڭ زېڭشىن ھاكىمىيەت ئۈستىگە چىققاندىن كېيىن قۇرۇلغان يەرلىك قوشۇننىڭ 10-باتالىيونىغا تۇككىلىك بولغان، مافۇشىڭ چاپسانلا ياڭ زېڭشىننىڭ ئىشەنچىگە ئېرىشىپ خىزمەت دەرى-

جىسى ئۆستى. مىڭگونىڭ دەسلەپكى يىللىرى قەشقەرنىڭ تىتەيلىكىگە ئۆستۈرۈلدى. ئۇ قەشقەرگە تىتەي بولۇپ كەلگەندە ئۇنىڭ ئوغلى ماجۇۋ «نىيتەي» بولۇپ بىللە كەلدى. بۇلار قەشقەرگە كېلىپ ماتتەي يېڭىشەھەردە، ماجۇۋ كونىشەھەردە تۇرۇپ ئۇن نەچچە يىل ھۆكۈمرانلىق قىلدى.

ماتتەي ئۇچىغا چىققان شەھۋەتپەرەست بولۇپ كېيىنكى كۈنلەردە ئەيشى-ئىشرەتكە قاتتىق بېرىلىپ كەتتى. ئۇنىڭ بۇ جەھەتتىكى قىلمىشلىرىنى تۆۋەندىكى پاكىتلار ئىسپاتلاپ بېرىدۇ:

1-ماتتەي قەشقەردە تۇرغان مەزگىللىرىدە كۆپلەپ خوتۇن ئالدى. بۇ چاغلاردا خەلق ئىچىدە «ماتتەينىڭ 40 خوتۇنى بار» دىگەن سۆز مەشھۇر ئىدى. ئۇنىڭ ئۆزىگە قاراشلىق ھەرەمخانىسىدا كۆپلىگەن قىز-چوكانلار، قول-دىدەكلىرى بولۇپ ئۇلارنىڭ ئىپپەت-نومۇسى ئاياق ئاستى قىلىناتتى. ئۇنىڭ يالاقچىلىرى ياخشىچاق بولۇش ئۈچۈن خەلقنىڭ چىرايلىق قىزلىرىنى ئالداش، زورلاش، ئازدۇرۇش، ئوغرىلاشتەك ئۇسۇللار ئارقىلىق ئۇنىڭغا سوغات قىلىپ تۇراتتى.

ماتتەي يېشى 60 تىن ئېشىپ ھالسىزلانغاندىن كېيىن تېۋىپلارغا قۇۋۋەت دورىسى ياساتماقچى بولىدۇ. بۇ دورىغا ئىشلىتىش ئۈچۈن قۇچقاچ لازىم بولغانلىقتىن پۈتۈن يۇرتقا قۇچقاچ ئالۋىڭى سالىدۇ. مانا بۇ قەشقەر تارىخىدىكى مەشھۇر «قۇچقاچ ئالۋىڭى» ئىدى. بۇ ئالۋاڭ شۇ زاماندا يۇرت ئىچىدە قالتىس ئېغىر زۇلۇم بولغان ئىدى. مەسىلەن، تىتەيگە دورا ياساش ئۈچۈن 100 دانە قۇچقاچ لازىم بولسا، شەھەر ھاكىمى بەگلەرگە 200 قۇچقاچ دەپ بۇيرۇق چۈشۈرگەن، شەھەر بەگلىرى بولسا يېزا بەگلىرىگە 500 قۇچقاچ دەپ تاپشۇرغان. يېزا بەگ-

لىرى يۈز بېشىغا، يۈز بېشى ئون بېشىغا قاتلاپ بۇيرۇق قىلغانلىقتىن پۇقرا بېشىغا كەلگەندە ئۇ نەچچە قاتلىنىپ بىر بەگلىك تەۋەسىدىكى پۇقرالار ئون مىڭلاپ قوچقاچ تۇتۇشقا مەجبۇر بولۇشقان. مۇنداق زور ساندىكى قوچقاچنى تۇتۇپ تاپشۇرۇش پۇقرالارغا ئىنتايىن ئېغىر قىيىنچىلىق تۇغدۇرغان ئىدى. يېزا بەگلىرى پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ تۈزۈم چىقىرىپ قوچقاچنىڭ ئورنىغا پۇل تۆلەش ئىشىنى يولغا قويىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئالۋاڭنىڭ دائىرىسى كېڭىيىپ يۇرت خەلقىگە مۆلچەرلىگۈسىز ئېغىر بالايى ئاپەت بولىدۇ. شۇ ۋاقىتتا قوچقاچ ئالۋىڭىنى تۆلەپ كېتەلمەي قاماققا ئېلىنغانلار، ئۆي ۋاقىدىن ئاجراپ خانىۋەيران بولغانلار ناھايىتى كۆپ.

2 - ماتتەي ئالۋاڭنى تولا سېلىپ قەشقەر خەلقىگە ھېسابسىز جەۋرى - زۇلۇم قىلغان مىلىتارىست ئىدى. مەسىلەن، ئۇ قەشقەردە دويۇتنىڭ جاڭگاللىقىغا (ھازىرقى ساۋخۇغا) شەھەر ۋە ئوردا سالدۇرغان. بۇ قۇرۇلۇش ئۈچۈن يۇرتقا ھاشا سېلىپ مىڭلىغان ئادەملەرنى كېچە - كۈندۈز ئىشلەتكەندىن تاشقىرى قۇرۇلۇشنىڭ ماتېرىياللىرىنىمۇ يۇرت - يۇرتتىن ئالغان. ساۋخۇ قۇرۇلۇشىدىكى زۇلۇم تارىختا خېلى ئېغىر ئۆتكەن زۇلۇملاردىن بولۇپ، ئەمگەكچى خەلقنىڭ قان - تەرى بەدىلىگە ھەيۋەتلىك يەردە شەھەر ۋە ھەشەمەتلىك قەسىرلەر قۇرۇلغان. بۇ ھەقتە خەلقنىڭ ئېيتقان قوشاقلىرى ھازىرغىچە كىشىلەرنىڭ ئېسىدىن كۆتىرىلگىنى يوق. مەسىلەن:

ساۋخۇ يولى قۇمۇشلۇق،
ئۇغاق سېلىپ ئورغان يوق.

14 يىللاپ شەھەر سورىغان،
ماتتەيدەك زالىم يوق......

بۇ قوشاقنىڭ 4 - قۇرىدىكى سۆز زالىملىقتا ھېچكىممۇ «ماتتەيدەك بولغان ئەمەس» دېگەن ئۇقۇمنى ناھايىتى ئېنىق چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

ئۇ يەنە سەيلە، تاماشا قىلىش ئۈچۈن قەشقەر يېڭىشەھەرنىڭ مەركىزىگە «لو» ناملىق ھەشەمەتلىك راۋاق (قەيىتۇن) ياساتقان. بۇ قۇرۇلۇشنىمۇ يۇرتقا ئالۋاڭ چېچىپ ئەمگەكچى خەلقنى ھاشاغا ئىشلىتىش بىلەن پۈتكۈزگەن.

ماتتەينىڭ دەۋرىدە قەشقەردە بولغان «موم ئالۋىڭى» ناھايىتى دەھشەتلىك ئۆتكەن. بۇ ئالۋاڭدا نۇرغۇنلىغان كىشىلەر خانىۋەيران بولغان، قاماققا ئېلىنغان، ھەتتا پۇت - قوللىرى كېسىلگەن. بۇ ۋەقە مۇنداق بولغان ئىدى: شۇ زاماندا ئۇلۇغچاتنىڭ قىزىلبويى دېگەن يېرى ئەتراپىدا نېفىتلىك بولۇپ، ئۆزلىكىدىن ئۆرلەپ قالغان ماي، ساسلىقلاردا ۋە سۇ يۈزىدە لەيلەپ كۆرۈنگەن، بەزى يەرلەردە لاتقىغا ئوخشاش ئۇيۇپ قالغان ئىكەن. بۇنى كۆرگەن يەرلىك ئادەملەر تاغ ياقىسىدىن موم چىقتى دېگەن گەپنى تارقىتىدۇ. ماتتەي ئاڭلاپ بۇنى يىغىپ موم دەپ سېتىشقا بۇيرۇق قىلىدۇ. روزى بەگ، جىڭچى ئىمام، ھاشىم چوك، ئاۋۇت ئىمام دېگەن كىشىلەرنى ئىشقا سېلىپ قەشقەر كونىشەھەر ۋە يېڭىشەھەردىكى دۇكاندارلارغا بۇ مومنى كۆپلەپ ساتىدۇ. لېكىن موزدۇزلار بۇنى ئىشلىتىپ كۆرۈپ ئۇنىڭ موم بولماستىن قاراماي ئىكەنلىكىنى بىلىپ سېتىۋېلىشتىن باش تارتىدۇ. بۇنى كۆپلەپ سېتىۋالغان دۇكاندارلار

زىيان تارتتى. زىيان تارتقان دۇكاندارلار مۇستەۋپىلىشنى رەت قىلسا «پادىشاھ ھۆكۈمىتىگە قارشىلىق قىلدى» دەپ قامايدۇ. بۇنىڭدا زىيان تارتقان ۋە زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان خەلق ماتىتەينىڭ زۇلمى ئۈستىدىن ياڭ زېڭشىنغا كۆپلەپ ئەرز شىكايەت قىلدى. بۇ توغرىدا ئۈرۈمچى جاڭجۇنى ماتىتەينى ئەيىبلەپ خەت ئەۋەتتى. ماتىتەي ياڭ زېڭشىندىن كەلگەن بۇ ئەيىبلەش بەدىلىگە ئاچچىقىنى يەرلىك كىشىلەردىن ئېلىپ دەھشەتلىك چارىلارنى كۆرۈشكە باشلايدۇ. مەسىلەن، روزى بەگنى باش جىنايەتچى قىلىپ ئۇنىڭ قولىنى بېغىشىدىن كېسىپ شەھەر ئايلاندۇرۇپ سازايى قىلدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن تاغاچى كوچىنىڭ ئىمامى «جىڭچى ئىمام» بىلەن ھاشىم چوڭ، ئاۋۇت ئىمامىلارنىڭمۇ قولىنى كېسىپ سازايى قىلدى. قولى كېسىلگەنلەرنىڭ قولىنى ياغدا داغلاپ قېنىنى توختاتقان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئازاۋىدا بەزەنلىرى ئۇزاق قالماي ئالەمدىن ئۆتتى.

3-ماتىتەي قەشقەردە تۆز بەگ، تۆز خان بولۇۋېلىپ ئۈرۈمچى ھۆكۈمىتىگە ئانچە بويسۇنمايدۇ. مەسىلەن، ئۇنىڭ ۋاقتىدا قەشقەرنىڭ ۋالىسى جۇرۇيچىش بىلەن قەشقەر كونىشەھەر ئامبىلى ما شاۋۇنىڭ ئوتتۇرىسىدا پۈت تېپىشىش بولۇپ، ماتىتەي بۇ ئەھۋالنى ئۈرۈمچىگە مەلۇم قىلماستىنلا ئۇلارنىڭ ئەمىلىنى ئېلىپ تاشلاپ، تامغىسىنى تارتىۋېلىپ قەشقەردىن قوغلاپ چىقارغان. ياڭ زېڭشىن بۇ ئەھۋالنى ئاڭلىغان بولسىمۇ ماتىتەيگە سۆزىنى ئۆتكۈزەلمەي جۇرۇيچىشنى ئاقسۇغا ۋالى، ما شاۋۇنى ئۇچتۇرپانغا ھاكىم قىلىپ تەيىنلەپ بۇ ئىشنى ۋاقىتلىق بىر تەرەپ قىلغان بولدۇ. ئەمما كۆڭلىدە ماتىتەيدىن قاتتىق نارازى بولدۇ.

ماتىتەينىڭ ئوغلى ماجۇۋمۇ دادىسىغا ئوخشاش سۆلەتۋاز، ھەشەمەتخور بولۇپ، قەشقەر كونىشەھەردىكى «يومۇلاق شەھەر كۆلى» بويىغا بىر راۋاق سالدۇرغان. بۇنى كىشىلەر نېمەينىڭ راۋىقى دەپ ئاتايتتى. ئۇ بەزىدە ھاۋانىڭ ياخشى ۋاقىتلىرىدا راۋاققا چىقىپ شەھەر مەنزىرىسىنى تاماشا قىلاتتى. كەچقۇرۇنلىرى كانايچىلارنى سېپىلگە چىقىرىپ كاناي چالدۇراتتى.

دېمەك ئاتا-بالا ئىككىسى قەشقەردە تۆز بەگ، تۆز خان بولۇۋېلىپ ئۈرۈمچى ھۆكۈمىتىگە تولۇق ئىتائەت قىلمىغانلىقتىن، ياڭ زېڭشىن ئۇنى يوقىتىۋېتىش قارارىغا كەلدى. لېكىن ئۇلارنىڭ قولىدا خېلى نۇرغۇن قوراللىق قوشۇن بولغانلىقتىن ئۇنى ما شاۋۇنىڭ قولى بىلەن يوقىتىشنى پىلان قىلدى. ما شاۋۇ بىلەن ماتىتەينىڭ ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنىڭ كۈچلۈكلىكىنى بىلىدىغان ياڭ زېڭشىن ماشاۋۇغا ماتىتەينى يوقىتىۋېتىش توغرىسىدىكى بۇيرۇقنى بەردى. بۇيرۇق 1924-يىلى ماي ئايلىرىدا چۈشكەن بولسا كېرەك.

بۇيرۇق ئالغان ما شاۋۇ تولۇق تەييارلىق كۆرگەندىن كېيىن ئۆز قوشۇنىنى باشلاپ ئۇچتۇرپان قاقشال يولى بىلەن يولغا چىقتى. ئاقسۇ، كۇچاردىن تەشكىللەنگەن ياردەمچى قوشۇن رامزان ھاجى دېگەن ئادەمنىڭ قوماندانلىقىدا چوڭ يول بىلەن ماڭدى. بۇ ئىككى قوشۇن بىر ۋاقىتتا قەشقەرگە يېتىپ بېرىپ تەڭ ھەركەت قىلدى. ما شاۋۇ قوشۇنى قەشقەر يېڭىشەھەرنى مۇھاسىرىگە ئالدى. ئاقسۇ، كۇچاردىن كەلگەن ۋالى، گۆڭ ۋە قادىر جەڭگىنىڭ قوشۇنلىرى قەشقەر كونىشەھەرنى مۇھاسىرە قىلدى. ھۇجۇم بىرلا ۋاقىتتا باشلاندى. بىر-

ئىككى سائەت مىقدارى داۋام قىلغان قاتتىق جەڭ نەتىجىسىدە ماتتىنەي ئۆز رەقىبى بولغان ما شاۋۇۋنىڭ قولىغا چۈشۈپ، ئەڭ ئالى جازاغا ھۆكۈم قىلىنىدۇ. ئۇنىڭ دارغا ئېسىلغان تېنى قەشقەردە ئۇدا ئۈچ كۈن سازايى قىلىنغان ئىدى.

ماتتىنەي تولۇم ساچقان،
ئالۋاڭنى تولا چاشقان،
خەلققە زۇلۇم قىلغاچقا،
دارغا ئېسىلىپ ياتقان.

بۇ قوشاق دەل شۇ يىللىرى پەيدا بولغان ئىدى.

رامزان ھاجى باشچىلىقىدىكى قوشۇن سەھەرلىكتە دەرۋازا ئېچىلىش بىلەن تەڭ ئات سېلىپ كىرىپ ماجۇۋۇنىڭ ئادەملىرى ئۇيقۇسىنى ئېچىپ بولغىچە يۇمۇلاق شەھەرنى ئىگەللەيدۇ. ماجۇۋۇ ئۆزىنىڭ مۇھاسىرە ئىچىدە قالغانلىقىنى بىلىپ راۋاق تەرەپكە قاراپ قاچىدۇ. رامزان ھاجى ئۇنى قوغلاپ چىقىپ تەسلىم بولۇشقا دەۋەت قىلغاندا، ئۇ تاپانچىسى بىلەن رامزان ھاجىنى ئېتىپ قويىدۇ. لېكىن مىنۇت ئۆتمەيلا ماجۇۋۇغىمۇ ئوق تېگىپ ئۆلىدۇ. ماتتىنەينىڭ قەشقەردىكى 10 نەچچە يىللىق ھۆكۈمرانلىقىغا شۇ يوسۇندا خاتىمە بېرىلگەن ئىدى.

قاغىلىق تارىخىغا دائىر ئەسلىمىلەردىن پارچىلار

ئابدۇرىشىت خوجاھەمت

قاغىلىق — شىنجاڭدا ئاھالىسى كۆپ، بايلىقى مول ناھىيىلەرنىڭ بىرى. تارىختا بۇ جايدا بولۇپ ئۆتكەن ئىشلار ئاز ئەمەس. تۆۋەندىكىلەر مەن بىلگەن بەزى ئەھۋاللاردۇر.

چەتئەللىكلەرنىڭ ئالاھىدە ئىمتىيازلىق بولۇۋېلىشى

1917 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە قاغىلىقتا 70 نەچچە (46 ئائىلە) روسىيە پۇقراسى، بىرمۇنچە ئەنگلىيە پۇقراسى (بۇلار ئاساسەن ھىندىستانلىقلار بولۇپ، بۇ چاغدا ھىندىستان ئەنگلىيە فېدراتسىيىسىدە ئىدى)، 200 گە يېقىن ئافغانىستان پۇقراسى بولۇپ، ئۇلار ئۆزلىرىنى ئالاھىدە ئىمتىيازلىق ھېساپلايتتى. روسىيە پۇقرالىرى بىلەن ئافغانىستان پۇقرالىرىنىڭ ھەممىسى دېگىدەك سودىگەرچىلىك بىلەن شۇغۇللىناتتى. ئۇلار بارلىق تىجارەت يوللىرىنى ئىگەللىۋالغان ئىدى. ئەنگلىيە پۇقرالىرى بولسا، ئۆسۈمگە پۇل بېرىپ جازانە - سۈتخورلۇق

بىلەن بىھېسپ كەتكەن ئىدى. ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى يەرلىك ھۆكۈمەتكە باج - سېلىق تاپشۇرمايتتى. يەنە كېلىپ يەرلىك خەلقلەرنى مەيلىچە بوزەك ئېتەتتى. بۇ ئادەملەرنىڭ روسىيە، ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىلىرى تەرىپىدىن تەيىنلەنگەن ئاقساقال (ۋەكىل) لىرى بولاتتى. بۇ ئاقساقاللار «ئۆز كىشىلىرىمىزنىڭ ھوقۇق - مەنپەئەتلىرىنى قوغدايمىز» دېگەن باھانا بىلەن يەرلىك ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ ئىشىغا ئارىلىشىپ بەزىدە بېسىم ئىشلىتەتتى. ئۇلار سودا - سېتىق، ئېلىم - بېرىم ۋە باشقا ئىشلاردا يەرلىك خەلق بىلەن دەۋالىشىپ يەرلىك ھۆكۈمەت دائىرىلىرىگە بارسا، يەرلىك ھۆكۈمەت شۇلارنىڭ دېگىنىدەك ھەل قىلاتتى. شۇنداقتىمۇ پات - پات ۋەقە چىقىرىپ يەرلىك ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ بېشىنى ئاغرىتىپ تۇراتتى. بىر كۈنى خەنزۇ مەكتىپىدە ئوقۇيدىغان بىر ئۇيغۇر ئوقۇغۇچى روسىيە پۇقراسى قادىرخاننىڭ دۇكىنىدىن مال ئېلىشىۋېتىپ گەپ تالىشىپ قالىدۇ. قادىرخان بولسا، ئۆزىنىڭ روسىيە پۇقرالىق ئىمتىيازىغا تايىنىپ ھېلىقى ئوقۇغۇچىنى ئۇرىدۇ. بۇ ئوقۇغۇچى ئەلەمگە چىدىماي ئامبالغا قادىرخان ئۈستىدىن ئەرز قىلىدۇ. ئامبال ۋۇقۇشماي قادىرخاننى چاقىرتىپ كېلىپ 30 پالاق ئۇردۇرىدۇ. بۇ چاغدا قادىرخان ئەھۋالنى ئۆز ئاقساقىلى توختىغا ئېيتىدۇ ۋە ئۇنىڭ يەل بېرىشى، يول كۆرسىتىشى بىلەن قەشقەردىكى روسىيە كونسۇلخانىسىغا ئەرز سۇنىدۇ. كونسۇلخانا قاغىلىققا ئادەم ئەۋەتىدۇ. ئۇ كېلىپ قاغىلىق ئامبىلىغا ھەيۋە قىلىدۇ ھەم ھەر بىر پالاق ئۈچۈن بىرقانچە سەر كۆمۈش تۆلەشنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ ۋاقىتتا قاغىلىقتا تۇرۇشلۇق

خەنزۇ قىسىمىنىڭ باشلىقى ئامبالغا: «ئۇلارنىڭ بىزگە قىلىۋاتقىنىنى زورلۇق، تاقەت قىلىۋېرىشىنىڭ ئۆزى خورلۇق. بىزدە كۈچ تۇرۇغلۇق نېمە ئۈچۈن ئۇلارغا بوزەك بولىمىز؟ سىز ماقۇل دېسىڭىز، مەن ئۇلارنىڭ ئەدىپىنى بېرىپ قوغلىۋېتىمەن» دەيدۇ. ئامبال بولسا «ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدا شەرتنامە بار، ئۇنداق قىلساق يۇقۇرىنىڭ ئالدىدا جاۋابكار بولۇپ قالىمىز» دەيدۇ - دە، كۆمۈش بېرىشكە ماقۇل بولۇپ بىرقانچە يامبۇنى يەتنۇسقا سېلىپ كونسۇلخانا خادىمىغا تاپشۇرۇپ بېرىپ قۇتۇلىدۇ.

قاغىلىقتىكى ئەنگلىيە پۇقراسىنىڭمۇ خورىكى بەك ئۆسۈپ كەتكەن ئىدى. يەرلىك خەلقلەرگە ئۆسۈمگە بەرگەن پۇللىرىنى يەرلىك ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ يىغىپ بېرىشىنى تەلەپ قىلاتتى. يىغىپ بەرمىسە ماجرا چىقىرىشتىنمۇ يانمايتتى.

يەرلىك ئادەملەرنىڭ چەتئەل پۇقراسى بولۇشى

قاغىلىقتىكى روسىيە، ئەنگلىيە پۇقرالىرىنىڭ يەرلىك ھۆكۈمەتكە باج - سېلىق، غەللە - پاراق تاپشۇرمايدىغانلىقىنى كۆرگەن بىر قىسىم يەرلىك كىشىلەر چەتئەل پۇخراسى بولۇشقا قىزىقىپ كېتىدۇ. بۇ كىشىلەر چەتئەل پۇقرالىرىنىڭ ئاقساقاللىرىغا پارە بېرىپ، ئۆزلىرىنى كونسۇلخانىلارغا تونۇشتۇرۇپ چەتئەل پۇقرالىقىغا قوبۇل قىلىنىشىنى ئىلتىماس قىلىشىدۇ. چەتئەل پۇقرالىرىنىڭ شۇ يەردە تۇرۇشلۇق ئاقساقاللىرىمۇ پارە بىلەن چۆنتەكلىرىنى توشقازغاندىن كېيىن، يالغان ئانكېتلارنى تولدۇرۇپ قەشقەردىكى روسىيە، ئەنگلىيە

كونسۇلخانىلىرىغا يوللايدۇ ۋە چەتئەل پۇقراسىلىق گۇۋانامىسىنى ۋە شۇ دۆلەتنىڭ بايرىقىنى ئەكەلدۈرۈپ بېرىدۇ. بۇ كىشىلەر ئەنگلىيە بايرىقىنى ئېسىپ قويۇشۇپ، گۇۋانامىلارنى كۆز - كۆز قىلىشىپ يەرلىك ھۆكۈمەتكە باج - سېلىق، غەللە - پاراق تۆلەشتىن قۇتۇلىدۇ. بۇنداق ئەھۋال 1924 - يىللىرىغا كەلگەندە بىر قەدەر يۇقۇرى پەللىگە كۆتىرىلىدۇ. يەرلىك ھۆكۈمەت دائىرىلىرى بۇلاردىن باج - سېلىق ئېلىشقا پېتىنالمايلا قالغاچقا، دۆلەتنىڭ كىرىمىگە تەسىر يېتىدۇ. ئاخىر شۇ ۋاقىتتىكى قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ ئامبىلى گۇي فىڭ بۇ ھۆالنى يۇقۇرىغا مەلۇم قىلىدۇ. يۇقۇرىدىن: «ئۇلار روسىيە، ئەنگلىيىنىڭ قايسى يېرىدىن كەلگەن، بۇ ھەقتە تولۇق ئىسپاتى بارمۇ؟ ئاشۇ جاي ۋە مىللەتنىڭ تىلىنى بىلەمدۇ؟ ئاتا - ئانىسى نەلىك؟ بۇلارغا گۇۋالىق بېرەلەيدىغان پاكىت بولسا، چەتئەل پۇقرالىقى ئېتىراپ قىلىنىدۇ، بولمىسا چەتئەل پۇقرالىقى ئىناۋەتسىز» دېگەن مەزمۇندا جاۋاپ كېلىدۇ. ئامبال مۇشۇ كۆرسەتمە بويىچە ئىش كۆرىدۇ. بىرىنچى تۈركۈمدە ئۆزى جۇڭگو پۇقراسى تۇرۇقلۇق چەتئەل پۇقراسى بولىۋالغانلاردىن يامۇل ئالدىدىكى ئۆزۈن كوچىدا ئولتۇرۇشلۇق رېمونتچى (كىيىم تىكىش ماشىنىسىنى رېمونت قىلاتتى) چاۋار ئاخۇن قاتارلىق 20 كىشىنى چاقىرتىپ بىر - بىردىن سوراپ، ئۇلارنى چەتئەل پۇقراسى بولۇشتىن چېكىندۈرىدۇ.

تۈنجى كىنو

تەخمىنەن 1923 - يىلى بىر ئاخشىمى ئاغام مېنى

بۈگۈن لاتەك ئويۇنى (خەلق كىنوغا شۇنداق ئات قويىۋالغان) بارمىش. كۆرسىتىپ كېلەي، دەپ كونا كالا بازىرىدىكى بىر چوڭ ھويلا ئالدىغا باشلاپ باردى. ئۈستى يېپىقلىق بۇ ھويلىنىڭ ئىشىكىدىن پۇل تۆلەپ كىردۇق. بۇلۇڭدا بىر نەرسە «پات، پات، پات» قىلىپ بىر خىل ئاۋاز چىقىرىپ تۇراتتى (كېيىن ئۇقسام ماتورنىڭ ئاۋازى ئىكەن). ھويلا ئىچى قاراڭغۇ بولۇپ، بىر يەردە غۇۋا چىراق كۆرۈنگەندەك قىلاتتى. كېيىن غىل - پال چىراق يېنىپلا ئاندىن كىنو باشلاندى. كىنونىڭ مەزمۇنىغا چۈشىنەلمىدىم. كىنو ئاۋازسىز بولۇپ، ئىكرانى ھازىرقى ئوتتۇرا ھال دەرىزىچىلىك كېلەتتى. سۈرەت ئوچۇق ئىدى.

پوچتىخانا

ئەقلىمگە كەلسەم قاغىلىقتا بىر نەچچە ئادەم ئىشلەيدىغان بىر پوچتا ۋاكالەتخانىسى بار ئىدى. ئۇنى خەقلەر «داكچىخانا» دېيىشەتتى. پوچتالىيون بولسا «داكچى» دەپ ئاتىلاتتى. ئۇلار قاغىلىق بىلەن گۇما، قاغىلىق بىلەن پوسكام ئارىلىقىدا ئات ئارقىلىق خەت - چەك توشۇيتتى. ئۇ چاغلاردا قاغىلىقتا سىمسىز تېلېفون - تېلېگىرامما دېگەنلەر يوق بولۇپ، قۇدرىتى يېتىدىغانلار زۆرۈر تېپىلسا قەشقەرگە بېرىپ تېلېفون - تېلېگىرامما بېرەتتى. ئۇ ۋاقىتلاردا شەخسلەرنىڭ خەت - چەكلىرىنى ئاپىرىپ بېرىدىغان ئىشچى يوق، خەت - چەكى بار كىشىلەر ۋاكالەتخانىغا ئۆزى بېرىپ ئالاتتى.

داۋالاش

1933 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە قاغىلىقنىڭ بازار ئىچىدە 2

ئېغىزلىق ئۆيدە بىر داۋالاش ئورنى قۇرۇلغان. بۇ ئۆينىڭ تاش- قارقى ئۆيدە ئۇسسۇملۇكتىن ياسالغان دورىلار سېتىلاتتى، ئىچكى- رىسىدە كېسەل كۆرۈلەتتى، ناھايىتى ئاددى ئۇسۇلدا داۋالىناتتى. داۋالاش ئورنىدا 2 كىشى (خەنزۇ) ئىشلەيتتى. ئۇلارنى ئۇيغۇرلار «چېچەكچى» دەيتتى. بۇ ئىككەيلەن ئەتىيازدا خەنزۇ باللىرىغا چېچەك سالاتتى. ئۇيغۇرلاردىن چېچەك سالدۇرىدىغان- لىرى بەك ئاز بولاتتى. چۈنكى ئۇلار خۇراپىي ئەقىدە بويىچە بۇ يەرگە يېقىن كەلمەيتتى. داۋالاش ئورنى ئادەتتىكى چاغلاردا يامۇلدىكى ئەمەلدارلار ۋە ئۇلارنىڭ بالا - چاقىلىرىنى داۋالايتتى. ئۇيغۇرلار كېسەل بولسا، مىللىي تېۋىپقا كۆرۈن- ەتتى. بەزى پۇللى بارلار يەكەنگە بېرىپ «شۋېت دوختۇر- خانىسىغا» كۆرۈنەتتى. قاغىلىقتا ئۇنىڭدىن باشقا داۋالاش ئورنى يوق ئىدى. بىر مۇنچە كىشىلەر ئۆزى ياكى بالىلىرى ئاغرىپ قالسا، دۇئا، رەتنامە ئوقۇتۇپ، پېرى ئويناتقۇش بىلەن بولدى قىلاتتى.

سۇرگۈن ۋە نوم

ئىمىنوپ ئېلاخۇن

قۇمۇلدىكى فېئودال ۋاڭلىق تۈزۈم بولۇپمۇ شامەخسۇت ۋاڭ دەۋرىگە يەتكەندە تېخىمۇ چىرىكلەشكەن ئىدى. قۇمۇل خەلقى سىياسى - ئىقتىسادى تەرەپتىن تېخىمۇ قاتتىق ئېكس- پىلاتاتسىيە قىلىنىندى. ئەمگەكچى خەلق ۋاڭلارنىڭ دېخان- چىلىق مەيدانلىرىغا ھەقسىز ئىشلەيتتى، تۆمۈر چارۋىلارنى ھەقسىز بېقىپ بېرەتتى، ۋاڭنىڭ كارىزلىرىنى ھەقسىز چېپىپ بېرەتتى، بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈشكە مەجبۇر قىلىناتتى. شۇنىڭ- دەك ھەرخىل ئالۋاڭ - سېلىقلارغا ئىشلەيتتى. ۋاڭ، بەگلەر بولسا ئەمگەكچى خەلقنىڭ قان - تەرى ھېساۋىغا پارازىتلىق بىلەن پاراۋان تۇرمۇش كەچۈرۈپ خالىغانچە كەيپ - ساپا سۈرەتتى.

ئەمگەكچى خەلق ئاممىسى بولسا فېئودالىلىق ۋاڭ- لىق تۈزۈم بىلەن دىنى قائىدە - قانۇنلارنى ئىجرا قىلىشقا مەجبۇر قىلىناتتى.

1820 - يىللىرى مەھەممەت بېشىر چىڭۋاڭ، ۋاڭلىق مەنسەپكە ئولتۇرغاندىن كېيىن فېئودال ۋاڭلىق تۈزۈم، دىنى قائىدە - قانۇنلارنى ئىجرا قىلدۇرۇش ئۈچۈن قۇمۇلنىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا، كەنت - يېزىلىرىغىچە، بەگ - دورغا، مىراپ،

مۇپتى، ئىشان، سوپى، پاششەپ، قوش بېگى، بازار بېگى قاتارلىقلارنى بەلگىلەپ يۇرت باشقۇردى. ئۇلار ئارقىلىق ئەمگەكچى خەلقلەرنى يوقىلاڭ باهانىلار بىلەن قولغا ئېلىش، زىندانغا تاشلاش ئىشلىرىنى يۈرگۈزدى. قولغا ئېلىنغانلاردىن كىچىك ئەمەلدارلار پارە ئېلىپ قويۇپ بەرگەنلەردىن باشقىلىرى ئۇردا قاماقخانىسىغا سولاپ قويۇلاتتى. بىر كۈنلىرى ۋاڭ ئوردىسىنىڭ قاماقخانىسى ئادەمگە توشۇپ سىغمىشماي قالغاندا ئۇلارنى سۈرگۈن قىلىپ مۇھەممەت بېشىر ۋاڭنىڭ تۇغقانلىرىدىن ئامان خوجا ئىسىملىك بىر ئەمەلدارغا (هازىرقى قۇمۇل ئايرودرومنىڭ ئورنىدىكى راۋاقلىق قورۇسىدا ئولتۇرۇشلۇق ئىدى.) تاپشۇرىدىغان بولدى. شۇنىڭدىن باشلاپ قۇمۇلدا «سۈرگۈن» قىلىش ئىشى كېلىپ چىقتى. «سۈرگۈن» قىلىنغان جاينى «ئامان قاغا» دەپ ئاتايتتى.

ئەسلىدە ئامان قاغا دېگەن جاي ۋاڭ ئوردىسىغا قاراشلىق ئىدى. هەر يىلى هەر ئائىلە ئامان خوجىنىڭ باشچىلىقىدا ئامان قاغىدىن ئىككى هارۋا يانتاق چېپىپ ۋاڭ ئوردىسىغا تاپشۇراتتى. شۇنىڭدەك بۇ جايدا چاشقاننىڭ بىر خىلى «كۆسۈتكە» كۆپ بولۇپ، چوڭلىقى مۈشۈكتەك كېلەتتى. سۈرگۈن قىلىنغان گۇناكارلارغا كۆسۈتكە تېرىسىدە ئون كىشىلىك جۇگا تەييارلاش ۋەزىپىسى تاپشۇرۇلاتتى. شۇڭا بۇ بىچارىلەر قاپاق بىلەن سۇ توشۇپ «كۆسۈتكە» تۆشۈكلىرىگە قۇيۇپ، كۆسۈتكىنى ئۆۋىسىدىن قوزغاش ئۇسۇلى ئارقىلىق ئۇنى تۇتۇپ ئۆلتۈرۈپ ئۇنىڭ تېرىسىنى ئەيلەپ، ئون كىشىلىك جۇگا تەييارلاپ ئامان خوجا ئارقىلىق ۋاڭغا تاپشۇراتتى. بۇ ۋەزىپە قاچان تۈگىسە ئۇنىڭ گۇناسىمۇ شۇ ۋاقىتتا تۈگىگەن بولاتتى. ئاندىن

ۋاڭلىق تۈزۈم، دىنى قائىدىلەرنى شەرتسىز ئىجرا قىلىشى ئۈچۈن تىلىدىن خەت ئېلىپ قويۇپ بېرەتتى. ئون كىشىلىك جۇگا تەييارلاش ئۈچۈن ئاز دېگەندە بىر يىل ياكى بىر نەچچە يىل ۋاقىت كېتەتتى. بۇ جەرياندا گۇناكارلار تاماقنى ئۆز ئۆيىدىن توشۇپ يەيتتى. ئائىلىسىدە ئەمگەك كۈچى يوق كەمبەغەللەر تاماق، كىيىم-كېچەك ۋە باشقا خىراجەتلەردىن قىستىلىپ ئۆي-جايلىرىنى گۆرەگە قويۇپ ياكى سېتىپ خىراجەت قىلىپ، ئاخىرى يوقسۇللۇقتا ۋەيران بولۇپ كېتەتتى. بىر قىسىم ئۆي-ئائىلىسى يوقلارغا بوز يەر ئاچتۇرۇپ قاپاق بىلەن سۇ توشۇتۇپ تېرىق تېرىتاتتى. چىققان مەهسۇلاتنى گۇناكارنىڭ ئۆزىگە بېرىپ ئىشقا سالاتتى. بۇنداقلارنىڭ سۈرگۈن ۋاقتى تېخىمۇ ئۇزۇراپ كېتەتتى. مۇشۇ تەرتىپ شامەخسۇت ۋاڭنىڭ زامانىغىچە كەلدى. شامەخسۇت هاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن ئالۋاڭ-سېلىق تېخىمۇ كۆپىيىپ ئامان قاغىغا سۈرگۈن قىلىنىدىغانلار كۆپەيدى.

1913-يىلى قۇمۇلدا بولغان قاتتىق يەر تەۋرەشتە ئامان خوجىنىڭ قورا-جايى ۋەيران بولدى. ئامان خوجا ۋە بىر نەچچە ئون گۇناكارلارنى راۋاق بېسىپ ئۆلتۈردى. شۇندىن كېيىن ئامانقاغىغا سۈرگۈن قىلىش ئۆزگەرتىلىپ نوم-بايغا، كېيىنرەك شىڭشىڭشيا تەرەپلەرگە سۈرگۈن قىلىنىدىغان بولدى.

نوم هازىرقى ئاراتۈرۈك ناهىيىسىنىڭ شىمال تەرىپىگە جايلاشقان بىر خەلق گۈڭشىسى، ئەسلىدە ئاراتۈرۈك ناهىيە بولماستىن قۇمۇل ۋاڭلىرىغا قاراشلىق قۇمۇلنىڭ ئەڭ يىراق كەنتى بولۇپ دورغا، مىراپلار ئارقىلىق باشقۇرۇلاتتى. ئۇ چاغدا

ئادەم سانى ئاز، دېخانچىلىق، چارۋىچىلىقمۇ ئانچە كۆپ ئەمەس ئىدى.

بۇندىن 300 يىل بۇرۇن نوم ئەتراپلىرىدا ئولتۇراقلاشقان ئاھالە يوق دېيەرلىك ئىدى. بۇ جايغا ئاراتۇرۇك تەۋەسىدىكى ھەر قايسى جايلاردىن ئوۋ قىلىدىغانلار كېلىپ - كېتىپ تۇراتتى. كېيىنكى كۈنلەردە كىشىلەر بۇ يەردە «بۇلاق سۈيى» بارلىقىنى، يەرلەرنىڭ مۇنبەتلىكىنى بايقايدۇ، بەزەن ئوۋچىلار بۇلاق سۈيىگە دانلىق زىرائەت تېرىپ سىناپ كۆرىدۇ. سىناق نەتىجىسى ئۈنۈملۈك چىققاندىن كېيىن خەلق ئۈستەڭ چېپىپ دېخانچىلىق قىلماقچى بولىدۇ. تىيانشاندىن ئاداققىچە ئېقىپ كېلىدىغان بۇلاق سۈيىگە ئۇلاپ كىچىك بىر ئۈستەڭ چېپىپ نومغا يەتكۈزىدۇ. شۇنىڭ بىلەن خەلقلەر نومدا يەر ئېچىپ دېخانچىلىق قىلىپ ئولتۇراقلىشىشقا باشلايدۇ. روزى مەھەممەت دېگەن ئادەم نومنىڭ كارساڭ دېگەن يېرىدىن 40 دادەنلىك يەر تۇتىدۇ. بۇ يەردە ئۇنىڭ ئۈچ ئوغلى دېخانچىلىق قىلغان بولسىمۇ، كېيىن ئۆز ئارا چىقىشالماي پۈتۈن يەرنى ۋاڭغا تەقدىم قىلىۋېتىپ ئۆزلىرى بايغا كېتىدۇ. تاپشۇرۇلغان 40 دادەنلىك يەرنىڭ بەدىلىگە ۋاڭ ئوردىسى روزى مەھەممەتنىڭ ئوغلى ھاشىمغا مىراپلىق مەنسىۋى بېرىدۇ. شۇندىن باشلاپ نوم يۇرتقا ئايلىنىپ دېخانچىلىق قىلىنىدۇ. نومنى موڭغۇلچە «نوم تولغاي» دەپ ئاتايدۇ. ئۇيغۇرچە «يۇرتنىڭ باشلانمىسى» دېگەن بولىدۇ.

نومنىڭ شىمالى تەرىپىدە ھىنگان تاغلىرى، شەرقىدە ئېگىز، ئېگىر تاغلىرى، جەنۇبى تەرىپىدە تىيانشان تاغلىرى سوزۇلۇپ ياتىدۇ. غەربى چەكسىز تۈزلەڭلىكتىن ئىبارەت بۇ

جايدا سۆكسۆك، يۇلغۇن، قارا ياغاچ، توغراق قاتارلىق تەبىئى دەل - دەرەخ ۋە ئۆسۈملۈكلەر بار، قارا تۇپراق مۇنبەت جاي بولۇپ، ھاۋاسى ئىسسىق، دائىم بوران - شامال چىقىپ تۇرىدۇ. ئاھالە بولسا، ئاشۇ سايىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان ۋاڭلىق يەردە دېخانچىلىق قىلىدۇ. كېيىن بۇ يەرنى سۈرگۈن قىلىنغان گۇناكارلارنى ھەقسىز ئىشلىتىدىغان مەيدانغا ئايلاندۇرغان.

نومدا گۇناكارلارنى قاماش ئۈچۈن مەخسۇس قېزىلغان 5 - 6 مېتىر چوڭقۇرلۇقتىكى زىندانلار بولۇپ، ئىچى چوڭ، ئاغزى تار خۇددى تونۇر شەكلىدە بولاتتى. نومغا سۈرگۈن بولۇپ كەلگەنلەرنىڭ گۇناسىنىڭ ئېغىر - يېنىكلىكىگە قاراپ تۆۋەندىكى زىندانلارغا ئايرىپ سالاتتى:

(1) گۇناسى ئەڭ ئېغىرلار كېچە - كۈندۈز زىنداندىن چىقىرىلمايتتى. ئۇلارغا تاماقنى زىندانىنىڭ ئۈستىدىن تاشلاپ بېرەتتى. تاھارىتىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە بولاتتى. بۇنداق گۇناكارلارنىڭ تىرىكى ئەمەس ئۆلۈكلا چىقاتتى.

(2) گۇناسى سەل يېنىكرەك بولغانلىرى كېچىسى زىندانغا سولاپ كۈندۈزى چىقىرىلاتتى. ئەمما ئىككى پۇتىغا /كۆتەك/ سېلىپ قويۇپ قول ئەمگىكىگە سالاتتى.

3 - خىلدىكى گۇناكارلارنى كېچىسى زىندانغا سولاپ كۈندۈزى نازارەت ئاستىدا ئېغىر ئەمگەككە سالاتتى.

4 - خىلدىكى گۇناكارلارنى زىندانغا سولىمايتتى. سۈرگۈن مۇددىتى توشقاندا دورغىلارنىڭ دېخانچىلىقىغا ئىشلەيتتى ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا: نومغا سۈرگۈن قىلىنغان گۇناكارلارنىڭ بىر قىسىملىرى سۈرگۈن مۇددىتىنى توشقۇزۇپ قايتسا،

بىر قىسىملىرى ئۆلۈپ تۈگۈشەتتى. بىر قىسىملىرى تۈمدا ئورۇنلۇشۇپ قالاتتى.

شامەخسۇت دەۋرىگە كەلگەندە سۈرگۈن قىلىندىغانلار تېخىمۇ كۆپىيىپ كەتكەنلىكتىن شىڭشىڭشياغىمۇ سۈرگۈن قىلىنىشقا باشلىدى.

(ئاپتوردىن: مەن قۇمۇلدا بىر مەزگىل خىزمەت قىلىش جەريانىدا نوم ھەققىدىكى بەزى ۋەقەلەرنى يەرلىك پىشقەدەملەردىن كۆپ ئاڭلىغان ئىدىم، شۇ جاينىڭ ئۆزىنىمۇ شەخسەن بېرىپ كۆرگەن ئىدىم. مەزكۇر ماقالا شۇنىڭغا ئاساسەن رەتلەپ يېزىلدى).

گومىنداڭ ـ جياڭ جيېشىنىڭ ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتى «جۇڭتۇڭ» ۋە «جۇنتۇڭ» توغرىسىدا

گومىنداڭ ـ جياڭ جيېشى ئەكسىيەتچىلىرى ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردە «جۇڭتۇڭ» (پىرقە سىستېمىسىدىكى ئىشپىيونلۇق تەشكىلات)، «جۇنتۇڭ» (ھەربىي سىستېمىدىكى ئىشپىيونلۇق تەشكىلات) دېگەن ئىبارەت ئىككى جاسۇسلۇق تەشكىلات قۇرۇپ ئىستىبدات ھاكىمىيىتىنى قوغداپ قالماقچى بولغان. بۇ ئىككى جاسۇسلۇق تەشكىلات ئەينى يىللاردا جۇڭگو خەلق ئىنقىلاۋىغا ئېغىر ھالدا بۇزغۇنچىلىق سېلىپ، ئىنقىلاۋىي ئامما ۋە بىگۇنا خەلق ئۈستىدىن كەڭ كۆلەمدە قىرغىنچىلىق يۈرگۈزۈپ، دەريا ـ دەريا قانلار ئاققۇزغان. بۇ ئىككى جاسۇسلۇق تەشكىلاتنىڭ جىنايىتى ھەققەتەن چېكىدىن ئاشقان، ياۋۇزلۇقتا ئۇچىغا چىققان بولۇپ، پۈتۈن مەملىكەت خەلقى ئەينى يىللاردىلا قەتئىي قارشى تۇرغان ئىدى.

بۇ ئىككى جاسۇسلۇق تەشكىلاتنىڭ شىنجاڭدا ئىشلىگەن جىنايى ھەركەتلىرىمۇ ئاز ئەمەس، ھەر مىللەت خەلقلىرى ئۇلارنىڭ جەۋرى ـ جاپاسىنى جىق تارتتى، بۇ ئىككى جاسۇسلۇق تەشكىلات ئاساسەن ئۈرۈمچىدە گارنىزون قوماندانلىق شتاۋى

بىلەن گومىنداڭ ئۆلكىلىك پىرقىسىنى مەركەز قىلىپ ھەر قايسى ۋىلايەت، ناھىيىلەردە شۆبە پونكىتلىرىنى قۇرۇپ، جاسۇسلۇق ـ تېرورلۇق ھەركەتلىرى بىلەن كەڭ شۇغۇللاندى، بولۇپمۇ 1946 ـ يىلى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي تەرەپ ۋەكىللىرى ئوتتۇرىسىدا تۈزۈلگەن 11 بىتىمنى بۇزۇشتا بۇ ئىككى تەشكىلاتنىڭ ئوينىغان رولى ناھايىتى چوڭ بولدى. مەسىلەن: 1947 ـ يىلى تۇرپان، پىچان، توخسۇن ناھىيىلىرىدە يۈزلىگەن دېخانلار، زىيالىيلار ئۈستىدە قانلىق قىرغىن يۈرگۈزگەن لى خۇڭيۈن باشچىلىقىدىكى پەۋقۇلئاددە ھەرىكەت گۇرۇپپىسى دەل شۇ ھەربىي سېستىمىدىكى ئىشپىيونلار ئىدى. قەشقەردىكى ئاۋياڭ گاۋسەن، مۇئاۋىن ۋالىي جۇيىڭخۇا، خوتەن ۋالىيسى ۋاڭ جياۋجى قاتارلىقلار جەنۇبىي شىنجاڭنى ئۆز قولىدا تۇتۇپ تۇرغان ھەربىي ۋە پىرقە سېستىمىسىدىكى ئىشپىيون باشلىقلىرى ئىدى. ئۇلار ھەر قايسى جايلاردا يەرلىكلەردىن ئىشپىيون يالّلاپ 1947 ـ يىللاردىكى سايلام ئىشلىرىغا ئېغىر ھالدا بۇزغۇنچىلىق قىلدى ۋە تېررورلۇق يۈرگۈزدى.

كىتاۋىمىزنىڭ بۇ سانىدا كەڭ مۇشتەرىلارنى خەۋەرلەندۈرۈش ئۈچۈن «خەلق گېزىتى» نىڭ 1983 ـ يىل 30 ـ ماي، 1983 ـ يىل 3 ـ ئىيۇن سانلىرىدا بېسىلغان گومىنداڭنىڭ «جۇڭتۇڭ» ۋە «جۈنتۇڭ» ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتلىرى توغرىسىدىكى ماتېرىيال ماقالىسىنىڭ تەرجىمىسىنى باستۇق.

تەھرىردىن.

گومىنداڭ ـ جياڭ جيېشىنىڭ ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتى — «جۇڭتۇڭ»

گومىنداڭ ـ جياڭ جيېشى ھۆكۈمرانلىق گۇرۇھى ئۆزىنىڭ ئەكسىيەتچى ھاكىمىيىتىنى قوغداش ۋە مۇستەھكەملەش ئۈچۈن CC سېستىمىسىدا «پىرقە»، خۇاڭپۇ (ھەربىي مەكتىۋى) سېستىمىسىدا «ھەربىي» تەرەپتىن ئايرىم ھالدا «جۇڭتۇڭ»، «جۈنتۇڭ» دەپ ئىككى ئىشپىيونلۇق تەشكىلات قۇرغان ئىدى. بۇ تەشكىلاتلار ماھىيەتتە جياڭ جيېشى بېقىپ يېتىشتۈرگەن ئىككى گۇرۇھ سىياسى ئاۋچاركا ئىتلار بولۇپ ياۋۇزلىقى چېكىدىن ئاشقان، قان قەرزگە بوغۇلغان. جىنايەت ئەيزىسىنىڭ ئۇچىنى باشتىن ـ ئاياقچە جۇڭگو كۆكچەنداڭى ۋە ئۇنىڭ رەھبەرلىكىدىكى ئىنقىلاۋىي ھەرىكەتلەرگە قاراتقان ئەكسىيەتچى تەشكىلاتتۇر.

«جۇڭتۇڭ» تەشكىلاتىنى چېن گوفۇ، چېن لىفۇ ئاكا ـ ئۇكا ئىككىسى جياڭ جيېشىنىڭ ئارزۇسى بويىچە قۇرۇپ چىققان. ئۇنىڭ ئومۇمى ئاتىلىشى «جۇڭگو گومىنداڭ مەركىزىي ئىجرائىيە ھەيئىتىنىڭ تەكشۈرۈش ـ ئىستاتىستىكا مەھكىمىسى» بولۇپ 1938 ـ يىلى 8 ـ ئايدا رەسمى قۇرۇلغان. ئۇنىڭ ئالدىنقى گەۋدىسىنى سۈرۈشتە قىلغاندا قۇرۇلۇشى تېخىمۇ ئىلگىرىگە بارىدۇ، يەنى 1927 ـ يىلى جياڭ جيېشى «ئاپرېل» ئۆزگىرىشى پەيدا قىلغاندىن كېيىن بىر قەدەم ئىلگىرىلىگەن ھالدا كۆكچەنداڭ تەشكىلاتلىرىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىش، كوممۇنىستلارنى ۋە ئىلغار زاتلارنى قىرىش، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا گومىنداڭ پىرقىسىنى ئۆز چاڭگىلىدا كونترول قىلىش، سول گۇرۇھلارنى ئازلاپ جياڭ جيېشىگە قارشى باشقا گۇرۇھلاردىن ساقلىنىش

ئۈچۈن چېن گوفۇ، چېن لىفۇلارنى ئاساس قىلغان ھالدا ئىشپىيونلۇق خاراكتېرىدىكى CC گۇرۇھىنى قۇرغان ئىدى. بۇ گۇرۇھنىڭ ئاساسى گومىنداڭ مەركىزىي تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ پىرقە خىزمەتلىرىنى تەكشۈرۈش بۆلۈمى بولۇپ، ئۇنىڭ باشلىقى چېن لىفۇ ئىدى. ئۇ، مەزكۇر بولۇمنى كېڭەيتىپ - تولۇقلىدى، ھەر قايسى ئۆلكە، شەھەر پىرقە ئورۇنلىرىدا «ئەكسىيەتچىلەرنى تازىلاش ھەيئىتى» دەپ مەخسۇس ئادەم بەلگىلەپ، «ئەسلەش ئۆيى»، «تەسىرلىنىپ ئۆزگىرىش ئۆيى» تەسىس قىلىپ مەخسۇس «سىياسىي مەھبۇسلار» نى قامىدى ۋە سوراق قىلدى. شۇنىڭ بىلەن پەيدىن - پەي «پىرقە تەرەپ» نىڭ ئىشپىيونلۇق سىستېمىسى بولۇپ شەكىللەندى.

18 - سىنتەبىر ۋەقەسىدىن كېيىن جياڭ جيېشى «تاشقى دۈشمەنگە قارشى تۇرۇش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئىچكى جەھەتتىن تىنچلاندۇرۇش» تىن ئىبارەت ئەكسىيەتچى سىياسەت يۈرگۈزۈپ ئىنقىلاۋىي ھەركەتلەرنى باستۇرۇش ۋە جياڭ جيېشىغا قارشى كۈچلەرگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، چېن گوفۇ، چېن لىفۇلارغا بىر تۈركۈم CC سىستېمىدىكى ئىشەنچلىك ئۇنسۇرلارنى توپلاپ «چىڭ بەيتۇەن» (كۆك ئاسمان، ئاق كۈن گۇرۇھى) بىلەن «تۇڭجىخۇي» (گومىنداڭغا سادىق يولداشلار ئۇيۇشمىسى) قۇرۇشقا بۇيرۇق چۈشۈردى. بۇ ئىككى مەخپىي تەشكىلاتنىڭ غوللۇق ئەزالىرى «پىرقە خىزمىتىنى تەكشۈرۈش بۆلۈمى» سىستېمىسىدىكى غوللۇق ئۇنسۇرلار ئىدى.

بۇ چاغدا چېن لىفۇنىڭ قەيىنى ئىنىسى شۈي ئېنزېڭ «پىرقە خىزمەتلىرىنى تەكشۈرۈش بۆلۈمى» نى باشقۇراتتى. بۇ جياڭ جيېشىنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقىنى كۈچەيتىش

ئېھتىياجىغا ماسلىشىپ، مەزكۇر بۆلۈمنىڭ ئادەم ۋە خىراجىتىنى زور دەرىجىدە كېڭەيتتى. ئورگان قۇرۇپ زور تۈركۈمدە ئىشپىيون تەربىيىلەپ، ھەر قايسى ئۆلكە، شەھەرلەردە «تەكشۈرۈش ئىشخا-نىسى» قۇرۇپ، جايلاردىكى پىرقە - مەمۇرىي ئىدارىلارغا، مەدەنىي - مائارىپ ئورگانلىرىغا مەخسۇس ئادەم ئەۋەتىپ فاشىستىك ئىشپىيونلۇق ھەركەتلىرى ئېلىپ باردى. 1931 - يىلى 4 - ئايدا گۇشۇنجاڭنى (جۇڭگو گۇڭچەنداڭى پەۋقۇلئاددە ئىشلار بۆلۈمى-نىڭ بۆلۈم باشلىقى)نى قولغا ئېلىپ، ئۇنى ئاسىيلىق قىلدۇرۇشنى پىلانلىدى. 1932 - يىلى چېن دۇشيۇنى قولغا ئالدى. بۇ ئىشلار-نىڭ ھەممىسىنى پىرقە خىزمىتىنى تەكشۈرۈش بۆلۈمى ئىشلىگەن. 1935 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا پىرقە خىزمىتىنى تەكشۈرۈش بۆلۈمى باشقارما بولۇپ كېڭەيدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ قولى مەملىكەتنىڭ ھەممە يېرىگە يېتىپ، ئىشپىيونلۇق ئىشلىرى تېخىمۇ غالجىرلاشتى.

1937 - يىلى 4 - ئايدا، جياڭ جيېشى ئىشپىيونلۇق ھەركەت-لىرىنى تېخىمۇ كۈچلەندۈرۈش ئۈچۈن، پىرقە خىزمىتىنى تەكشۈ-رۈش باشقارمىسى بىلەن ھەربىي ھەيئەتنىڭ ئىشپىيونلۇق باشقارمىسىنى بىرلەشتۈرۈپ «مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى ھەربىي ئىشلار ھەيئىتىنىڭ تەكشۈرۈش ئىستاتىستىكا مەھكىمىسى» قىلىپ قۇردى. بۇنىڭغا شۇ ۋاقىتتا مەركىزىي پىرقىنىڭ مىشۇجاڭى چېن لىفۇ قوشۇمچە جۈيجاڭ بولدى. پىرقە خىزمىتىنى تەكشۈرۈش باشقارمىسىنى 1 - باشقارما، ھەربىي ھەيئەت ئىشپىيونلۇق باشقار-مىسىنى 2 - باشقارما قىلىپ ئۆزگەرتتى. لېكىن بۇ ئىككى باشقارما «پىرقە» ۋە «ھەربىي» تەرەپنىڭ ئوخشاش بولمىغان ئىككى سىستېمى-دىكى ئىشپىيونلار باشقارمىسى بولۇپ، قاتمۇ - قات زىددىيەتلەر ئىچىدە

تىنىمسىز جىدەللىشەتتى. 1938 - يىلى 8 - ئايدا جياڭ جيېشى بۇ تەكشۈرۈش مەھكىمىسىنى «پىرقە» 1 - باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىپ «جۇڭگو گومىنداڭ مەركىزىي ئىجرائىيە ھەيئىتى تەكشۈرۈش مەھكىمىسى» — قىسقارتىپ «جۇڭتۇڭ» دەپ؛ ھەربىي تەرەپتىكى 2 - باشقارمىنى كېڭەيتىپ ھەربىي ھەيئەت تەكشۈرۈش مەھكىمىسى قىسقارتىپ «جۇڭتۇڭ» دەپ قايتىدىن قۇرۇپ چىقتى. جۇڭتۇڭ مەھكىمىسىنىڭ جۇيجاڭلىقىنى مەركىزىي پىرقىنىڭ مىشۇجاڭى جۇجياخۇا قوشۇمچە ئۆتىدى. (چېن لىفۇ ئۇ چاغدا مائارىپ ۋازارىتىنىڭ ۋازىرى ئىدى.) شۇي ئىنزېڭ مۇئاۋىن بولدى. «جۇڭتۇڭ» ئورگىنى چۇڭچىڭگە كۆچۈپ بارغاندىن كېيىن ئورگاننى كۆچەپ كېڭەيتتى. 1940 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا بۇ ئورگاننىڭ ئىشپىيونلىرى 13 مىڭدىن ئاشتى.

«جۇڭتۇڭ» ئورگىنى باشتىن - ئاخىرغىچە پىرقە - مەمۇرى ئىدارىلىرنى، مەدەنىيەت تەشكىلاتلىرى ۋە ئالىي - ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى ھەركەت نۇقتىسى قىلاتتى. ئۇ «سىڭىپ كىرىش، ئالداش» ئۇسۇللىرىنى قوللىنىپ گۇڭچەنداڭنىڭ يەر ئاستى تەشكىلاتلىرىغا بۆزغۇنچىلىق سالاتتى. «گۇڭچەنداڭ مەيدانىدا تۇرۇپ، گۇڭچەنداڭچە سۆزلەپ، گۇڭچەنداڭنىڭ ئىدىيىۋى نۇقتىسى نەزىرى بىلەن ئىش قىلغان بولۇپ» گۇڭچەنداڭ تەشكىلاتلىرىغا كۆز بوياپ كىرىۋېلىپ سۇيىقەستلىك ھەركەتلەرنى قىلاتتى . ئۇ يەنە زور مىقداردىكى قالاق زىيالىلار بىلەن ئاسىلارنى ئۆزىگە تارتىپ چىش - تىرنىقى سۈپىتىدە پايدىلىناتتى. 1937-يىلى گومىنداڭ بىلەن گۇڭچەنداڭ ھەمكارلىشىپ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرغاندىن كېيىن «جۇڭتۇڭ» ئورگىنى ۋاقىتلىق بولسىمۇ گۇڭچەنداڭغا قارشى تۇرۇش ھەركىتىنى توختىتىشقا مەجبۇر بولدى. لېكىن ئارىدىن ئۇزۇن

ئۆتمەيلا جياڭ جيېشىنىڭ ئىرادىسىگە ئاساسەن، ئەپچىل يوسۇندا گۇڭچەنداڭ بىلەن دۈشمەنلىشىدىغان رەزىل ئەپتى، بەشىرىسىنى ئەسلىگە كەلتۈردى. 1939 - يىلى 1 - ئايدا گومىنداڭ 5 - نۆۋەتلىك 5 - ئومۇمىي يىغىنىدا ماقۇللانغان «غەيرى پارتىيىلەر مەسىلىسىنى بىر تەرەپ قىلىش چارىسى» بىلەن «غەيرى پارتىيىلەرنىڭ پائالىيىتىنى چەكلەش چارىسى»نى «جۇڭتۇڭ» مەھكىمىسى تۈزۈپ چىققان. «جۇڭتۇڭ» ئىشپىيونلىرى «ياپون ئالۋاستىلىرىنى قويۇپ تۇرۇپ. چېگرا رايونلارغا يۈزلىنىش» دېيىلگەن بۇ ئىككى مۇتلەق مەخپىي ھۆججەتكە ئاساسەن، ياپون جاھانگىرلىكى بىلەن ۋەتەن ساتقۇچ خائىنلارغا قارشى تۇرۇشنى ئىككىنچى ئورۇنغا قويۇپ، گۇڭچەنداڭنى ۋە شەنشى، گەنسۇ، نىڭشيا چېگرا رايونلىرىنى 1 - نومۇرلۇق دۈشمەن ھېساپلاپ «گۇڭچەنداڭنى پارچىلاش، گۇڭچەنداڭدىن ساقلىنىش، گۇڭچەنداڭنى چەكلەش، گۇڭچەنداڭغا قارشى تۇرۇش» نى ئەڭ ئالدىنقى ئورۇندا تۇردى. «جۇڭتۇڭ» مەھكىمىسى 1941-يىلى «جەنۇبىي ئەنخۇي ۋەقەسى»دىن سەل بۇرۇن جياڭ جيېشىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە «مەخسۇس ئادىمى» دىڭ رىنىسى جيېجاڭ جىنخۇادا ئورگان قۇرۇشقا ھەمدە شاڭخەيگە بېرىپ ياپون جاسۇسلىرىنىڭ كاتتىۋېشى چەيسەن، يىڭزو، كاگتىيەن جىنسەنلەر بىلەن ئۇچرىشىپ مەسلىھەتلىشىشكە ئەۋەتتى. بۇ چاغدا جياڭ جيېشى 7 دىۋىزىيە ئەسكىرى كۈچىنى يۆتكەپ كېلىپ جەنۇبىي ئەنخۇيدا يېڭى 4 - ئارمىيىگە تۇيۇقسىز ھۇجۇم قوزغىغان ئىدى. ياپون تاجاۋۇزچى ئارمىيىسى بۇنىڭغا ماسلىشىپ چاڭجياڭنى قامال قىلىشنى كۈچەيتتى.

گومىنداڭنىڭ ھەر دەرىجىلىك پىرقە تەشكىلاتلىرى

«جۇڭتۇڭ» ئىشپىيونلىرىنىڭ ھەرىكەت بازىسى ئىدى. ئۆلكە، شەھەرلەردە ئومۇمىي يۈزلۈك تەكشۈرۈش ـ تىزىملاش ئىشخانىلىرىنى قۇرۇپ، ئۆلكىدىن تۆۋەن دەرىجىلىك پىرقە ئورۇنلىرىدا «تەكشۈرۈش ـ تىزىملاش» خىزمىتىگە مەخسۇس خادىم ئاجراتقان ئىدى. مەدەنىيەت تەشكىلاتلىرى ۋە ئالىي ـ ئوتتۇرا مەكتەپلەردە بولسا كەڭ كۆلەمدە «پىرقە ئەزالىرىنى تەكشۈرۈش تورى» (كېيىن ئۇنى پىرقە ئەزالىرىنىڭ خەۋەرلىشىش تورى دەپ ئۆزگەرتكەن) قۇرغان ئىدى. ئۇلار كوممۇنىستلارغا ۋە ئىلغار زاتلارغا زىيانكەشلىك قىلىپلا قالماستىن، ئۆز ئىچىدە جياڭ جيېشىنىڭ ئۆز ئالدىغا ئىستىبدات ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈشىگە قارشى كىشىلەر ئۈستىدىمۇ «تەكشۈرۈش»، «نازارەت» يۈرگۈزۈپ قارا تىزىملىك تۈزۈپ ھەربىي ساقچى ئىدارىلىرى بىلەن ماسلىشىپ كىشىلەرنى قولغا ئالاتتى ۋە سوراققا تارتاتتى. شۇڭا گومىنداڭ ئىچىدىكى بىر مۇنچە ئادالەتپەرۋەر زاتلار گەپ ـ سۆز قىلىشتا ۋە ئىش ـ ھەرىكەتتە دائىم يۈرەكزادە ئىدى.

1945 ـ يىلى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش غەلىبە قازانغاندىن كېيىن «جۇڭتۇڭ» گۇرۇھى قورچاق ياپون ئىشپىيونـ لىرىنى كۆپلەپ قوبۇل قىلىپ تېخىمۇ كېڭەيدى. ئىشپىيونلىرىنى ناھىيە، يېزا بازارلىرىغىچە ئەۋەتىپ ئۆزلىرى گۇمانلىق دەپ قارىغان ئادەملەرنى يوشۇرۇن نازارەت قىلدى، قولغا ئالدى ۋە زىيانكەشلىك قىلدى. بۇ ۋاقىتتا مەملىكەت بويىچە ھەر قايسى قاتلام خەلقلىرى گومىنداڭنىڭ بىر پىرقە ئىدارە قىلىدىغان فاشىستىك ھۆكۈمرانلىقىغا قاتتىق قارشى تۇرۇپ تىنچلىقنى، دېموكراتىيىنى يولغا قويۇشنى تەلەپ قىلىۋاتاتتى، «جۇڭتۇڭ» بۇ چاغدا خىزمىتىنىڭ مەركىزىنى جۇڭگو گۇڭچەنداڭى رەھبەرلىـ

گىدىكى تىنچلىق دېموكراتىك ھەرىكەتلەرنى بۇزۇش ۋە باستۇرۇشقا قارىتىپ «سىياسەتكە ـ سىياسەت»، «تەشكىلگە ـ تەشكىل»، «ئاممىغا ئاممە» بىلەن تاقابىل تۇرۇش دەيدىغان بىرنېمىسىنى يۈرگۈزدى. ئۇنىڭ مەنىسى: گۇڭچەنداڭ ۋەزىيەتكە قاراپ سىياسىي شوئارلارـ نى ئوتتۇرىغا قويۇشقا ماھىر بولسا، بىزمۇ سىياسىي شوئارلارنى ئوتتۇرىغا قويىمىز؛ گۇڭچەنداڭ ھەر خىل گۇرۇھلارنى تەشكىللەشـ تۈرسە، بىزمۇ ھەر خىل گۇرۇھلارنى تەشكىللەيمىز؛ گۇڭچەنداڭ ئاممىنى قوزغاپ تەشكىللىسە، بىزمۇ ئاممىنى قوزغاپ تەشكىللەشـ تۈرىمىز دېگەندىن ئىبارەت. «جۇڭتۇڭ» بۇ خىل تاقابىل تۇرۇش تەدبىرلىرىنى يولغا قويۇپ بىر قاتار سىياسىي ۋەقەلەرنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. 1946 ـ يىلى 1 ـ ئايدا سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى چاقىرغان ھەر ساھەلەرنىڭ ھەمكارلىقىنى ئىلگىرى سۈرۈش يىغىنىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىپ چۇڭچىڭدا «ساڭبەيتاڭ ۋەقەسى»؛ 2 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى سىياسىي ھەمكارلىق يىغىنىنىڭ مۇۋەپپەقىيىتىنى تەبرىكلەش چوڭ يىغىنىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىپ گومورو قاتارلىق 60 نەپەر ئادەمنى ئۇرغان چۇڭچىڭ «جياۋچاڭكۇ ۋەقەسى»، 2 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى مەملىكەت مىقياسىدا سوۋېتقا قارشى نامايىش قوزغاپ چۇڭچىڭدىكى «شىنخۇا گېزىتى»، «خەلقچىللىق گېزىتى»، «خەلقچىللىق ئىتتىپاق ئىدارىلار گېزىتى» قاتارلىقلارنى پاچاقلاپ تاشلاش ۋەقەسى، 6 ـ ئايدا نەنجىڭ شياگۇەن ئىستانسىسىدا «ئىچكى ئۇرۇشقا قارشى تۇرۇپ تىنچلىققا ئاۋاز قوشقان شاڭخەي ۋەكىللىرىنى ئوراپ ئېلىش ۋە ئۇرۇش ۋەقەسى» قاتارلىقلارنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى «جۇڭتۇڭ» گۇرۇھىنىڭ دېموكراتىك ھەرىكەتلەرگە بۇزغۇنچىلىق سېلىش ۋە باستۇرغانلىقىنىڭ قانلىق خاتىرىلىرىدۇر. «جۇڭتۇڭ»

يەنە ئوقۇغۇچىلار ھەركىتىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىش ۋە باستۇرۇش ئۈچۈن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى مائارىپ بۇسىنىڭ نامىدا يۇقۇرى مەكتەپلەرگە زور مىقتاردا ئىشپىيونلارنى ئەۋەتىپ تەلىم-تەربىيە باشلىقى ۋە تەلىم-تەربىيە باشقارمىسىدا ئىشلەيدىغان خىزمەتلەرگە ئورۇنلاشتۇردى. ئاساسلىق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ تەلىم-تەربىيە باشلىقلىرىنىمۇ كونترول قىلدى. شۇنىڭدەك «جۇڭتۇڭ» يەنە ئالى، ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئىچىدىمۇ ئىشپىيونلارنى راۋاجلاندۇرۇپ ياشلارنى چىرىكلەشتۈردى.

«جۇڭتۇڭ» نىڭ دېموكراتىك ھەركەتلەرگە غالجىرلارچە بۇزغۇنچىلىق سېلىپ ۋەتەنپەرۋەر زاتلارغا زىيانكەشلىك قىلغان جىنايى ئىشلىرى پۈتۈن مەملىكەت خەلقلىرىنىڭ ئورتاق غەزىۋىنى قوزغىغان ئىدى. شۇڭا 1947-يىلى 4-ئايدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى «تەكشۈرۈش - ئىستاتىستىكا مەھكىمىسى»نى «پىرقە ئەزالىرىنىڭ خەۋەرلىشىش مەھكىمىسى» دەپ ئۆزگەرتىشكە مەجبۇر بولدى. بۇ ماھىيەت جەھەتتە قىلچە ئۆزگەرمەيدىغان ئىسىم ئۆزگەرتىش ئىدى. شۇ يىلى 5-ئايدا «ئاچلىققا، ئىچكى ئۇرۇشقا، زىيانكەشلىككە قارشى» ئوقۇغۇچىلارنىڭ دېموكراتىك ھەركىتى پۈتۈن مەملىكەتنى قاپلىغان ئىدى. بۇ چاغدا «جۇڭتۇڭ» ئىشپىيونلىرى بىلەن «سەنمىنجۇيىچى ياشلار ئۆمىگى»نىڭ غوللۇق ئۇنسۇرلىرى بىرلىكىپ «پىرقە - ئۆمەكتىكى يولداشلارنىڭ بىرلەشمە جەمئىيىتى»نى قۇرۇپ، ئالى، ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئۆزلىرىنىڭ «ئۈچ تاقابىل تۇرۇش» دېگەن پىرىنسىپىنى داۋاملىق ئويناپ، قارا ئىسىملىك تۈزۈپ ھەربىي، ساقچى ۋە ژاندارمىلارغا ھەمكارلىشىپ ئىلغار ئوقۇغۇچىلارنى تۇتقۇن قىلدى ۋە كەڭ كۆلەمدە ئاق تېرورلۇق يۈرگۈزدى.

«جۇڭتۇڭ» كۈچلىرى گەرچە دېموكراتىك ھەركەتلەرنى باستۇرۇشتا كۈنساناپ غالجىرلاشقان بولسىمۇ، گومىنداڭنىڭ ھالاكەتكە مەھكۇم بولغان تەقدىرىنى زادىلا قۇتقۇزۇپ قالالمىدى. خەلق ئازاتلىق ئۇرۇشى ئارقىمۇ-ئارقا غەلىبە قىلغان ۋەزىيەت ئاستىدا «جۇڭتۇڭ» گۇرۇھى ئۆزىنىڭ ھالاك بولۇش كۈنىنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى ئالدىن مۆلچەرلەپ، زور تۈركۈمدىكى ئىشپىيونلىرىنى يوشۇرۇن ئورۇنلاشتۇرۇپ كەلگۈسىدە خەلق ھاكىمىيىتىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىش تەييارلىقىنى ئىشلىدى. 1949-يىلى 3-ئايدا خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى چاڭجياڭ دەرياسىدىن ئۆتۈش ئارپىسىدا «پىرقە ئەزالىرىنىڭ خەۋەرلىشىش مەھكىمىسى» دېگەننى «ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ تەكشۈرۈش مەھكىمىسى»گە ئۆزگەرتىپ، قورچاق مەمۇرى پالاتانىڭ ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىكىگە ئۆتكۈزۈۋالدى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقى يوقۇتۇلۇش بىلەن بىللە «جۇڭتۇڭ» گۇرۇھىمۇ خەلق تەرىپىدىن سۈپۈرۈپ تازىلىنىپ تارىخنىڭ ئەخلەتلەر دۆۋىسىغا تاشلاندى.

يەن رۇپىڭ

گومىنداڭ - جياڭ جيېشىنىڭ ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتى «جۇڭتۇڭ»

جياڭ جيېشىنىڭ ئىككى چوڭ ئاساسى ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتى «جۇڭتۇڭ» دىن باشقا يەنە بىرسى «ھەربىلەر» دىن

خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتىۋى سىستېمىسىنى ئاساس قىلغان «جۇڭتۇڭ» ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتى بولۇپ، تولۇق ئىسمى «خەلق ھۆكۈمىتى ھەربىي ئىشلار ھەيئىتى تەكشۈرۈش – ئىستاتىستىكا مەھكىمىسى» دەپ ئاتىلاتتى. بۇ ئورگان 1938 – يىلى 8 – ئايدا قۇرۇلغان بولسىمۇ، بۇ سىستېمىدىكى ئىشپىيونلار ئەمەلىيەتتە جياڭجيېشى ھاكىمىيەت بېشىغا چىققان ۋاقىتتىلا ھەرىكەت باشلىغان ئىدى.

1927 – يىلى «12 – ئاپرېل» سىياسىي ئۆزگىرىشىدىن كېيىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا، جياڭ جيېشى 1 – قېتىم ئاغدۇرۇلغاندا ئۇنىڭ مۇرىتلىرىدىن خۇجىڭئېن (خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتىۋىنىڭ 1 – قارارىدا ئوقۇش تۈگەتكەن، 6 – قارارغىچە سىياسىي باشقارما جۇرنىي بولغان) جياڭ جيېشىغا سىياسىي، ھەربىي ئاخبارات ماتېرىياللار توپلاپ بېرىش ئۈچۈن شاڭخەيدە بىر تۈركۈم خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى توپلاپ بىر «تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى» تەشكىل قىلدى.

دەي لى – ئەسلىدە خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتەپنىڭ 6 – قارارىدا ئوقۇش تۈگەتمىگەن بولسىمۇ خۇجىڭئېننىڭ تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىغا قاتناشتى. 1928 – يىلىنىڭ بېشىدا جياڭ جيېشى قايتا ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندا، خۇجىڭئېن گېرمانىيىگە ئوقۇشقا كېتىپ، تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىنىڭ خىزمىتىگە دەي لى مەسئۇل بولدى. ئاتاقلىق خەلق ئىنقىلاۋى ئارمىيىسى باش قوماندانلىق شتاۋىنىڭ شاڭۋېي دەرىجىلىك مۇشاۋىرى دەپ نام ئالغان دەي لى بىر تۈركۈم لۈكچەك ۋە شايكا ئەزالىرىنى ھەممە جەھەتتىن تويىغان مۇتەھەملەرنى توپلاپ شاڭخەي، نەنجىڭ ئەتراپلىرىدا ھەرىكەت ئېلىپ باردى. توپلىغان ماتېرى-

يالالارنى «ئوقۇغۇچى» نامىدا مەكتەپ مۇدىرى جياڭ جيېشىغا تاپشۇراتتى. جياڭ جيېشى ئۇنىڭغا پەۋقۇلئاددە ھەرىكەت خىراجىتى تەستىقلاپ بېرىپ «باش قوماندانلىق شتابىنىڭ تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى» نامىدا ئادەم قوبۇل قىلىپ ھەرىكەت ئېلىپ بېرىشقا رۇخسەت قىلدى. 1932 – يىلى 3 – ئايدا جياڭ جيېشى خۇاڭپۇ سىستېمىسىدىكى غوللۇق ئۇنسۇرلارنى توپلاپ «جۇڭخۇا مىللەتلىرىنى گۈللەندۈرۈش جەمئىيىتى» تەشكىللەپ ئۇنىڭ تەركىۋىدە پەۋقۇلئاددە خىزمەت باشقارمىسى تەسىس قىلدى. باشقارما باشلىقلىقىغا دەي لىنى، ياردەمچى ئىش بېجىرىشكە جېڭ جيەمىننى تەيىنلەپ 4 – ئاينىڭ 1 – كۈنى رەسمىي قۇرۇپ چىقتى. 1934 – يىلى 4 – ئايدا «جۇڭخۇا مىللەتلىرىنى گۈللەندۈرۈش جەمئىيىتى» نىڭ ئىشپىيونلار باشقارمىسى بىلەن دېڭ ۋېنيىنىڭ «نەنچاڭ تەكشۈرۈش بۆلۈمى» نى بىرلەشتۈرۈپ ھەربىي ھەيئەتنىڭ ئىشپىيونلار باشقارمىسىنى تەسىس قىلدى. بۇنىڭغا يەنە شۇ دەي لى باشلىق بولدى. 1937 – يىلى 4 – ئايدا گومىنداڭ مەركىزى تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ پىرقە ئىشلىرىنى تەكشۈرۈش باشقارمىسى بىلەن ھەربىي ھەيئەت قارمىقىدىكى ئىشپىيونلار باشقارمىسىنى بىرلەشتۈرۈپ، ھەربىي ھەيئەتنىڭ تەكشۈرۈش – تىزىملاش مەھكىمىسى قىلىپ قۇرۇپ چىقتى. پىرقە ئىشلىرىنى تەكشۈرۈش باشقارمىسىنى 1 – باشقارما، ئىشپىيونلار باشقارمىسىنى 2 – باشقارما قىلىپ بېكىتتى. 1938 – يىلى 8 – ئايدا جياڭ جيېشى 2 – باشقارمىنى كېڭەيتىپ ھەربىي ھەيئەتنىڭ تەكشۈرۈش – تىزىملاش مەھكىمىسى قىلىپ قۇرۇپ قىسقارتىپ «جۈنتۇڭ» دەپ ئاتىدى. (1 – باشقارمىنى كېڭەيتىپ «جۇڭتۇڭ» دەپ ئاتىدى).

بۇ ئورگانغا ھەربى ھەيئەتنىڭ ئىشخانا مۇدىرى خې ياۋزۇ جۇيجاڭ، دەي لى مۇئاۋىن جۇيجاڭ بولۇپ تەيىنلەندى. (ئەمەلى مەسئۇلىيەتنى دەي لى ئۆز ئۈستىگە ئالغان ئىدى).

جۇنتۇڭ مەھكىمىسىنىڭ كۆلىمى ئىنتايىن چوڭ ئىدى. ئىچكى تەشكىلىدە 8 باشقارما، 6 ئىشخانا، بىر شۆبە ئورۇن بولۇپ، سىرتتا ھەر قايسى چوڭ شەھەرلەردە «رايون»، ئۆلكىلەردە «پونكىت»، بەزەن مۇھىم شەھەرلەردە «پەۋقۇلئاددە گۇرۇپپا» لىرى بار ئىدى. ئۇنىڭ ئاساسى قۇرۇلمىسى «گۇرۇپپا» بولۇپ ئاخبارات توپلىغۇچىلار بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەت قىلاتتى. ئىچكى ـ تاشقى ئىشپىيونلارنىڭ ھەممىسى ئۆمۈرۋايەتلىك كەسپىي ئىشپىيونلار بولۇپ، يېرىم يولدا چېكىنىپ چىقىپ كېتەلمەيتتى. جۇنتۇڭ مەھكىمىسى چوڭچىڭغا كۆچكەندىن كېيىن، ئاساسى خىزمەتچىلىرى زور دەرىجىدە كۆپىيىپ 40 مىڭدىن ئاشتى، ئەڭ يىراق جايلاردىكى مەسىلەن: غۇلجا، لاسا، ھەتتا چەتئەللەردىكى مۇھىم شەھەرلەردىمۇ ئۇنىڭ ئورگانلىرى بار ئىدى؛ بىر مۇنچە ئالى ـ ئوتتۇرا مەكتەپلەردىكى «ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەن خائىنلىرىنى تازىلاش ئۆمەكلىرى»، تاموژنا، چېگرا ۋە مۇھىم قاتناش تۈگۈنلىرىدىكى بىر مۇنچە قوراللىق ئەترەتلەر ۋە تۆمۈر يول بويلىرىدىكى «قاتناش ساقچىلىرى» قاتارلىق ئاشكارا قوراللىق ئەترەتلەرنى كونترول قىلاتتى.

1942 ـ يىلى جۇنتۇڭ ئىشپىيونلار ئورگىنى، ئامېرىكا دېڭىز ئارمىيىسى مۇشاۋىرلار بۆلۈمىنىڭ ئاخبارات مەھكىمىسى بىلەن مۇناسىۋەت باغلىدى.

1943 ـ يىلى 4 ـ ئايدا جۇڭگو ـ ئامېرىكا ئىككى تەرەپ

«جۇڭگو ـ ئامېرىكا پەۋقۇلئاددە تېخنىكا ھەمكارلىق ئورگىنى» قۇرۇشقا كېلىشىم ئىمزالاپ، شۇ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى چوڭچىڭ شەھەر ئەتراپىدىكى ياڭ جياسەن دىگەن يەردە بۇ ئورگاننى رەسمى قۇرۇپ چىقتى. جۇرىنلىققا دەي لى، مۇئاۋىن جۇرىنلىققا ئامېرىكا دېڭىز ئارمىيىسى مۇشاۋىرلار بۆلۈمىدىن مىلوس تەيىنلەندى. جۇڭگو ـ ئامېرىكا ھەمكارلىق ئورگىنى زور مىقداردا ئامېرىكىنىڭ يېڭى شەكىلدىكى ئۈسكۈنە ۋە قوراللىرىغا ئىگە ئىدى. بىر قانچە يۈز ئامېرىكا ئىشپىيونلىرى جۇڭگوغا كېلىپ ھەركەت ئېلىپ باردى. ئون نەچچە ئورۇندا «پەۋقۇلئاددە تېخنىكا يېتىشتۈرۈش كۇرسى» ئېچىپ ئىلگىرى ـ ئاخىر 40 ـ 50 مىڭغا يېقىن ئادەم تەربىيىلەپ چىقاردى.

1945 ـ يىلى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش غەلىبە قازانغاندىن كېيىن جۇڭگو ـ ئامېرىكا ھەمكارلىق ئورگىنى ئىشتىن توختىدى. ئەمما بارلىق ئۈسكۈنە ـ سايمان، قوراللارنى ۋە ئادەملەرنى جۇنتۇڭ مەھكىمىسىگە ئۆتكۈزۈپ بەرگەن ئىدى.

«جۇنتۇڭ» سىستېمىسىدىكى ئىشپىيونلار جۇڭگو گۇڭچەنداڭى ۋە خەلق ئىنقىلاۋى كۈچلىرىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىشنى باشتىن ئاياققىچە ئۆزلىرىنىڭ مۇھىم ۋەزىپىسى قىلىپ كەلدى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئىشچى ـ دېھقان قىزىل ئارمىيىسىنى بەش قېتىم «مۇھاسىرە» قىلىپ يوقاتماقچى بولغان ۋاقىتلاردا، بۇ ئورگان كۆپ ساندا ئىشپىيون ئاجرىتىپ ئىنقىلاۋى بازىلارغا يوشۇرۇن كىرگۈزۈپ ئاخبارات توپلاش، بۇلاڭچىلىق قىلىش، يوشۇرۇن ئولتۇرۇشتەك ھەركەتلەرنى قىلدى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش باشلانغاندىن كېيىن، ئۆز ئىشپې-

يونلىرىنى 8 ـ ئارمىيە ۋە يېڭى 4 ـ ئارمىيىلەرگە كىرگۈزۈپ ھەر خىل رەزىل ۋاستىلەر ئارقىلىق پىتنە ـ ئىغۋا تارقىتىپ بۇزغۇنچىلىق قىلىش، ئاخبارات ئوغرىلاشتەك ھەركەتلەردە بولدى.

«جۇنتۇڭ» يەنە ۋەھشىلىكتە ئۇچىغا چىققان ئاتالمىش «ھەركەت گۇرۇپپىسى» تەشكىل قىلىپ، سىياسى جەھەتتە باغلاش ـ ئېتىش ۋە يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈشتەك قەبىھ ئىشلارنى قىلدى. ئۇلار قانخورلۇق، زەھەرخەندىلىك بىلەن ئادەتلەنگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغان كوممۇنىستلار ۋە ئىلغار زاتلار ھەددى ـ ھېسابسىز نۇرغۇن. 1933 ـ يىلى 6 ـ ئايدا شاڭخەيدە جۇڭگو خەلق ھوقۇقىنى كاپالەتلەندۈرۈش ئىتتىپاقىنىڭ باش كاتىپى ياڭ شىڭفۇنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈپ، بۇ ئارقىلىق سۇڭ چىڭلىڭ ۋە باشقا ۋەتەنپەرۋەر زاتلارنى قىسماقچى بولدى. كېيىنكى يىلى 11 ـ ئايدا ئۇلار شاڭخەي ـ خاڭجۇ تۆمۈر يولىدا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشنى تەشەببۇس قىلغۇچى «شېنباۋ گېزىتى» نىڭ مەسئۇلى شى لياڭسەينى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈپ مەملىكەتنى زىل ـ زىلىگە كەلتۈردى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش باشلانغاندىن كېيىن، قىزغىنلىقى تولۇپ ـ تاشقان ۋەتەنپەرۋەر گېنېرال ياڭ خۇچېڭ چەتئەلدىن ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەن ھامان دەيلى تەرەپتىن قاماققا ئېلىندى. تۈرمىدە 12 يىل ئازاپ ـ ئوقۇبەت چەككەندىن كېيىن ياڭ خۇچېڭ بىلەن ئۇنىڭ كاتىۋى سۇڭ جىيۇن ئىككى ئائىلىدىن 6 كىشىنى جۇڭگو ـ ئامېرىكا ھەمكارلىق لاگېرىدا ئۆلتۈرۈپ تاشلىدى. 1940 ـ يىلى 3 ـ ئايدا ئۇلار چېڭدۇ شەھرىدە جۇڭگو كوك-

چەنداڭنىڭ سىچۈەن ئۆلكىلىك كومىتېتى مەسئۇللىرىدىن چې ياۋشيەن بىلەن لو شىۋېن قاتارلىق 10 نەچچە كوممۇنىستنى ئاختۇرۇپ قولغا ئالدى. سوراق نەتىجىسىز چىققاندىن كېيىن چې، لو ئىككىسىنى لاگېرغا قاماپ قويغاندىن تاشقىرى قالغانلىرىنى تىرىك كۆمۈۋەتتى. 1946 ـ يىلغا كەلگەندە چې بىلەن لو ئىككىسىنىمۇ جۇڭگو ـ ئامېرىكا ھەمكارلىق لاگېرىدا ئۆلتۈرۈپ جەسەتلىرىنى كۆيدۈرۈپ ئىز ـ دېرىكىنى يوق قىلىۋەتتى.

«جۇنتۇڭ» ئورگىنى كوممۇنىستلارنى، دېموكراتىك زاتلارنى ۋە ئىلغار ئوقۇغۇچىلارنى كۆپلەپ قاماققا ئېلىش ئۈچۈن چۇڭچىڭ ۋاڭ لۇڭمىندا ۋاقىتلىق تۇتۇپ تۇرۇش ئورنى قۇردى. (ئىشپىيونلار ئۆز ئىچىدە بۇ ئورۇننى «باشلانغۇچ مەكتەپ» دەپ ئاتىدى.) جۇڭگو ـ ئامېرىكا ھەمكارلىق لاگېرىدىكى «ئاق ساراي» دا مەخپى تۈرمە قۇردى. (بۇنى ئىشپىيونلار «ئوتتۇرا مەكتەپ» دەپ ئاتىدى.). گۈيجۇ ئۆلكىسىنىڭ شىفوڭ ناھىيىسىدە مەملىكەت بويىچە كۆلىمى ئەڭ چوڭ يىغىۋېلىش لاگېرى قۇردى. (ئىشپىيونلار بۇنى «ئالى مەكتەپ» دەپ ئاتايتتى.) بۇنىڭدىن باشقا يەنە جياڭشى ئۆلكىسىنىڭ شاڭراۋ ناھىيىسىدە شەرقىي جەنۇپ بويىچە ئەڭ چوڭ توپلاش لاگېرى قۇردى. ئىشپىيونلار بۇ قاتىللىق ئورۇنلىرىدا «سىياسى جىنايەتچى» دەپ ئاتالغانلارغا خىلمۇ ـ خىل جازالارنى قوللاندى. ئامېرىكىدا ئىشلەنگەن يېڭى تىپتىكى جازا قوراللىرى بىلەن قىيىن ـ قىستاققا ئېلىپ ئازاپلىدى. ئۇلارنىڭ قوللانغان ئۇسۇللىرىنىڭ ۋەھشىلىكى تىلغا ئالغۇسىز دەرىجىدە قەبىھ ئىدى.

ئىشپىيونلار جياڭ جيېشىنىڭ غەيرى كۈچلەرنى تازىلاشقا ئىشلىتىدىغان بىر بۆلۈك ھەركەتچان قىسمى ئىدى. 1933 ـ يىلى لى جىشېڭ قاتارلىقلار فۇجيەندە جياڭ جيېشىغا ۋە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرىدىغان «خەلق ھۆكۈمىتى» قۇرغاندا، دەي لى بىر تۈركۈم ئىشپىيونلارنى باشلاپ بېرىپ بۇ خەلق ھۆكۈمىتىگە قارشى ھەركەت قىلدى ۋە بۇزغۇنچىلىق سالدى.

1936 ـ يىلى 6 ـ ئايدا چېن جىتاڭ گۇاڭدۇڭدا «غەربىي جەنۇب ھۆكۈمىتى» قۇرغان ۋاقىتتا، دەي لى ئىشپىيونلارنى ئەۋەتىپ چېن جىتاڭ ئارمىيىسىنىڭ ھاۋا ئارمىيىسى ۋە باشقا ھەربىي باشلىقلارنى سېتىۋېلىپ ئۇنىڭ ئارمىيىسىنى ئۇرۇش قىلالمايلا مەغلۇپ قىلدى. شۇ يىلى قىشتا دەي لى يەنە ئادەم ئەۋەتىپ شاڭخەيدىكى جياڭ جيېشىغا قارشى گورۇھ خۇخەنمىڭنىڭ كۈچلۈك ياردەمچىسى ليۇ خۇيىڭنى ئېتىپ تاشلىدى.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى باسقۇچلىرىدا گومىنداڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشقا بىر قەدەر ئاكتىپ ئىدى . بۇ چاغدا «جۇنتۇڭ» ۋەتەنگە ئاسىيلىق قىلىپ دۈشمەنگە تەسلىم بولغان بىر تۈركۈم ۋەتەن ساتقۇچ خائىنلارنى ئۆلتۈردى. مەسىلەن: 1938 ـ يىلى دۈشمەن ئىشغالىيىتىگە چۈشۈپ قالغان شاڭخەيدە «ۋېيشىن ھۆكۈمىتى»نىڭ ھەربىي ـ مەمۇرى بۇجاڭى جۇ فىڭجى، خارجى بۇجاڭ چېن لۇ، قورچاق شاڭخەي شەھەرلىك ھۆكۈمەت باشلىقى فۇ

شياۋ يەنلەرنى ئۆلتۈردى، كېيىن يەنە دۈشمەنگە تەسلىم بولغان لۈكچەكلەر باشلىقى جاڭ شياۋلىن، ۋەتەنگە ئاسىيلىق قىلىش ھەركىتىدە بولىۋاتقان تاڭ شاۋيىلارنىمۇ ئۆلتۈردى. ئەمما 1939 ـ يىلىدىن كېيىن جياڭ جيېشى گورۇھى ياپون باسقۇنچىلىرىغا پاسسىپ قارشى تۇرۇپ گوڭچەنداڭغا ئاكتىپ قارشى تۇرغاندا «جۇنتۇڭ» گوڭچەنداڭغا قارشى تۇرۇش سىياسىتىنى ئىجرا قىلىش ئۈچۈن ياپون جاسۇسلىرى بىلەن تىل بىرىكتۈردى ۋە قورچاق ۋاڭ جىڭۋېينىڭ سىياسىي مۇھاپىزەت مەھكىمىسى بىلەن ئادەم ئىشلىتىش جەھەتلەردە پىكىر ئالماشتۇرۇپ مۇھىم ئورۇنلارغا ئۆز ئادەملىرىنى قويدى، دىيەنتەي ئورۇنلاشتۇرۇپ ئۆز ئارا ئاخبارات ئالماشتۇردى. بەزەن خائىنلار «جۇنتۇڭ» ئىشپىيونلىرىدىن ئىدى. مەسىلەن: چوڭ خائىن جۇ فوخەي «جۇنتۇڭ» قوماندانلىقىدىكى «ھەربىي ھەيئەتنىڭ شاڭخەيدىكى ھەركەت زۇڭدۈيى» نىڭ باش قوماندانى ئىدى.

جاڭ گوتاۋ 1938 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ئاسىيلىق قىلىپ گوڭچەنداڭدىن ئايرىلغاندىن كېيىن «جۇنتۇڭ» ئورگىنى بىلەن مۇناسىۋەت باغلىدى. چۇڭچىڭغا بارغاندىن كېيىن «جۇنتۇڭ» ئورگىنىنىڭ «ئالاھىدە سىياسىي مەسىلىلەرنى تەتقىق قىلىش شۆبىسى» نىڭ شۆبە باشلىقى (سوجاڭى) بولۇپ تەيىنلەنگەن ئىدى .

«جۇنتۇڭ» ئىشپىيونلىرى ئۆز مەيلىچە زورلۇق ـ زومبۇلۇق قىلىپ جىنايىتى چېكىدىن ئاشقانلىقتىن پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ نەپرىتىگە ۋە ئەيىپلىشىگە ئۇچرىغان. 1945 ـ يىلى 9 ـ ئايدا گومىنداڭ ـ گوڭچەنداڭ چۇڭچىڭ سۆھبىتى بول

غاندا، جۇڭگو گۇڭچەنداڭى پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ئىرادىسىغا ۋاكالىتەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئىشپىيونلۇق ئورگانلىرىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى قاتتىق تەلەپ قىلىپ «قوش ئۆكتەبىر كېلىشىمى» گە كىرگۈزگەن ئىدى. گومىنداڭنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى كۆپلىگەن ئادالەتپەرۋەر زاتلارمۇ «جۇنتۇڭ» ئىشپىيونلىرىنىڭ ۋەھشىلىكلىرىنى ئەيىپلىگەن ئىدى. دەل شۇ ۋاقىتتا «جۇنتۇڭ» ئىشپىيونلىرىنىڭ باشلىقى دەي لى 1946 - يىلى 3 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ئايروپىلان ھادىسىسىگە ئۇچراپ جياڭسۇ ئۆلكىسىنىڭ جياڭنىڭ ناھىيىسىدە ئۆلدى. شۇ ۋاقىتتا بۇ ئىشپىيونلۇق ئورگان بىر مەزگىل قالايمىقانلاشقان ئىدى. شۇ يىلى 6 - ئايدا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ھەربى ھەيئەتنى ئۆزگەرتىپ دۆلەت مۇداپىئە بۇسى قۇرغاندا ئەسلىدە ھەربى ھەيئەتنىڭ ھەربى بۇيرۇق بۇسىدىكى 2 - نازارەت بىلەن جۇنتۇڭ مەھكىمىسى قارمىقىدىكى ئاشكارا قوراللىق قىسىملارنى بىرلەشتۈرۈپ دۆلەت مۇداپىئە بۇسىنىڭ 2 - نازارىتى قىلىپ قۇرۇپ چىقتى. بۇنىڭغا جىڭ جيەمىننى مەسئۇل قىلدى. بۇلار خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى بىلەن ئازات رايونلاردىكى ھەربى ئىشلاردىن دائىم ئاخباراتلارنى توپلاش ۋە قوراللىق بۇزغۇنچىلىق قىلىش ئىشلىرى بىلەن مەخسۇس شۇغۇللاندى. جۇنتۇڭ مەھكىمىسىنىڭ مەخپى يادرو قىسمى دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىكىنىڭ مەخپىيەتلىكىنى ساقلاش مەھكىمىسىگە تەقسىم قىلىنغاندا ماۋ رېنفىڭ جۇيجاڭ بولغان ئىدى. پۈتۈن مەملىكەت ئارقىمۇ - ئارقا ئازات بولۇۋاتقان مەزگىللەردە مەخپىيەتلىكنى ساقلاش مەھكىمىسى ھەر قايسى جايلارغا تۈركۈملەپ يوشۇرۇن جاسۇسلارنى ئەۋەتتى. ئەمما

ئۇلار ئاخىرى خەلق دېموكراتىك دىكتاتۇرىسىنىڭ تورىدىن قېچىپ قۇتۇلالمىدى. ئىلگىرى - ئاخىر بولسىمۇ ھەممىسى بىت - چىت بولدى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلەر گورۇھى «جۇڭتۇڭ»، «جۇنتۇڭ» دىن ئىبارەت ئىككى جاسۇسلۇق ئورگىنىنى قۇرۇپ ئەسلىدىكى مۇسسولىنى، گىتلېرنىڭ فاشىستىك ئۇسۇلى بويىچە ئۆز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملىمەكچى بولغان ئىدى. ئەمما بۇ ئىككى تەشكىلات قولغا ئېلىش ۋە يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈشتەك ۋەھشىيانە ئۇسۇللارنى قوللىنىپ جۇڭگو خەلق ئىنقىلاۋىغا بۇزغۇنچىلىق قىلغان ۋە بىگۇنا خەلقلەرنى قىرغان بولسىمۇ، گومىنداڭ - جياڭ جيېشى ھاكىمىيىتىنى قوغداپ قېلىشقا ياردەم كۆرسىتەلمىدىلا ئەمەس بەلكى ئۇلارنىڭ ئىستىبداتلىقىنى، ياۋۇزلۇقىنى تېخىمۇ ئاشكارىلاپ پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ غەزىپىنى ۋە قارشىلىقىنى قوزغىدى ۋە ئۇلارنىڭ ھالاكەتكە يۈزلىنىپ مەغلۇپ بولۇشىنى تېزلەتتى. قان شوراش بىلەن ئادەتلەنگەن يالماۋۇزلار توپلانغان «جۇڭتۇڭ»، «جۇنتۇڭ» دىن ئىبارەت ئىشپىيونلۇق تەشكىلات، ئەڭ ئاخىرىدا ھالاكەت تەقدىرىدىن قېچىپ قۇتۇلالمىدى.

(ليۇ دۇڭكۈن)

(«خەلق گېزىتى» دىن تەرجىمە قىلىنغان)

ئازاتلىقتىن بۇرۇن شىنجاڭدا تارقىتىلغان گېزىت - ژۇرناللار

ئەركىن ئوشۇر رەتلىگەن

1930 - يىللاردىن 1949 - يىلغىچە (يېڭى ئازات بولغانغا قەدەر) شىنجاڭ تارىخى ناھايىتى مۇرەككەپ، نۇرغۇن تارىخى ۋەقەلەر ۋە تارىخى ئۆزگىرىشلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. قىسقىغىنە بولغان بۇ ئارىلىقتا شىنجاڭدىكى سىياسى ھاكىمىيەت بىر قانچە قېتىم ئالمىشىپ نەچچە خىل سىياسەتلەر يۈرگۈزۈلدى. شۇنىڭدەك بۇ جەرياندا كۆپلىگەن گېزىت - ژۇرناللار نەشر قىلىنىپ شۇ دەۋرنىڭ سىياسى، ئىقتىسادى، ئىجتىمائىي ئەھۋاللىرىنى ئىنكاس قىلدى. بۇ گېزىت - ژۇرناللارنىڭ بىر قىسمى ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدا بولۇپ، ھۆكۈمەتنىڭ سىياسەت - پەرمانلىرىنى تەشۋىق قىلاتتى. بەزى جامائەت تەشكىلاتلىرى ۋە گۇرۇھلار تەرىپىدىن چىقىرىلغان گېزىت - ژۇرناللار ئاشۇلارنىڭ سىياسى مۇددىئالىرىنى ئوتتۇرىغا قوياتتى. ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتلار تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان ئىنقىلاۋىي گېزىت - ژۇرناللار خەلقنىڭ ئىستىبدات ھاكىمىيەتكە قارشى

ھەققانىي كۆرەشلىرىنى ۋە ئازاتلىققا بولغان ئارزۇ - ئىستەكلىرىنى ئىنكاس قىلاتتى. تۆۋەندە مەن 1930 - يىللاردىن تارتىپ ئازات بولغانغا قەدەر شىنجاڭدا نەشر قىلىنغان گېزىت - ژۇرناللار توغرىسىدا رەتلىگەن ماتېرىياللىرىمغا ئاساسەن قىسقىچە مەلۇمات بېرىمەكچىمەن.

خەنزۇچە يېزىقتا نەشر قىلىنغان گېزىت - ژۇرناللار:

«شىنجاڭ گېزىتى» — بۇ گېزىت جىن شۇرېن دەۋرىدە نەشر قىلىنىۋاتقان «تيانشان گېزىتى» ئاساسىدا 1936 - يىلى نامىنى ئۆزگەرتىپ «شىنجاڭ گېزىتى» دەپ نەشر قىلىندى. بۇ گېزىت ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مەخسۇس ئورگان گېزىتى بولغاچقا شۇ ۋاقىتتىكى ھۆكۈمەتنىڭ ھەرخىل سىياسەت ۋە ئەمىر پەرمانلىرىنى تەشۋىق قىلدى. 1933 - يىلدىن 1942 - يىلغىچە بولغان شېڭ شىسەينىڭ ھۆكۈمرانلىق دەۋرىدە بۇ گېزىت شېڭ شىسەي ئوتتۇرىغا قويغان «6 بۈيۈك سىياسەت» نى كۆپرەك تەشۋىق قىلدى. شېڭ شىسەي بىر مەزگىل ماركسىزم ئېتىقاتچىسى بولىۋېلىپ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش سىياسىتىنى يۈرگۈزگەندە «شىنجاڭ گېزىتى» ماركسىزم - لېنىنىزم تەلىماتلىرىنى تەشۋىق قىلدى. بۇ چاغلاردا سوۋېت ئىتتىپاقى تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن بولشېۋىكلاردىن ۋەن شەنتىڭ، ۋاڭ باۋچيەن، مەنسۇر ئەپەندى قاتارلىقلار شىنجاڭ گېزىتىدە مەسئۇل خىزمەت ئىشلىدى. 1938 - يىلدىن باشلاپ جۇڭگو كومپارتىيىسى شىنجاڭغا خىزمەتكە ئەۋەتكەن خادىملاردىن لى زۇكلىن، چېن شاۋۋېن، بەي دافاڭ، ۋاڭ شياۋچۈن، ۋاڭ مۇ، لى خې، ساكوۋگېلياۋ يولداشلارمۇ شىنجاڭ گېزىتىدە مەسئۇل خىزمەتلەرنى ئىشلەپ، ماركسىزم - لېنىنىزم ۋە ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلىشتا كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرگە ئېرىشتى.

1943 - يىلى شېڭ شىسەي ئۆزىنى گومىنداڭ قوينىغا ئاتقاندىن كېيىن گومىنداڭنىڭ تەسىر كۈچى شىنجاڭغا كىرىشكە باشلىدى. 1944 - يىلى 10 - ئايدا شېڭ شىسەي ئورنىنى بوشۇتۇپ چۇڭچىڭغا كەتتى. بۇ چاغدا «شىنجاڭ گېزىتى» ئۆلكىنىڭ ئورگان گېزىتى سۈپىتىدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرىنىڭ سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلدى. دېمەك، 1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى شىنجاڭ تىنچ ئازات بولغانغا قەدەر شىنجاڭ ۋەزىيىتى قانداق ئۆزگەرگەن بولسا، «شىنجاڭ گېزىتى» ھەم شۇنداق ئۆزگىرىش ياساپ تۇردى.

ئۆلكىلىك «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ قەشقەر، خوتەن، ئاقسۇ، ئىلى، چۆچەك، ئالتايلاردا شۆبە گېزىتخانىلىرى بولۇپ، بۇ جايلاردىمۇ خەنزۇچە گېزىتلەر چىقاتتى. قەشقەردىكى «شىنجاڭ گېزىتى» 36 - يىلى نەشر قىلىنىپ 49 - يىلى توختاپ قالدى. خوتەندىكى «شىنجاڭ گېزىتى» 39 - نەشر قىلىنىپ 43 - يىلى توختاپ قالدى. ئىلى، ئالتاي، چۆچەك شۆبە گېزىتخانىلىرى چىقارغان «شىنجاڭ گېزىتى» 35 -، 36 - يىللىرى نەشر قىلىنىپ 44 -، 45 - يىللىرى نەشردىن توختاپ قالدى.

3 ۋىلايەت مىللىي دېموكراتىك ئىنقىلاۋىي پارتلىغاندىن كېيىن، 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمەت تەرىپىدىن 44 - يىلى خەنزۇچە «خەلقچىلىق گېزىتى» نەشر قىلىندى. بۇ گېزىت شۇ چاغدا غۇلجا شەھىرىدىكى 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىغا ھېسداشلىق قىلغۇچى ئىلغار خەنزۇ زىيالىيلىرى تەرىپىدىن تەھرىرلەنگەن بولۇپ، 3 ۋىلايەت خەلقى، جۈملىدىن شىنجاڭ ھەر مىللەت ئېزىلگەن خەلقلىرىنىڭ زۇلۇم ئاسارىتىدىن قۇتۇلۇپ چىقىش ۋە ئازاتلىق - ئەركىنلىككە تەشنا بولۇشتەك ئارزۇ - ئىستەكلىرىنى

ئىنكاس قىلدى. 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ غەلىبىلىرىنى ۋە مىللىي دېموكراتىك ھۆكۈمىتىنىڭ سىياسەت - تەدبىرلىرىنى ئاكتىپ تەشۋىق قىلىپ مۇھىم رول ئوينىدى. بۇ گېزىت 1949 - يىلى نەشردىن توختىدى.

«شىن شىنباۋ» (يېڭى شىنجاڭ)، «چىڭفىڭباۋ» (چەۋەندازلار) گېزىتلىرى گومىنداڭنىڭ ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق ئاتلىق 5 - كورپۇس سىياسىي باشقارمىسى تەرىپىدىن چىقىرىلغان. نەشر قىلىنغان ۋاقتى 47 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرىغا توغرا كېلىدۇ. بۇ ئىككى گېزىت ئەڭ ئەكسىيەتچىل گېزىتلەردىن بولۇپ، مەزمۇنى ئىنتايىن رەزىل ئىدى. كوممۇنىزىمغا، جۇڭگو كومپارتىيىسىگە بولغان ئۆچمەنلىكى چېكىگە يەتكەن ئىدى. بۇ ئىككى گېزىت ئازاتلىق ئەرپىسىدە نەشردىن توختىدى.

خەنزۇ تىلىدا نەشر قىلىنغان ژۇرناللارنى ئالساق:

«جاھانگىرلىككە قارشى بىرلىكسەپ» — شېڭ شىسەي ھۆكۈمرانلىق قىلىپ تۇرغان مەزگىلدە ئۈرۈمچىدە قۇرۇلغان «شىنجاڭ خەلقىنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى بىرلەشمىسى» تەرىپىدىن 1935 - يىلى نەشر قىلىنغان ئايلىق ژۇرنال. بۇ ژۇرنال گەرچە شېڭ شىسەينىڭ چاڭگىلىدا بولسىمۇ، بىراق جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ تەھرىرلىگىدە جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ۋە مىللىي بىرلىكسەپ توغرىسىدا دادىل تەشۋىقات ئېلىپ بېرىپ ئوبدان رول ئوينىغان. بۇ ژۇرنال 42 - يىلى 4 - ئايدا نەشردىن توختىدى. «جاھانگىرلىككە قارشى بىرلىكسەپ» تەرىپىدىن يەنە «دەۋر» رەسىملىك ژۇرنىلى، «شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنىلىمۇ نەشر قىلىنغان ئىدى.

«شىنجاڭ ئاياللىرى» — شىنجاڭ ئاياللار جەمئىيىتى 1941 -

يىلى 2 - ئايدا تەسىس قىلىنغان. ئۈرۈمچىدە بېسىلغان.

«جەندۇ» (كۈرەش) - قەرەلسىز ژورنال، بۇ گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرى ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردە ئۈرۈمچىدىكى ئىلغار خەنزۇ زىيالىلىرىنىڭ يوشۇرۇن تەشكىلاتى «جەندۇشې» (كۈرەش جەمئىيىتى) تەرىپىدىن چىقىرىلغان بولۇپ، خەلقنىڭ ئېڭىنى ئويغۇتۇشتا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىل كۈچلىرىنىڭ زوراۋانلىقىنى پاش قىلىشتا بەلگىلىك مۇھىم رول ئوينىدى. شۇنداقلا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى باشچىلىقىدىكى ئىنقىلاۋىي كۈرەشنىڭ غەلىبىسىنى تەشۋىق قىلدى. بۇ ژورنال 48 - يىلىدىن 49 - يىلى ئازاتلىق ئەرپىسىگىچە داۋاملاشتى.

گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ كونتروللۇقىدىكى ۋە گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە مايىل بولغان ژورناللار ئىچىدە «شىن شىنجاڭ» (يېڭى شىنجاڭ، ئايلىق ژورنال، گومىنداڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقىسى تەرىپىدىن، 43 - يىلى نەشر قىلىنغان)؛ «چىڭ بەي بەن يۆكەن» (كۆك ئاق يېرىم ئاي ژورنىلى، گومىنداڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقە مەدەنىيەت خىزمەت قىلىش ئۆمىكىنىڭ ژورنىلى، 45 - يىلى خەنزۇ، ئۇيغۇر، قازاق، روس، موڭغۇل تىللىرىدا نەشر قىلىنغان)؛ «خەن خەيچاۋ» (چۆل - جەزىرە دولقۇنى، شىنجاڭ مەدەنىيەت ئىشلىرى ھەيئىتى تەرىپىدىن 46 - يىلى خەنزۇ، ئۇيغۇر تىللىرىدا نەشر قىلىنغان)؛ «يۈەنيې داۋباۋ» (سەنئەت گۈلزارى، شۇ نامدىكى نەشرىيات تەرىپىدىن 46 - يىلى نەشر قىلىنغان). «جياڭخې» (زېمىن - شىنجاڭ، دىخۇا جۇڭخۇا خىرىستىيان دىنى جەمئىيىتى تەرىپىدىن 46 - يىلى نەشر قىلىنغان)؛ «كوئىنلۇن» يېرىم ئايلىق ژورنىلى، «خەنزۇ مەدەنىيىتى» ئايلىق ژورنىلى (47 -

يىلى شىنجاڭ خەنزۇ مەدەنىيەت جەمئىيىتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان).

«مائارىپ» ئايلىق ژورنىلى، شىنجاڭ مائارىپ نازارىتى 47 - يىلى خەنزۇ، ئۇيغۇر، قازاق تىللىرىدا نەشر قىلغان.

«مائارىپ ژورنىلى»، شىنجاڭ پېداگوگىكا جەمئىيىتى تەرىپىدىن 48 - يىلى نەشر قىلىنغان.

«ئىسلام ياشلىرى»، شىنجاڭ شۆيۈەن ئىسلامشۇناسلىق جەمئىيىتى تەرىپىدىن 49 - يىلى 1 - ئايدا نەشر قىلىنغان، قەرەلسىز ژورنال.

«ساموجۇگې» (قۇملۇق ناخشىلىرى)، شۇ نامدىكى نەشرىيات تەرىپىدىن 49 - يىلى 5 - ئايدا نەشر قىلىنغان.

«جۇڭگو - سوۋېت مەدەنىيىتى» جۇڭگو - سوۋېت دوستلۇق جەمئىيىتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان ئايلىق ژورنال. بۇ ژورنال مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشنى مەقسەت قىلغان نەشرى ئەپكار بولۇپ، دۆلىتىمىزنىڭ، جۈملىدىن شىنجاڭ ھەر مىللەت خەلقلىرىنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى، جەمئىيەتتىكى يېڭىلىقلار، سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپنىڭ مىللى ئۆرپ - ئادەتلىرى، مۇۋەپپەقىيەتلىرى، ئىككى مەملىكەت خەلقىنىڭ بېرىش، كېلىشلىرى ئەكس ئەتتۈرۈلىدۇ.

ئۇيغۇرچە تىل يېزىقلاردىكى گېزىت - ژورناللار:

1934 - يىل 1 - ئايدا ئۇيغۇر مەدەنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن ئۈرۈمچىدە ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ ئۇيغۇرلىرى» ناملىق گېزىت چىقىرىلىشقا باشلىغان. بۇ گېزىت 36 - يىلىغا كەلگەندە شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئورگان گېزىتىگە ئۆزگەرتىلىپ، ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ گېزىتى» دەپ نەشر قىلىندى. شۇ يىلى قا-

زاقچە «شىنجاڭ گېزىتى»مۇ تەسىس قىلىنىپ، بۇ ئىككى خىل تىلدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» ئازاتلىققا قەدەر داۋاملىق نەشر قىلىندى.

ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ گېزىتى» ئۈرۈمچىدىكى ئۆلكىلىك هۆكۈمەتنىڭ ئورگان گېزىتى بولۇپ، ئۇنىڭمۇ قەشقەر، ئاقسۇ، خوتەن، ئىلى، چۆچەك، ئالتايلاردا شۆبىلىرى قۇرۇلغان. قەشقەردىكى ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ گېزىتى» قەشقەر مەدىنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى بىلەن قەشقەر مائارىپ ئىدارىسى 1934 - يىلى بىرلىكتە چىقارغان «يېڭى هايات» گېزىتى ئاساسىدا تەسىس قىلىنغان بولۇپ، 36 - يىلى چىقىرىلىشقا باشلىدى. 44 - يىلى «تونۇش» گېزىتىگە ئۆزگەرتىلدى. كېيىنچە يەنە قەشقەر «شىنجاڭ گېزىتى» قىلىپ ئۆزگەرتىلىپ، ئازاتلىققا قەدەر داۋاملاشتۇرۇلدى. ئاقسۇدىكى ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ گېزىتى» 39 - يىلى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، 46 - يىلى «ئاقسۇ خەلق كۆچى» گېزىتىگە ئۆزگەرتىلگەن. بۇ گېزىت ئازاتلىققا قەدەر چىقىپ تۇردى. خوتەندىكى ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ گېزىتى» 1939 - يىلى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، 43 - يىلى توختاپ قالدى. 46 - يىلى 3 ۋىلايەت تەرەپ بىلەن گومىنداڭ هۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا تىنچلىق بىتىم ئىمزالانغاندىن كېيىن ئەسلىگە كەلگەن بولسىمۇ ئۇزۇن ئۆتمەي يەنە يېپىلىپ قالدى. ئىلىدىكى ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ گېزىتى» 36 - يىلى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، 34 - يىللىرى نەشر قىلىنىۋاتقان «ئىلى دەرياسى» گېزىتىدىن ئۆزگەرتىلگەن ئىدى. 44 - يىلى 3 ۋىلايەت هۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، مەزكۇر گېزىت نەشردىن توختىتىلدى. ئۇنىڭ ئورنىغا شۇ يىلى 11 - ئاينىڭ 17 - كۈنى 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي ۋاقىتلىق هۆكۈمىتى غۇلجا شەھرىدە ئۇيغۇر، قازاق، رۇس تىللىرىدا «ئازات شەرقى تۈركىستان» گېزىتىنى تەسىس قىلدى. تىنچلىق بىتىم ئىمزالانغاندىن كېيىن يۇقۇرقى 3 خىل تىلدىكى «ئازات شەرقى تۈركىستان» گېزىتى نامىنى «ئىنقىلاۋىي شەرقى تۈركىستان» گېزىتىگە ئۆزگەرتتى. 46 - يىل 3 - ئايدا موڭغۇلچە «ئىنقىلاۋىي شەرقى تۈركىستان» گېزىتى نەشر قىلىنىپ 49 - يىلى «موڭغۇل خەلق هوقۇقى» گېزىتىگە ئۆزگەردى. قازاقچە «ئىنقىلاۋىي شەرقى تۈركىستان» گېزىتى 47 - يىلى 5 - ئايدا «ئىنقىلاۋىي تاڭ» گېزىتىگە ئۆزگەردى. 46 - يىلى 10 - ئايدا شىۋە تىلىدا «ئىنقىلاۋىي شەرقى تۈركىستان» گېزىتى چىققان بولۇپ، 47 - يىلى 3 - ئايدا «ئەركىنلىك گۈلى» گېزىتىگە ئۆزگەردى. رۇسچە «ئىنقىلاۋىي شەرقى تۈركىستان» گېزىتى 47 - يىلى 5 - ئايدا سوۋېت گىراژدانلار جەمئىيىتىنىڭ ئورگان گېزىتى بولۇپ «خەلق يۇلتۇزى» گېزىتىگە ئۆزگەردى. ئۇيغۇرچە گېزىت 50 - يىلى يانۋاردىن كېيىن نامىنى «يېڭى يول» گېزىتىگە ئۆزگەرتتى. 48 - يىلى «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى هىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» قۇرۇلغاندىن كېيىن قازاقچە «ئىنقىلاۋىي تاڭ» گېزىتى ئورگان گېزىتى سۈپىتىدە «ئالغا» دېگەن نام بىلەن نەشر قىلىندى. 1949 - يىلى 12 - ئايدا «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى هىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» ئورگىنى غۇلجىدىن ئۈرۈمچىگە كۆچۈپ كەلگەندىن كېيىن، بۇ گېزىت توختاپ قالدى.

3 ۋىلايەت تەرىپىدىن چىقىرىلغان هەرخىل تىللاردىكى گېزىتلەر 44 - يىلدىن 46 - يىلغىچە خەلق ئاممىسىنى قولغا قورال ئېلىپ گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچىل هاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشقا چاقىرىق قىلدى، 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي ۋاقىتلىق هۆ-

كومىتېتىنىڭ سىياسەت، ئەمىر - پەرمانلىرىنى، 3 ۋىلايەت خەلقىنىڭ يېڭى ھاياتىنى تەشۋىق قىلدى. 46 - يىلى تىنچلىق بىتىم ئىمزالانغاندىن كېيىن گېزىتلەرنىڭ مەزمۇنىدا ئاساسەن سىياسى كۈرەش تەرغىپ قىلىنىپ، تىنچلىق بىتىم روھىنى ئەمەلىيەتتە ئىجرا قىلىپ ئەمەلگە ئاشۇرۇش، تىنچلىق ۋە خەلقچىللىق سىياسىتىنى يۈزگۈزۈش لازىملىقى توغرىسىدا كەڭ تۈردە تەشۋىق قىلىندى. گومىنداڭنىڭ چىرىكلىكى شەپقەتسىز پاش قىلىندى. لېكىن بەزى خاتالىقلاردىنمۇ خالى بولالمىدى. 45 -، 46 - يىللىرى ئىنقىلاپ رەھبەرلىكىنىڭ مۇرەككەپ بولىشى ۋە ۋەزىيەتنىڭ كەسكىنلىكىدىن، گېزىتچىلىك ۋە تەشۋىقات ئىشلىرىدا تارمىللەتچىلىك خاتالىقى سادىر بولدى. يەنە بىر جەھەتتىن شۇ چاغدا دىنى تەسىرنىڭ كۈچلۈك بولىشى سەۋەبىدىن، دىنى تەرغىباتچىلىقمۇ مەلۇم دەرىجىدە ئورۇن ئالدى، 46 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن ئارتىپ مەتبۇئاتچىلىقتىكى خاتا خاھىشلار تەدرىجى تۈگىتىلىپ، ئېزىلگۈچى خەلقنىڭ دۈشمىنى ئوخشاشلا ھەممە مىللەتلەرنىڭ دۈشمىنى ئىكەنلىكى، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىل ھاكىمىيىتىمۇ ئوخشاشلا ھەممە مىللەت خەلقلىرىنىڭ دۈشمىنى ئىكەنلىكى، ھەممە مىللەت چىڭ ئىتتىپاق بولۇپ ئۇيۇشقاندىلا ئاندىن ئاخىرقى غەلىبىنى قولغا كەلتۈرگىلى بولىدىغانلىقىنى تەشۋىق قىلدى.

چۆچەكتە نەشر قىلىنغان «شىنجاڭ گېزىتى» 1934 - يىللىرى نەشر قىلىنغان «بىزنىڭ تاۋۇش» گېزىتى ئاساسىدا 36 - يىلىدىن باشلاپ نەشر قىلىندى، 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىدىن كېيىن توختاپ قالدى. چۆچەكتە يەنە 36 - يىل 41 - يىل ئارىلىقىدا موڭغۇلچە شىنجاڭ گېزىتى نەشر قىلىندى.

ئۈلكىلىك شىنجاڭ گېزىتى ۋە ئۇنىڭ جايلاردىكى شۆبىلىرىدە

نەشر قىلىنغان «شىنجاڭ گېزىتى»دىن سىرت، يەنە تۆۋەندىكىچە گېزىتلەرمۇ نەشر قىلىنغان ئىدى:

«مۇستەقىللىق» (ئىككى ھەپتىلىك گېزىت، مۇستەقىللىق ژورنىلى دەپمۇ ئاتىلىدۇ) ۋە «بىزنىڭ تاۋۇش» ناملىق گېزىتلەر 1933 - يىلى قەشقەردە ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان.

«ئەرك» گېزىتى — ئۈرۈمچى ئالتاي نەشرىياتىدا 1947 - يىلىدىن باشلاپ ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان، 49 - يىلى شىنجاڭ ئازات بولۇش ئەرپىسىدە نەشردىن توختىغان، مەسئۇلى ئەيسا. تەشۋىقات مەزمۇنى پانتۈركىزىمنى ئاساس قىلغان بولۇپ، شىنجاڭ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىنقىلاۋي كۆرىشىگە قارىتا توسقۇنلۇق ۋە بۆلگۈنچىلىك تەشۋىقاتى يۈرگۈزدى.

«يالقۇن» گېزىتى — 47 - يىلى ئەتىيازدا ئۈرۈمچىدە ئۇيغۇر تىلىدا، نەشر قىلىنىپ 49 - يىلى ئازاتلىق ئالدىدا توختىغان. مەسئۇلى قۇربان قوداي، مەزمۇن جەھەتتە «ئەرك» گېزىتىگە ئوخشايدۇ.

«ئويغان» گېزىتى، بۇ گېزىت 47 - يىلى ئۈرۈمچىدە ئۇيغۇر تىلىدا ئابلەت مەخسۇم، پولات ئالىمى قاتارلىق كىشىلەرنىڭ مەسئۇللىقىدا نەشر قىلىنغان.

«خان تەڭرى» گېزىتى، 1946 - يىلى ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان.

«خەلقچىلىق گېزىتى» — 1948 - يىلى چۆچەكتە «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىلىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» تەرىپىدىن ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان.

«شىنبېي خۇيگۇاڭباۋ» (غەربى شىمال خۇيزۇلار نۇرى گېزىتى)، خۇيزۇ مەدىنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن خەنزۇ تىلىدا نەشر قىلىنغان. يىل ئاي ئېنىق ئەمەس

«مىنفېڭ باۋ» (خەلق نىشانى گېزىتى)، ھەپتىلىك مەجمۇئە، 1947 ـ يىلى 7 ـ ئايدا خۇيزۇ ياشلار جەمئىيىتىنىڭ ئۇرگان گېزىتىدە خەنزۇ تىلىدا نەشر قىلىنغان، 48 ـ يىلى ئۆزگەرتىلگەن.

«خەلق گېزىتى» — قازاق ـ قىرغىز مەدىنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن قازاق تىلىدا، نەشر قىلىنغان، ۋاقتى ئېنىق ئەمەس.

«ئالىغا گېزىتى» — 47 ـ يىلى قەشقەردە ئۇيغۇر تىلىدا شاپىگرافتا بېسىلغان،

«ئالتاي ئەرك گېزىتى» 45 ـ يىلى سېنتەبىردە قازاق تىلىدا نەشر قىلىنىپ، ئازاتلىققا قەدەر داۋاملاشقان.

«خەلق ئىستىكى» — 47 ـ يىلى قەشقەردە مىق مەتبەئەدە بېسىلىپ ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان.

«زىبۇجۇشىڭ باۋ» (ئەرك ئاۋازى)، مانجۇ تىلىدا غۇلجىدا نەشر قىلىنغان، ۋاقتى ئېنىق ئەمەس.

«خۇيشېڭ» (سادا)، خۇيزۇ مەدىنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن خەنزۇ تىلىدا نەشر قىلىنغان، ۋاقتى ئېنىق ئەمەس.

«چۆل گۈلى» — خوتەندە 47 ـ يىلى گومىنداڭ خوتەن دائىرىلىرى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان.

ئۇيغۇر تىلىدا چىقىدىغان ژورناللار:

«جاھانگىرلىككە قارشى بىرلىكسەپ» ژورنىلى، بۇ ژورنال 1939 ـ يىلدىن 1942 ـ يىللار ئارىلىقىدا جاھانگىرلىككە قارشى ئۇرۇش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان، مەزمۇنى خەنزۇچىسىگە ئوخشايدۇ.

«خەلق بىرلىكسېپى» ئاتلىق ژورنال، جاھانگىرلىككە قارشى ئۇرۇش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان بولۇپ، سوۋېت مۇتەخەسسىسى مەنسۇر ئەپەندى باشقۇرغان.

«يېڭى شىنجاڭ» ئاتلىق ژورنال، 1944 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان بولۇپ، گومىنداڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك پارتكومى تەرىپىدىن باشقۇرۇلغان.

«خان تەڭرى» — ئاتلىق ژورنال، خان تەڭرى نەشرىياتى تەرىپىدىن ئۈرۈمچىدە نەشر قىلىنغان بولۇپ، مەسئۇلى ئىبراھىم تۇردى ئىدى. 1947 ـ يىلى يازدا غۇلجا تەرەپكە يۆتكەلگەن.

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» — 1947 ـ يىلى 6 ـ ئايدىن باشلاپ مۇھەممەت ئىمىن بۇغرا مەسئۇللىقىدا ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە تىللاردا نەشر قىلىنغان.

«خۇيزۇ ۋېنخۇا» 1948 ـ يىلى شىنجاڭ خۇيزۇ مەدەنىيەت ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن خەنزۇ تىلىدا مالىك مەسئۇللىقىدا نەشر قىلىنغان.

«زامان ژورنىلى» 1948 ـ يىلى نىغمەت مۇھەررىرلىكىدە قازاق تىلىدا نەشر قىلىنغان.

«نۇر» ئاتلىق ژورنىلى — قازاق ـ قىرغىز مەدەنىيەت ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تەرىپىدىن 1948 ـ يىلى يازدا قازاق تىلىدا نەشر قىلىنغان.

«چىنى تۈركىستان» — يېرىم ئايلىق ژورنال، «ئالتاي ئىلمى تەتقىقات جەمىيىتى» تەرىپىدىن 1948 - يىلى 6 - ئايدا ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان.

«ئۈرنەك» ژورنىلى — بۇ ژورنال 1946 - يىللاردىن 1949 - يىللار ئارىلىقىدا «جۇڭگو - سوۋېت دوستلۇق جەمىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى» تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان.

«ئىتتىپاق» ژورنىلى — «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» تەرىپىدىن 1948 - يىلى 11 - ئايدىن باشلاپ غۇلجىدا نەشر قىلىنىپ، 1950 - يىلى ئۈرۈمچىگە يۆتكىلىپ كەلگەندىن كېيىن يەنە بىر مەزگىل نەشر قىلىنىپ تۇردى.

«ئالتاي» ژورنىلى — ئالتاي نەشرىياتى تەرىپىدىن 1944 - يىلى 1 - ئايدا چۆچەكتە بېسىلغان. 1947 - يىلدىن 1949 - يىلغىچە ئۈرۈمچىدە نەشر قىلىنغان. بۇ ژورنال ئاساسەن مەسئۇت، ئەيسا، مۇھەممەت ئىمىن بۇغرالارنىڭ تەشەببۇسى بىلەن چىقىرىلغان. مەزمۇن جەھەتتە پان تۈركىزىم خاھىشىدا ئىدى.

«ئۆسمۈرلەر بىلىمى» — ئايلىق ژورنال، 1947 - يىلى 8 - ئايدا ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان.

«دۇنيا ئەدەبىياتىدىن قىسقارتىلمىلار» — 1948 - يىلى 1 - ئايدا تەسىس قىلىنىپ غەربىي شىمال مەدەنىيەت قۇرۇلۇش جەمىيىتى تەرىپىدىن ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان.

قوشۇمچە

ئۇيغۇرچە «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ 1 - سانىدىن 13 - سانىغا قەدەر ئېلان قىلىنغان ماقالىلار

1 - سانىنىڭ مۇندەرىجىسى

ئەنگلىيە بايرىقىنىڭ چۈشۈرۈلىشى— پامىر ئېگىزلىكىدە
جاھانگىرلىككە قارشى بىر قېتىملىق كۈرەش........ خوجىيەن
غەربىي يۆنۈلۈش ئارمىيىسى شىنجاڭدا...................
....لى جىۋمىڭ، ۋاڭ چۈگۈ
جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ شىنجاڭدىكى پائالىيەتلىرى،
شېڭ شىسەينىڭ ئىنقىلاۋى توغرىسىدا كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىم......
....توك باۋ، خەن شىليالڭ
ماجۇڭيىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا چېكىنگەندىن كېيىن......
.... ما شاۋشى
شىنجاڭ مەخپىي سوت ھەيئىتى توغرىسىدا...............
.... شى يۈەنپۇ
ۋۇجۇڭشىننىڭ شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىش جەريانى
.... زىڭ شاۋلۇ

شىنجاڭدا «سەنچىڭتۇەن» نىڭ قۇرۇلىشى ۋە ئاخىرلىشىشى .... لى فەنچۈن

ئازاتلىقتىن بۇرۇنقى شىڭ سىنجاڭ سودىسىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى .... پەن زۇخۇەن

ئازاتلىقتىن بۇرۇنقى شىنجاڭ پوچتا ئىشلىرى توغرىسىدا

2 - سانىنىڭ مۇندەرىجىسى

ياڭ زېڭشىن شىنجاڭنى قانداق ئىدارە قىلغانلىقى توغرىسىدا .... پەن زۇخۇەن

ياڭ زېڭشىننىڭ ئۆلۈمى .... گوۋ بېچىڭ

پەن ياۋنەننىڭ ياڭزېڭشىننى ئۆلتۈرۈشتىن ئىلگىرىكى ۋە كېيىنكى ئەھۋاللار .... پەن زۇخۇەن

ياڭ زېڭشىن دەۋرىگە دائىر خاتىرىلەر .... تۇڭباۋ

شىنجاڭ ئۆلكىلىك روسچە سىياسى - قانۇن مەكتىۋىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش .... ليۇ دېمىن

ياڭ زېڭشىن ھۆكۈمىتىنىڭ قىسمەن ئىشلىرى توغرىسىدا .... ليۇ دېخى

بەيتىك ۋەقەسىنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالى ۋە جەريانى .... سۇڭ شىليەن

ئوسمان ۋە بەيتىك ۋەقەسى .... لۇي چى

سوۋېت ئىتتىپاقىدا تۇرۇشلۇق بەش كونسۇلخانىنىڭ دەسلەپكى باسقۇچتىكى ئەھۋاللىرى .... ليۇ دېمىن

مېنىڭ ئوسمان توغرىسىدا بىلىدىغانلىرىم .... لاتىپ مۇستاپا

ياڭ زېڭشىن مافۇشىڭ (ماتىتەي) نى قانداق يوقاتتى .... جاڭ زىچىڭ

3 - سانىنىڭ مۇندەرىجىسى

«شىنجاڭ پادىشاسى» شىڭ شىسەي توغرىسىدا بىلىدىغانلىرىم .... لاڭ داۋخېڭ

گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردىكى شىنجاڭ گېزىتى .... لى فەنچۈن

1932 - 1934 - يىللىرى جەنۇبىي شىنجاڭ ۋەقەلىرىدىن ئەسلىمە .... جاڭ باۋشىن

مەنخەن ۋاڭ ۋە دۇخۇفۇ .... تۇڭباۋ

تۇرپان قوزغىلىڭىنى بېسىقتۇرۇشنىڭ ئۆتمۈشى .... سۇڭ شىليەن

«تۇرپان، پىچان، توقسۇن ۋەقەسى» توغرىسىدا .... لى فەنچۈن

چەتئەل سودىگەرلىرىنىڭ شىنجاڭدىكى سودا فىرمىلىرى .... تۇڭباۋ

ماجۇڭيىڭ توغرىسىدا .... خېۋېر تۆمۈر

جاڭ پېيىۋەننىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالى ...... ۋاڭ ئېنرۇڭ

شىنجاڭنى تىنچ ئازات قىلىش يولىغا باشلاش...... تاۋ شىيۆ

1949 - يىلى شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازات بولۇش ۋاقتىدا كۆرگەنلىرىم.. ليۇ شىلۇڭ

4 - سانىنىڭ مۇندەرىجىسى

شىنجاڭنىڭ 25 - سېنتەبىر تىنچ ھەقىقەتكە ئۆتۈش

جەريانى ...... چىلاق فاكىبەي قاتارلىقلار يازغان

جيۇچۇەنىڭ ھەقىقەتكە ئۆتۈش جەريانى ...... پىلاك مىگدىلىك

شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە ئۆتۈش خاتىرىلىرى ...... لى تاگمىڭ

قەشقەر رايونىنىڭ تىنچ ئازات بولۇشىغا دائىر بەزەن ئەسلىمىلەر ...... ما پىڭلىڭ

شىنجاڭ تىنچ ھەقىقەتكە ئۆتۈشنىڭ ئالدى ـ كەينىدە كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىم ...... دۇڭ شوزىڭ

شىنجاڭنىڭ ھەقىقەتكە ئۆتۈش ۋاقتىدىكى بىر نەچچە ۋەقەلەر ...... چىن شىمىڭ

خېشىنىڭ تىنچ ئازات بولۇشى ۋە يۇمىن نېفىت كانىنى ساقلاپ قېلىشقا دائىر ئەسلىمىلەر ...... تاڭ زۇتەن

تىنچ ئازات بولۇشنىڭ ئالدى ـ كەينىدىكى ئۈرۈمچى ... . جەن يۇلىن

جۇبيەن بانكىسىنىڭ شىنجاڭ شۆبىسى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى ۋە كېيىن شىنجاڭ پۇل مۇئامىلە ئىشلىرىنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى ...... جى لۇ

ئۈرۈمچى ئاپتوموبىل ترانسپورت باش ئىدارىسىنىڭ قۇرۇلۇش جەريانى ...... پەن جۇيى

مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا شىنجاڭدا بولغان ئاغرىق ـ سىلاق ۋە شۇ چاغدىكى تىبابەتچىلىك ـ دورىگەرلىك ھەم سەھىيە ئىشلىرىنىڭ ئەھۋالى ...... جى لۇ

شىنجاڭ ـ سوۋېيوەن شىركىتىدىن ئەسلەش ...... گو بىچىڭ

1932 ـ 1933 ـ يىللىرى جەنۇبى شىنجاڭ ۋەقەسىدىن ئەسلىمە ...... خېۋىر تۆمۈر

ئوسمان توغرىلىق ئازغىنە ئەھۋاللار ...... خەن يۇۋېن

ۋۇجىڭبىڭ بىلەن خېجىڭغا بېرىپ ھال سوراش جەريانى ...... سەي خېڭسىڭ

ۋاڭ گاۋشېڭنىڭ ئۈرۈمچىدە ئوت قويغانلىقى توغرىسىدىكى كۆرگەن ۋە بىلگەنلىرىم ...... پەن زۇخۇەن

«شىنجاڭنىڭ جۇغراپىيىلىك تەزكىرىسى» دە چەتئەل تەۋەلىكىدىكى دىنى جەمئىيەتلەر توغرىسىدا ...... جى لۇ

5 ـ ساننىڭ مۇندەرىجىسى

جىن شۇرېننىڭ شىنجاڭنى باشقۇرۇشتىكى ئىچكى سىرلىرى ھەققىدە ئەسلىمىلەر ...... چىن فىڭ

جىن شۇرېننىڭ گېرمانىيىگە ئوقۇغۇچى ئەۋەتكەنلىكى توغرىسىدىكى ئەھۋاللار ...... سەي خېڭسىڭ

مەھمۇت سىجاڭ بىلەن بىللە بولغان 12 يىل ...... باي ئېبزىزى

سابىق ئۇيغۇر مەدەنىي خەلق ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى توغرىسىدا قىسقىچە ئەسلىمە ...... جۇنەيت بەكرى

شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى توغرىسىدا قىسقىچە ئەسلىمە ...... سۇزۇك ھاجىيوپ

ماجۇڭيىڭ ۋەقەسىنىڭ باشلىنىشى ۋە ئاخىرلىشىشى ...... ۋاڭ مىڭلياڭ رەتلىگەن

گومىنداڭ ئەكسىيەتچى كۇچلىرىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشى ۋە ھۆكۈمرانلىق قىلىشى ...... جىن شاۋشەن

6 ـ سانىنىڭ مۇندەرىجىسى

شىڭ شىسەينىڭ شىنجاڭدىكى ھۆكۈمرانلىقى ...جۇدۇكجياۋ

شىنجاڭ چېگرا ئىشلار باشقارمىسىنىڭ قۇرۇلىشى ۋە ئەمەلدىن قالدۇرۇلىشى .... لى گوچىڭ

يولداش دۇجۇڭيۈەننى ئەسلەيمىز .... گاۋچۇڭمىن

جاڭپېيۈەن بىلەن ماجۇڭيىڭ بىرلىشىپ شىڭ شىسەيگە قارشى تۇرۇش ۋە مەغلۇپ بولۇشىنىڭ ئۆتمۈشى ......چىڭفىڭ

شىڭ شىسەي بىلەن ماجۇڭيىڭنىڭ سۆھبىتى توغرىسىدا .... ۋۇ ئەيچىن

يولۋاسنىڭ قۇمۇل گارنىزون سىلىكلىمىنى قولغا كەلتۈرۈش جەريانى .... ليۇ يۈگىلىن

تارىخى پاكىتلار ئارقىلىق مىللەتلەر ئىتتىپاقىغا بىر نەزەر .... خېۋېر تۆمۈر

قورچاق ئاتلىق 5 ـ دىۋىزىيىنىڭ ھەققىدە قايتىش جەريانى توغرىسىدا ئازغىنە ئەسلىمە .... خەن يۈۋېن

شىنجاڭ ھەققىدە ئۆتۈشتىن ئاۋالقى «شىنجاڭ گېزىتى» .... چىڭ چۈەنجۇ

شىنجاڭ كان ئىشلىرىغا ئائىت ئىككى ئىش توغرىسىدا .... پەن زۇخۇەن

شىنجاڭدا قۇرۇلغان قۇمىن توققۇمىچىلىق شىركىتىنىڭ جەريانى .... پەن زۇخۇەن

7 ـ سانىنىڭ مۇندەرىجىسى

شىڭ شىسەينىڭ ئىشپىيونلۇق كونترولىغىدىكى شىنجاڭ .... ۋېي پېيرەن

شىنجاڭ ئۆلكىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىنىڭ قۇرۇلىشى، تەرەققى قىلىشى ۋە ئاخىرلىشىشى. .... جاۋجيەنفېڭ قاتارلىقلار

تۈرمىدىكى 8 يىل .... جۇ دۇكجياۋ

تۈرمە ھاياتىدىن ئەسلىمە .... شى لەنخۇا

شىڭ شىسەي تۈرمىسىدىكى ھاياتتىن پارچە .... لاڭ داۋخېڭ

شىڭ شىسەي تۈرمىسىدىكى يۈز كۈن .... ئەن يۈشىڭ

تۈرمىدە كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىمدىن پارچە ... سەي خېڭسىڭ

تۈرمىدە كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىم .... ليۇ دىخى

شىڭ شىسەي ئويدۇرۇپ چىقارغان ئاتالمىش سۈيىقەستلىك توپىلاڭ قوزغاش ئەنزىسىنىڭ ھەققى سىرى ... سەي خېڭسىڭ

شىڭ شىسەينىڭ ئاتالمىش «چوڭ سۈيىقەستلىك ئەنزىسى» گە بىر نەزەر .... جىن گوجېن

باسمىخانىدىن «شىنجاڭ گېزىتى» گىچە ...... جەن يولىن

قۇمۇلدا كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىم .... شو جى

شىنخەي ئىنقىلاۋى دەۋرىدە ئىلىدىكى بىر نەچچە يادىكارلىقتىن .... ۋېي جاڭفۇڭ

8 ـ سانىنىڭ مۇندەرىجىسى

شىنجاڭدا ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى مىللى بىرلىك سەپىنىڭ قۇرۇلىشى ۋە ئۇنىڭ بۇزۇلىشى .... ۋېي پېيرەن

يولداش چېن تەنچيۇ شىنجاڭدا .... جى خې

يولداش ماۋزېمىننىڭ شىنجاڭنىڭ مالىيە ئىشلىرىنى باشقۇر–

غان مەزگىللەردە قوللانغان تەدبىرلىرى ۋە تۆھپىلىرى... ليۇ دېخى
ئىنقىلاۋىي قۇربان لىن جىلۇ شىنجاڭدا ....
(تەيشەن ناھىيىسى ماقالىسى)..........................
شىنجاڭدا تۈرمىگە تاشلىنىش ۋە تۈرمىدىن بوشىتىلىش
جەريانىم .... ۋۇ نەيشىن
تۈرمىدىكى كۆرەش خاتىرىسى .... فاڭ جىچۇن
كۆك ئاسماندىكى قەلب .... چىن شۇڭ
خەۋپ - خەتەرلەرنى باشتىن كۆچۈرۈپ يەنئەنگە قايتىش
.... ليۇ يا جې

9 - سانىنىڭ مۇندەرىجىسى

ئىلى شىگخەي ئىنقىلاۋىدا كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىمدىن
خاتىرە .... ياڭ فېڭچۇن
ئىلى شىگخەي ئىنقىلاۋىنىڭ ئومۇمى ئەھۋالى ....
.... گۇەن شېكسەي
ئىلى شىگخەي ئىنقىلاۋى قوزغىلىڭى توغرىسىدا ......
خەن شىڭلياڭ ....
ئىلى شىگخەي ئىنقىلاۋىدىن بىر سەھىپە ......گۇڭ بىچىڭ
ئىلى شىگخەي ئىنقىلاۋىدىن كېلاۋخۇيغا بىر نەزەر
جاڭ رۇڭجاڭ ....
كۆرە شەھىرىنىڭ تارىخى .... جياۋ رۇڭجياڭ
شىگخەي ئىنقىلاۋى دەۋرىدىكى ئىلى قوزغىلىڭى ....
.... مۇختەبەر
چېرا ۋەقەسى توغرىسىدا تەكشۈرۈش دوكلادى........

(خوتەن سىفەن مەكتىۋى تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى)...........
چېرا ناھىيىسىدە ئۆتكەن سېيىتھاجى ۋەقەسى توغرىـ
سىدا ئەسلىمە .... ئابدۇغەنى داموللا ھاجى
شىگخەي ئىنقىلاۋى دەۋرىدىكى قۇمۇل قوزغىلىڭى.........
ئاقنىياز ....
«يىڭى گېزىت» تىن تاللانمىلار ....

10 - سانىنىڭ مۇندەرىجىسى

قاماقتا ئېلىنىپ قاماقتىن چىققانغا قەدەر.............
ما جياۋسۇڭ ....
شېڭ شىسەينىڭ سىياسى قايىنىمىدا .... چېن فاڭبو
1943 - 1944 - يىللىرى لەنجۇ - شىنجاڭ تاشيولىدا
پارتىلىغان مىنا ئاۋازى .... دۇ شوزېڭ
گومىنداڭ ھەربى ئىشلار كومىتېتى شىنجاڭغا ئەۋەتكەن
كادىرلار ئەترىدىنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى .... پەن رۇڭلى
جۇ شاۋلياڭنىڭ بەن گەننى 1945 - يىلى چۆچەككە تەشۋىق -
ھال سوراشقا ئەۋەتكەنلىگىنىڭ باش - ئاخىرى..............
ئوۋياڭ ۋېنلىن ....
ئۈرۈمچى بىلەن غۇلجا ئارىلىغىدا بولغان ۋەقەلەر ......
شى جىمىڭ ....
گومىنداڭنىڭ زاپاس 7 - دىۋىزىيىسىنىڭ گۇللىنىشى
ۋە زاۋاللىققا يۈز تۇتۇشىنىڭ قىسقىچە ئۆتمۈشى... دۇڭ شوزېڭ
ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ تېچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش
جەريانىدىن ئەسلىمىلەر .... باۋ ديەنخۇا
قۇمۇلدىكى بۇلاڭچىلىق ۋەقەسىدىن كۆرگەن - بىلگەنـ

لىرىم .... جاۋ شىيىڭ
شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازات بولۇش ھارپىسىدىكى ئۆلكىلىك پىرقە .... لى فەنچۈن
شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئەزالىرىنىڭ ئىسىملىكى (1946 - يىل 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى) (ماتېرىيال) ....
شىنجاڭ تىنچ ئازات بولۇش ئالدىدا جاڭ جىجوڭ، تاۋشىيۈ، بۇرھان شەھىدىلەر ئوتتۇرىسىدا ئالماشتۇرۇلغان تېلېگراممىلار (ماتېرىيال) ....
چىڭ خاندانلىقىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىن ياڭ، جىنلارنىڭ شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان ۋاقتىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى باج تۈزۈملىرى ۋە ھاكىملار .... سەي خىڭسىڭ
چىڭ خاندانلىقىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىن ياڭ، جىن ھۆكۈمرانلىقىغا قەدەر شىنجاڭ مائارىپىنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى .... سەي خىڭسىڭ
مۇندىن 70 يىل بۇرۇنقى شىنجاڭ قول سانائىتىنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى .... جى لۇ
شىنجاڭ سەرەڭگە سانائىتىنىڭ قۇرۇلۇش ئەھۋالىدىن قىسقىچە تونۇشتۇرۇش .... ۋاڭ زەييۈەن

11 - سانىنىڭ مۇندەرىجىسى

غەرپكە يۈرۈش قىلغان قىزىل ئارمىيە ئۇزۇن سەپەر قىسىملىرىنىڭ شىنجاڭغا كېلىشىنى كۈتۈۋېلىش جەريانىدىن قىسقىچە ئەسلىمە .... يەڭ يۇفېڭ
شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشنىڭ ئالدى - كەينىدە خۇشىڭ ۋە لى زوتاڭلارنىڭ ئاقسۇدىكى ھەركەتلىرىدىن پارچىلار .... ليۇ جوڭچىڭ
شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش مەزگىللىرىدىكى بارىكۆل .... ۋاڭ چۈەنپۇ
پارلاق يولغا بۇرۇلۇش .... جاڭ فىن
ماجۇڭيىڭنىڭ ئۈرۈمچىنى قورشىۋېلىشى ۋە «ئالتايىسكى»لەرگە تۇسۇپ زەربە بېرىشى .... جۇ جيەنجىڭ
ئاتلىق 5 - كورپۇسنىڭ شىنجاڭدىكى پائالىيەتلىرى .... جەن فۇشۇ
شىڭشىسەي بىلەن چېن شۇيىڭنىڭ ئۆلۈمى ۋە باشقىلار .... ليۇ يىڭلىڭ
«12 - ئاپرېل سىياسىي ئۆزگىرىشى» دىكى بەزى مەسىلىلەر .... ليۇ پىڭلىڭ
شىنجاڭنىڭ گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان مەزگىللەردىكى ئاشلىق سىياسىتى .... ئوۋيياڭ ۋېنلىن
«ئالتاي نەشرىياتى» ۋە باشقا ئىشلار توغرىسىدا .... خېۋىر تۆمۈر

12 - سانىنىڭ مۇندەرىجىسى

خوجىنىياز ھاجى توغرىسىدا ئەسلىمە .... خېۋىر تۆمۈر
قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىغا دائىر بەزى مەسىلىلەر توغرىسىدا ئەسلىمە .... ئەيسا نىياز
تۇرپان، پىچان، توخسۇن خەلقىنىڭ 1947 - يىلىدىكى قوزغىلىڭىدىن خاتىرە .... ئابلىمىت مەخسۇتوپ

1933 - 34 - يىللاردىكى قەشقەر خەلق قوزغىلاڭلىرى ۋە قىرغىزلار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى .... ھۇسەيىن ھاجى

25 - فېۋرال ۋەقەسىنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالى زادى قانداق ...... زاكىر نىيازى

قەشقەر تارىخىدىكى «فېۋرال پاجىئەسى» ...... مۇھەممەت ئىمىن قۇربان

قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ 1926 - يىلىدىن 1936 - يىلىغىچە بولغان 10 يىللىق تارىخىدىن ئەسلىمە ...... ئابدۇرىشىت خوجەھەمەت

قەشقەر ھېيتكار جامەسىنىڭ ئۆتمۈشى ۋە ھازىرى ...... جۈنەيد بەكرى

13 - سانىنىڭ مۇندەرىجىسى

ئاباق كېرەي خەلقىنىڭ تارىخى ئەھۋالى ...... ھاجى نەبى ۋەلىيوپ

ئاتۇش ناھىيە ئېكساق كەنتىدە يېقىنقى زامان پەننى مائارىپىنىڭ دۇنياغا كېلىشى ...... ئىبراھىم نىياز

قەشقەردە پەننى مەكتەپلەرنىڭ شەكىللىنىشى ۋە تەرەققىياتى توغرىسىدا ...... شاۋكەت ئابدۇرەھىم

مەرىپەتپەرۋەر مەرھۇم مەخسۇت مۇھىتى توغرىسىدا ئەسلىمە ...... ئىبراھىم مۇھىتى

1920 - يىللىرى ئۈرۈمچىدە قۇرۇلغان يېڭىچە مەكتەپنىڭ ئوقۇش - ئوقۇتۇش ئەھۋالىدىن قىسقىچە ئەسلىمە ...... مەجىت ئەبۇزەر

شىنجاڭنىڭ ئېلېكتىر، قاتناش، كىنو ئىشلىرى تارىخىدىن ئەسلىمە ...... خەمزە كارباي

كۇچاردىكى سۇ ئاپىتى ۋە ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش ئەھۋالى توغرىسىدا ...... زاكىر نىياز

ھەر قايسى تارىخى دەۋرلەردىكى خىيانەتچىلىك ۋە ئۇنىڭ شەكىللىرى ...... خېۋىر تۆمۈر

يولۋاس قانداق ئادەم؟ ...... ئىمىنوپ ئىبلاخۇن

قۇمۇل دىخانلار قوزغىلىڭى ۋە ماجۇڭيىڭ توغرىسىدا ئەسلىمىلىرىم ...... سوپاخۇن سۇۋۇرۇپ

تۇرپاقلار قوزغىلىڭى ۋە تۆمۈر خەلپە قوزغىلىڭى توغرىسىدا ...... زاكىر نىياز

1984 - يىلى شىنجاڭ ئۆلكە بولۇپ قۇرۇلغاندىن بۇيان ئۆلكىگە باش ۋالى ۋە رەئىس بولغانلارنىڭ ئىسىملىكى ...... خېۋىر تۆمۈر

新疆文史资料选辑(15)（维吾尔文）

中国人民政治协商会议新疆维吾尔
自治区委员会文史资料研究委员会编

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市解放路306号）
新疆新华书店发行　新疆医院学印刷厂印刷
787×1092毫米32开本6.75印张
1984年12月第1版 1984年12月第1次印刷
印数1——11,000

书号：M11098·142　定价：0.40元
（内部发行）